

DS. BERNARDUS SMYTEGELT EN ZIJN 'GEKROOKTE RIET'

DOOR

DR. M. J. A. DE VRIJER

HOOGLERAAR TE UTRECHT

**H.J. SPRUYT'S UITGEVERSMAATSCHAPPIJ N.V.
AMSTERDAM 1947**

**STICHTING DE GIHONBRON
MIDDELBURG
2016**

INHOUD

	Blz.
Inleiding	xi

Hoofdstuk I. SMYTEGELT'S LEVEN.

§ 1. Kinderjaren   BLZ. 1

Het geslacht Smytegelt. - Invloed der ouders. - Vroegtijdig geloof
Idem W. à Brakel. - Joh. Thilenus. Hermannus Witsius. - Nic. Barenzonius.

§ 2. Studententijd   9

De Theologische Faculteit der Utrechtse Academie 1683-1687. - P. à Maastricht. - H. van Halen. - M. Leydekker. - H. Witsius. - Witsius' boetprediking - J. à Leusden. - G. de Vries.

§ 3. Smytegelt als predikant te Borssele . . 17

Predikantsberoeping in Zeeland. - Classes. - Synode. - Coetus. - Proponent in 1687. - 1689 beroepen te Borssele. - De kerkelijke Gemeente Borssele. - Rooms-Katholieke en Protestantse Zeeuwen. - Arbeid te Borssele. - De kerkelijke tucht in Borssele tijdens Smytegelt's dienst. - Pontiaan van Hattem. - Het beroep naar Voorburg en naar Goes. - Invloed van Smytegelt te Borssele. - Appendix: Ondertekenings-formulier der Classis-Zuid-Beveland.

§ 4. Smytegelt als predikant te Goes 26

De kerkelijke Gemeente Goes. - Het oproer van 1692 en Smytegelt's optreden daarbij. - Consulentenschap van Borssele en Driewegen. - Klachten over Ambachtsheren. - Resolutiën der Classis-Zuid-Beveland en der Zeeuwse Synode in dezen. - Landelijke en Zeeuwse actie tegen H. A. Mien, B. Bekker, Pontiaan van Hattem, J. Vlak, B. Hakvoord.

§ 5. Smytegelt als predikant te Middelburg 41

De kerkelijke Gemeente Middelburg. - Kerkeraad en Collegium Qualificatum. - "Kapittel"-prediken in Middelburg en andere steden. - De vier Teellincks. - Collega's van Smytegelt te Middelburg. - Verweer tegen Rooms-Katholieken, Doopsgezinden, Remonstranten. - Jean de Labadie. - Jac. Verschoor. - De "Hebreë". W. à Brakel over hen. - Willem Deurhoff. - Fred. van Leenhof. - Pontiaan van Hattem. - Mr Jac. Roggeveen. - Mar. A. Booms. - Jac. Brill. - Gos. van Buitendijk. - J. Leydekker. - Cor. Tuinman. - F. A. Lampe. - Diaconalia te Middelburg. - Smytegelt beroepen te Rotterdam en Utrecht. Redenen, waardoor hij te Middelburg bleef. - Lof en blaam t.a.z. van Smytegelt.

§ 6. Emeritaat 71

Laatste preek. - Ziekte en sterfbed. - Begrafenis.

Hoofdstuk II. SMYTEGELT'S PREDIKING.

§ 1. Smytegelt's Piëtisme

Kerkelijke belijdenis en persoonlijk geloof. - Nederlands Piëtisme. De "Requeste" der Dordtse Synode. - Verwongen Piëtisme Zeeuws Piëtisme. - Zeeuwse psyche. - de Zeeuwen een Zeeuw - De "Broederen uyt Zeelandt" en de Dordtse Synode. - Amesius' Opdracht zijner "De Conscientia".

§ 2. Smytegelt's Boetprediking

Piëtisme en mijding van het publieke leven. - Smytegelt's houding in dezen. - J. van Lodenstein. Thaddaeus de Lantman. - Joh. Teellinck. Abt', van de Velde. - Smytegelt's wandel. - Middelburg's publieke leven in de XVIIIe eeuw. - Smytegelt's boeteroep tot Ouders. - Kermis. - Vloeken. - Zondagsprofanatie. - Boeteroep tot de

Kerk. - Nationale en internationale politiek. - Boeteroep tot de Regenten. - Willem van Nassau Odijk. - A Brakel's boeteprediking. Smytegelt niet afgezet. - De zegen aan het slot van de Dienst geweigerd.

§ 3. Smytegelt's Troostprediking

De troost door bevinding. - Smytegelt als zèlf vertrooste vrome. - Opgewektheid en melancholie. - Wetsprediking in zijn eersten Middelburgschen tijd. - Smytegelt over de bekering. Plotselinge en levenslange bekering. - Smytegelt's Zeeuwse evenwichtigheid. - De geestelijke onverzekertheid. - De ziels-analyse. - Onmacht. - "Kentekenen". - Blijdschap in Smytegelt's prediking. - Beoefening van het afgezonderde leven. - De heilige sacramenten. W. à Brakel en A. Hellenbroek over het Heilig Avondmaal. - Prof. C. van Velzen over het bevindelijke leven. - Vergelijking tussen Smytegelt en W. Schortinghuis. - Beoordeling der bevindelijken in de XVIIIe eeuw. De Dames Wolff en Deken over hen. - De Conventikelen in de XVIe- en XVIIe-eeuwse Nederlandse Kerk. - Verschuiving van de Conventikelen tot "Gezelschappen". - De Dames Wolff en Deken over deze. - Smytegelt's en à Brakel's kritiek op de "Gezelschappen". - Smytegelt's genezende taak t.a.z. van het Conventikelwezen.

Hoofdstuk III. SMYTEGELT'S "GEKROOKTE RIET".

§ 1. Smytegelt's predikwijze 127

Smytegelt's stem en voordracht. - Zijn taal. - Allegorische uitlegging der Heilige Schrift. - Hooglied-preken. - Synthese van Voetianisme en Coccejianisme omstreeks 1700. - Smytegelt's predikstijl. - "Serie" preken. - Ontstaan van "Het Gekrookte Riet". - Smytegelt's preken in boekvorm. - Vertolking.

§ 2. De Voorrede tot "Het Gekrookte Riet" 137

§ 3. Vertolking van "Het Gekrookte Riet" . 140

Bibliografie 241

Onderzoek van de citaten uit het Gekrookte Riet is niet aanwezig in deze digitale versie

1. Het Gekrookte Riet. - 2. Niet gebroken. - 3. De Herder en Zijn schapen. - 4. Eikeboom en rietstengel. - 5. Wist ik het maar! - 6. Sterk en zwak. - 7. Rook en toch vuur. - 8. Niet uitgeblust. - 9. Gegronde hoop. - 10. Op Zijn tijd. - 11. Ach, mijn zonden. - 12. Maar neen, daar is vergeving. - 13. Ken u zelf. - 14. De tijd der bekering. - 15. De wijze der bekering. -16. Dag en ure der bekering. -17. De Schat mijn deel. - 18. Ware genade en schijngenade. - 19. De onverzekerde gelovige. - 20. Oude en jonge vromen. - 21. Ziele-welvaart. - 22. Aanvechting en verzekertheid. - 23. Geloofsverzekertheid in de Heilige Schrift. - 24. Middellijke en onmiddellijke verzekertheid. - 25. De onverzekertheid. - 26. Kentekenen van de genade. - 27. Wedergeboorte en onmacht. - 28. Zalig ontslapen. - 29. Aan zichzelf ontdekt. - 30. De bekommerden. - 31. Een teder leven. - 32. De weegschaal. - 33. De waarlijk overtuigde. - 34. De neergebogene opgericht. - 35. Geestelijke stilte. - 36. Onder het kruis. - 37. Behoud uw hart. - 38. Der vromen zonden. - 39. De geestelijk-armen. - 40. Geef Hem uw hart. -- 41. De weg tot zekerheid. - 42. "Wanneer ik een man geworden ben". - 43. Het gezegend geslacht. - 44. Gedoopt en ten Heilig Avondmaal. - 45. Vromen en vijanden. - 46. De kennis van het Wezenlijke. - Waarom zo geslingerd?

"O Gij, die zelf de kranke taal bemint van enen rieten staal, verwerp toch ook mijn klachte niet ik arme, kranke, klagend riet." Guido Gezelle

INLEIDING

SMYTEGELT.

Vader Smytegelt, zo heette Ds Bernardus Smytegelt in Middelburg, vanwege zijn ongehoorde invloed in de Zeeuwse hoofdstad. Zo heet hij nog in de kleine, verscholen kring van gelovigen, die begeren te speuren in eigen ziel en begeren met geestverwanten te onderzoeken naar de leidingen des Heeren, die - om hun taal, de tale Kanaäns te gebruiken - hun "weg" in aanbidding en dikwijls onder veel bekommernis overpeinzen. Die kleine groep leest bij voorkeur de boeken, die de wederwaardigheden van dien "weg" behandelen, de "Oude Schrijvers".

Deze groep is er geweest sinds de dagen der "Nadere Reformatie" der Kerk in de XVIIe eeuw tot heden toe. Er zijn tijden, dat de golf van liefhebbers dezer lectuur aanzwelt: zo in de dagen der Afscheiding rondom 1834; - dan omstreeks 1860-1870, midden onder de zuiging van het modernisme; ook weder omstreeks 1886, de tijd der Doleantie; en (humor in de historie der Theologie!) heden, dwars tegen het Theologische objectivisme in, wordt Smytegelt zooveel gevraagd, dat de antiquarische Boekhandel geen werk van hem meer voorradig heeft.

Wat die "Oude Schrijvers" zeggen, is in die kleine groep gezaghebbend. Bij nadere beschouwing evenwel blijkt het, dat rondom die kring van werkelijke lezers zich een cirkel van sympathiserende bevindt, die met deze boeken handelt als met andere klassieken, van welken geldt "meer geprezen dan gelezen". Zelfs huldigt men, elkander nasprekende, denkbeelden, die men door de "Oude Schrijvers" aanbevolen acht, welke door dezen zelfn integendeel nadrukkelijk worden afgekeurd. Men denke aan de hedendaagse mijding van het Heilig Avondmaal door bekommerde, onverzekerde gelovigen. De "Oude Schrijvers" mogen de bekommerde raden ten Avondmaal te gaan, - op brede velden van het Vaderland blijft de bekommerde van het Heilig Avondmaal weg; en de kring om hem heen, de kring die naspreekt, acht dit wegblijven zelfs een loffelijke houding. De tot traditie geworden wijding neemt de namen der "Oude Schrijvers" eerbiedig op de lippen, doch waagt het niet hèn te volgen tegen de dorps- of groepsopvatting in.

Daarnaast vindt men hen, die op de klank van het woord "Smytegelt" slechts weten te glimlachen: dat is h. i. die dwaas of geestelijke koorddanser, die op één tekst honderd vijf en veertig preken

xi

heeft gehouden naar men zegt. Bij dien glimlach blijft het dan. Smytegelt heeft in het herbarium zijn etiket gekregen en blijft in het museum der antiquiteiten opgeborgen. Op dezelfde wijze werd Schortinghuis: "de man der zalige vijf nieten" ("ik wil niet; ik kan niet; ik weet niet; ik heb niet en ik deug niet" 1) - en daarmee uit!

Maar er moet toch in Smytegelt méér geweest zijn dan het volvoeren van een homiletische krachttoer, dat tientallen jaren lang een grote schare zich rondom zijn kansel verdrong.

Smytegelt was een mens, levende in de nationaal en internationaal sterk bewogen nadagen van de regering van Willem III, Koning en Stadhouder, - in de eerste decennien van het tweede Stadhouderloze Tijdperk, - tijdens de zorgen om de Spaanse successieoorlog. Hij toefde niet in dien tijd en tegelijk buiten dien tijd als een onbewogen toeschouwer, als een weggedoken mysticist met een boekje in een hoekje. Op de kansel staande wist hij, dat de Gemeente aan zijn voeten in haar voegen geschokt was door de golven van het wereldgebeuren en door de politieke vragen in eigen stad, en Smytegelt preekte niet tijdloos. Hij doorleefde zelf ten hevigste het

ationale en Europese gebeuren en bracht het ter sprake, profeterende van gericht gelijk Israëls profeten vanouds, sprekende tot de schuldige wie hij ook ware, Regent of volksman: "gij zijt die man".

Om Smytegelt's preken dus te verstaan is het noodzakelijk het land, Zeeland, het volk, de godsdienst van het volk, het Zeeuwse piëtisme (en de tegenstanders ervan), waar hij zelf uit stamde en in welks midden hij levenslang verkeerde, eerst te beschrijven. In dat land, in die dagen rondom 1700, predikte hij. Uit dien bodem ontsproot zijn verkondiging, in de taal en gericht op de noden bepaaldelijk van diè Gemeente. Dit sluit, gelijk vanzelf spreekt, óók de beperking in, welke iedere prediker, en 't meest de tijdprediker eigen is.

Smytegelt was geen theoloog van wetenschappelijke prestaties, al heeft hij aan de Utrechtse Universiteit en levenslang in de pastorie ernstig gestudeerd. Hij was ook geen beroeps-politicus, hoezeer de staatkundige verhoudingen zijner dagen hem méér dan de gemiddelden Nederlander bekend waren. En zo is hij allerlei nièt! Doch één ding is hij wèl en daarom bleef zijn gedachtenis voortleven: hij is deskundig op het terrein van het innerlijke, persoonlijk-godsdienstige leven. Hij kent het tot in de meest verborgen vezelen. Daarover spreekt hij met gezag, een Timotheüs, die van huis uit de Heilige Schrift kende en van kindsbeen af daar zèlf in geloofsovergave mede had verkeerd. Ook hierin echter is hij historisch beperkt. Zijn taal is XV-eeuws. Zijn preekmethode met haar eindeloze indelingen is van dièn tijd. Maar het wezenlijke is de opwekking tot en de vol-

1) W. S c h o r t i n g h u i s, Het Innige Christendom, Gron. 1740, blz. 349.

XII

gehouden naspeuring van het leven der Godsvrucht naar de binnenzijde bezien, - in al de zaligheid ervan, - vooral in al de bekommernis ervan, wanneer het door wolken van twijfel, onverzekertheid en aanvechting beschaduwd wordt.

Reeds deze historische beperktheid waarschuwt ons niet het begeren te koesteren nagebootste Smytegelten, d. i. nagebootste bevindelijken, heden ten dage te kweken. De twee eeuwen tijdsverschil laten zich niet zonder meer uitschakelen. Hier komt nog tweeërlei bij. Vooreerst dat de mystiek van Smytegelt méér omvat dan alleen de bevindelijkheid. Dat doet de mystiek altijd. De z.g. "bevindelijke" christenen leggen de nadruk op het naspeuren der leidingen Gods met de ziel. Daar zijn zij dag en nacht op ingesteld. Eén straal reeds van het Goddelijke Licht verruimt hun het hart. Het ontbreken ervan doet hen bekommerd de 38en Psalm spellen. De christelijke mystiek begeert, door de geloofsverbondenheid met de Wijnstok Christus, de vereniging met God (nièt de vereenzelviging, want dat zoude mysticisme zijn). De christelijke mystiek heeft als onmisbaar element de bevindelijkheid, de ervaring van Gods verborgen omgang. Voor de mystiek als de volgehouden beoefening van dit ingekeerde leven, is echter in de diepte de vraag van bevinden of niet-bevinden en het mediteren hierover dag en nacht niet belangrijk meer. Zelfs het zalig bevinden en het gedurig naspeuren van dit bevinden versmelt in de contemplatie, het enkel-receptief, verstild schouwen, aangaande het Goddelijk Drieëenig Wezen naar Zijn Openbaring. De mens is daarbij, naar Van Lodenstein's steeds herhaalde woord, het "Niet" en God het "Al". De mystiek vindt haar top niet in bevinden of niet-bevinden, doch in het sprakeloos, verwonderd aanbidden, nii in aanvankelijkheid en dikwijls geremd en gekreukt, - eenmaal in ongestoordheid. De bevindelijkheid is meer introspectief (hoewel het de zuivere bevindelijkheid nooit om zichzelf of koestering van eigen religieuze sentimenten gaat), de mystiek is theo-spectief: zij is gericht alléén op God,

de Fontein, 't Allerhoogst en Eeuwig Goed. Zij nu, die de naam van Smytegelt noemen en bewonderen, denken overwegend aan zijn bevindelijkheid - in hem is echter óók een diepe ader van mystiek: in "Het Gekrookte Riet", in zijn Hoogliedpreken, in zijn "Des Christens Heil en Sieraad" 1).

Het tweede, waarom het uitgesloten behoort te blijven een Smytegelt-Kerk te propageren, is, dat het bevindelijke en mystieke type in de Kerk altijd uitzondering is geweest en ook altijd uitzondering zal blijven. Niet slechts is het onjuist de eis te stellen, dat iedere gelovige de "Oude Schrijvers" in hun oude taal mooi, alléén mooi moet vinden, of dat men over het geestelijke leven in zijn bevindelijke vorm alleen naar waarheid spreekt, wanneer zulks geschiedt in min

1) Zie hierachter, blz. 109, en hoofdst. III § 3, n°. 46.

XIII

of meer juiste ouderwetse taal. Maar het bevindelijke leven (in zijn zuiveren vorm, dus bedoelende niet een koestering van zichzelf, doch bedoelende het gedurig naspeuren van het leven, met Christus verborgen in God) eist een ziele-concentratie, welke altijd slechts het deel is van enkelen uit de grotere groep der ware gelovigen. En men mag die grotere groep niet kwellen of tot een minderwaardigheids-complex brengen door op te dringen, dat iedere gelovige een bevindelijk mens in de strikten zin van dat woord zou moeten zijn, en omgekeerd, dat alleen de strikt-bevindelijke de ware gelovige is. Daarmede zoude men de waarheid van het ééne Lichaam met de vele leden, de waarheid van de verscheidenheid der roeping in de Kerk verwaarlozen. De andere ware gelovigen behoren ook vol- gerechtigd tot het Huis des Vaders. Hun taak, hun verantwoordelijkheid is een andere dan die der bevindelijken. "Aan elk van ons is de genade gegeven naar de mate der gave van Christus" (Efeziërs 4: 7).

Er zijn - aanvaard zijnde de echtheid van het kindschap Gods (er zijn immers óók ingebeelde vromen) - zonnige en blijde kinderen in het Vaderhuis, eenvoudigen van hart, ongekreukten. Zij dienen de Heere met blijdschap. "Het woord van Christus" woont rijkelijk in hen, in alle wijsheid. Zij leren en vermanen elkander met psalmen en lofzangen en geestelijke liederen, zingende de Heere met aangenaamheid in hun hart" (Kolossenzen 3: 16). De analyse van het kindschap, de bespreking van de trappen des geestelijken levens, ligt hun niet, prikkelt hen zelfs. Men mág zulke kinderen niet kwellen met lectuur, waar zij innerlijk niet door verkwikt worden. 't Is hun immers niet anders dan een aantijging ten aanzien van hun Vadér en hun Heiland aan Zijn liefde ook slechts een oogwenk te twijfelen!

Maar er zijn ook moeilijke, weerbarstige, opstandige, aangevochten, bedrukte, in-zichzelf-minderwaardige, vertwijfelde, bekommerde zielen, - die toch maar één begeren in de diepte kennen: naar het Allerhoogst en Eeuwig Goed. Zij behoeven de enige Medicijnmeester. Uit hun gerichtheid op zonde en innerlijke onzekerheid moeten zij worden opgetild: met zachte of met forsche hand; doch het gaat alléén met liefdevolle hand. Ze zijn, wat Smytegelt noemt, "de gekrookte rietstengels". Hun geeft deze "Oude Schrijver" een woord van troost uit het Woord van God. Het gekrookte riet wordt nièt verbroken, de rokende vlaswiek niet uitgeblust.

De andere kinderen hebben zich aangewend om deze bezwaarde discipelen met tegenzin te bezien. De enkele huichelaar (als kwame deze slechts dáár voor!) wordt tot vertegenwoordiger van alle verslagen harten gemaakt. Zij heten niet anders dan hardnekkige en bekrompen lieden (als vond men dezen elders niet!). De meer evenwichtige, minder-geslingerde discipelen zullen er toe moeten komen hun afkeer t. a. z. van het type der bevindelijken te overwinnen - door waarlijk op hun geestelijke

ingesteldheid en noden acht te slaan.

XIV

Aan Smytegelt ontwaart men (als zo vaak), dat de mysticus niet vanzelfsprekend de wereldvreemde zonderling is. Bernhard van Clairvaux was het niet. En was niet de grote organisator van het Leger des Heils, Bramwell Booth, de tweede Generaal, leider dezer wereld-activiteit der Kerk, - tegelijk mysticus? 1)

Smytegelt bepleitte het begeren naar de gedurige verbintenis van de ranken, de discipelen van Christus, met de één Wijnstok, de Christelijke mystiek dus. Hij verwierp hierbij te eener zijde een dorre, objectivistische orthodoxie, welke het dogma enkel als waarheid aanvaardde zonder het persoonlijk te beleven, - te anderer zijde een mysticisme, dat de ziele in het Goddelijk Al liet vervloeien. Hij riep op tot strenge tucht en zèlftucht in de Kerk, dus tot Christelijke ascese, maar waarschuwde tegen een nomistisch rigorisme, "doe dit", "laat dat", een judaïstische slavernij; tegelijkertijd tegen een laks anti-nomianisme, dat vergat naar alle geboden Gods te leven, ja dit overbodig achtte. Hij kweekte het bevindelijke leven en wees een drijven op gevoelens, die de christen in het middelpunt plaatsten in stee van de Christus, van de hand. Hij verdedigde de conventikels, waar binnen het kader der Kerk de gemeenschap der heiligen werd gezocht, maar wist zeer wel van de uitwassen dezer "gezelschappen". Hij was een herder voor het ingekeerde, bekommerde volk, zacht én streng, van zichtelven afwijzende naar de één Opperherder Jezus Christus. Daarom had dat volk Vader Smytegelt lief tot op heden.

Een portret van hem bestaat er niet. De "Keurstoffen" in de uitgave van 1914 te Ter Aa geeft een afbeelding met er onder "Bernardus Smytegelt". De koper-gravure, waar dit portret naar is afgedrukt, zag schrijver dezes bij een landbouwer te Breukelen, een liefhebber van Smytegelt. Het stelt een heer in midden XIXe-eeuwsche geklede jas met vadermoeder voor; in het knoopsgat het ridderlint van de orde van de Nederlandse leeuw! 2)

Voor en achter op het pàsepartout handtekeningen: "Smytegeld". Het was op een erf huis van een buiten te Breukelen in 1875 verkocht. De tegenwoordige eigenaar meende de originaliteit te kunnen verdedigen met het betoog: "Smytegelt was tegen de gelijkvormigheid aan de wereld van pruiken en dit portret heeft géén pruik, dus ... 't Was jammer, dat een dierbaar stuk in brede lijst uit de "mooie" kamer nu niet "echt" meer zou zijn. Zijn beeltenis leeft echter voort in duizend harten, Zeeuwse bovenal.

Ook het naspreken van ouderwetse godsdienstige termen - al heeft de kerkelijke taal, gelijk die van het hof, de bruiloft, de begrafenis, steeds een archaïstische inslag - de waan, als ware de bevincling

1) C. B. Booth, Bramwell Booth, London 1933, p. 199-210: "The mystic".

2) Deze orde is ingesteld in 1815.

XV

van enige waarde, los van de centrale Christus, heeft er aan meegewerkt, dat de "Oude Schrijvers" de lievelings-lectuur bleven in een kleine schare. In de vertolking, welke hier geboden wordt van Smytegelts meest bekende prekenreeks, "Het Gekrookte Riet", moge hij nu zelf spreken, twee eeuwen na zijn verscheiden, in de taal van heden, gelijk Smytegelt sprak voor de discipel-tijdgenoot van toen. Wie weet, of de vertolking er óók niet toe leiden kon om enige schapen der ene Kudde, die overwegend slechts als lastig en weerbarstig worden beoordeeld, te gaan liefhebben, en hun geestelijke noden en verlangens te leren waarderen en liefhebben. Eerst toch, als men de schapen en lammeren liefheeft, kan men ze leiden tot de een Behouder van

het Gekrookte Riet.
XVI

HOOFDSTUK 1 SMYTEGELT'S LEVEN

§ 1. KINDERJAREN

DRIE Middelburgse tijdgenoten van Ds Bernardus Smytegelt, de hem vererende Ds A. W. de Beveren, de school- en catechiseermeester P. de Vriese en de wetenschappelijk begaafde, zorgvuldig-nauwkeurige, melancholische P. de la Ruë gaven kort na zijn heengaan in een korte levensbeschrijving de indruk weer, dien hij op hen en zeer velen van zijn Gemeente had gemaakt. Dr B. Glasius, Dr W. A. S. Piccardt, A. J. van der Aa en F. Nagtglas voegden hier weinig nieuws aan toe 1).

Piccardt schrijft: "Wanneer wij Smytegelt's predikgaven willen beoordelen van het standpunt van onzen tijd, dan vinden wij daarin vaak, dat ons onwillekeurig doet grimlachen" 2).

Bij een grimlach is de wetenschappelijke waardering moeilijk juist af te wegen. Evenmin bij een hooghartige glimlach. Ook niet bij een verering en bewondering, die blind zijn voor de beperktheid in een bepaalde persoonlijkheid. De huiver voor de krachtproef van een prediker, die honderd vijf en veertig maal over één teks predikte, schrikte voortdurend af zich enigermate dieper op zijn historische en blijvende betekenis te bezinnen. En de liefde van de kleine groep gestadige lezers van lectuur als Smytegelt's preken, vraagt in de regel nauwelijks naar het wanneer en waar van haar ontstaan.

Van de prediker interesseert dezulken alleen de vraag, of hij waarlijk aan eigen hart kende dat, wat hij op de kansel verkondigde. Vandaar dat De Vriese's "Historisch Verhaal van 't Leven en Sterven van Bernardus Smytegelt" van 1739 tot heden toe in bevindelijke kringen geliefde lectuur bleef.

In het verzamelwerk "Wolke der Getuigen" van 1899, een uitvoerige reeks bekerings- en sterfbed- geschiedenissen vond dan ook De Vriese's boekje opnieuw een plaats, naast het verhaal van de bekering en het heengaan van grote reformatoren en van tal van jonge, anonieme kinderen. In de XXe eeuw grondde de kenner van het Zeeuwse leven A. M. Wessels in zijn "Een merkwaardig vijftal" (Smytegelt, Budding, Daan Bakker, P. van Dijke en L. Bone) de schets van Smytegelt's leven overwegend op De Vriese's relaas. Het boekje van De Vriese werd daarna in 1935

1) Zie de titels in de Bibliografie hierachter.

2) Dr W. A. S. P i c c a r d t, Twee Goezenaren (Jasper Barse en Bern. Smytegelt), in „Zeeland“, Middelb. 1854, blz. 189.

1

nog weer afgedrukt in een verzameling levensbeschrijvingen van bij de conventikels geliefde leraren, "Hollandse Geloofshelden" 1). Voor in Smytegelt's "Een woord op zijn tijd" (deel I) vindt men een lang lofgedicht van de hand van P. de Vriese, waarin hij in het kort de inhoud van dezen prekenbundel berijmt. Het vers is gedateerd 1745. Maar Smytegelt's leven rondom het jaar 1700, op de scheiding dus van de Gouden Eeuw en de Pruikeneeuw is waard meer van nabij te worden nagespeurd; dan eerst ook verkrijgen de duizenden bladzijden zijner preken haar levenden achtergrond.

Het geslacht Smytegelt stamde, evenals dat van zijn neven Prof. Melchior en Ds Jacobus Leydekker, van het eiland Tholen. De naam wijst niet op een geldverspillende voorvader. Het woord "gelt" betekent "zwijn". Het wapen der Smytegelts vertoont een man, die naar een zwijn "smijt". In de Kerk van Tholen bevindt zich het graf van de burgemeester Cornelis Jacop Smytegelt. De zerk vertoont "een man in tabbaard en een vrouw met een sluier, beiden in biddende houding onder een boog. Tussen beiden, aan

het voeteneind een merk. In de hoeken de zinnebeelden der Evangelisten". De inscriptie luidt: "Hier leghet begraven Cornelis Jacop Smytegelt beurghemeyster vā deser stat sterf ao. XVc XLII op dē lestē dach April en Leuntie Coernelis sijn huysfr. sterf ao. XVc en LV de 19 dach in Juni" 2).

Van Tholen zwermdde de familie verder Zeeland in, naar Goes, naar Middelburg, dan naar Utrecht.

Omstreeks 1600 wordt als zeer gezeten burger in Middelburg genoemd Dignus Smytegelt, afkomstig van Tholen. Pieter Smytegelt wordt in het "Album Studio-sorum" der Utrechtse Universiteit op het jaar 1653 vermeld als "Tola-Zelandus". 's Jaars daarna verdedigde hij onder de Voetiaan Professor Johannes Leusden een "dissertatie" over de Hebreeuwse taal, die was opgedragen aan zijn familieleden Willem de Vryberghe, burgemeester, Hubertus de Putter, secretaris en Johannes de Putter, schepen, allen van de stad Tholen. In 1657 verdedigde hij opnieuw theses onder de - sinds 1653 te Utrecht docerenden - eveneens Voetiaans professor Andreas Essenius. Hij werd predikant eerst te Liefkenshoek; daarna, in 1680 te Middelburg 3). Op 2 April 1659 werd te Utrecht onder de nieuwe burgers der stad ingeschreven Antoni Smytegelt van Tholen, mogelijk een broeder van Petrus. de 1 len Maart 1660 ondertrouwde deze als jongeman te Goes met Jacoba Craeysteyn. Hij was in Utrecht op de Lijnmarkt

1) P. de V r i e s e, Historisch Verhaal van 't Leven en Sterven van Bern. Smytegelt, 1Vliddelb. 1739. - Wolke der Getuigen, Doesb. 1899. - A. M. Wessels, Een merkwaardig vijftal, Goes 1929. - Hollandse Geloofshelden, Nieuw-Beijerland 1935.

2) P. C. B l o y s van Treslong Prins, Geneal. en herald. gedenk. in en uit de kerken der Prov. Zeeland, Utr. 1919, blz. 257. - E. W. M o e s, Iconographia Batava, Amst. 1905, sub voce: Smytegelt.

3) Hierachter, blz. 47. De disputatione onder Leusden, zie J. L e u s d e n, Philol. Hebraeus, Utr. 16562, p. 194 sqq.

2

boekverkoper en uitgever, een geestverwant van Voetius 1). Bij de doop zijner vier kinderen vermelden de Utrechtse Doopboeken als getuigen o. a. Rebecca Smytegelt, Martinus en Maria Smytegelt 2). De klappers op de overlijdensregisters van Utrecht noemen oer de jaren 1672 tot 1710 Antoni Smytegelt en zijn vrouw niet. Het is dus zeer goed mogelijk, dat hij kort na 1672 de stad heeft verlaten.

Een broeder van Ds Pieter Smytegelt, Marinus Smytegelt vestigde zich, eveneens als boekverkoper, te Goes. Deze huwde in eersten echt met Soetje Windschudt. Hun zoon Pieter, geboren 9 Maart 1658, overleden 27 Mei 1689, bekleedde in Middelburg het ambt van thesaurier der stad. Van hun dochter Anna (1660-j- 1681) worden geen bijzonderheden vermeld. In tweede huwelijk trouwde Marinus Smytegelt met de zeer ontwikkelde en zeer vrome Anna Lambregtse.

Zij kregen drie zonen: Josias, geboren 1662, in 1703 kinderloos overleden als schepen van Goes. Uit zijn ambt blijkt de vooraanstaande plaats der Smytegelts in Goes.

De volgende zoon was de hoofdpersoon van dit boek, Bernardus, geboren op 20 Augustus 1665, het rampspoedige jaar uit de tweede Engelse oorlog. Bernardus was het petekind van een oom zijner moeder, Baerend Langenes, kamerbewaarder van de Generaliteits-Rekenkaxner, welke bij Resolutie der Staten Generaal van de 10en Juni 1637 geautoriseerd werd om de exemplaren van de in dat jaar verschijnenden Staten-Bijbel te waarmerken, zulks, gelijk de Resolutie spreekt: "om het goede vertrouwen het welck wy hebben ende stellen in de Persoon van Barent Langenes". –

Ten slotte: Marinus, geboren 2 Augustus 1669, overleden 18 November 1721.

Bernardus' oudste broeder, Pieter, had een dochter Anna, geboren 29 Mei 1684, die in 1712 overleed als echtgenote van de Utrechtsen predikant Cornelius Boott. Deze predikant (geboren in 1679) was ook een echte Zeeuw. Zijn vader, Cornelis Boott was een Middelburgs koopman. Zijn moeder: een Debora Teellinck, kleindochter van de groten piëtist Willem Teellinck, predikant van Middelburg. Ds Cornelius Boott was eerst predikant geweest te Domburg en Vlissingen en sinds 1708 te Utrecht, in alle drie gemeenten geprezen om zijn zeer bijzondere gaven als christen en als mens. Bij zijn vertrek naar Utrecht getuigde de Vlissingsche Kerkeraad met XVIIIe eeuw schen zwier "dat hij alle de bekwaamheden had, die in een wel toebereyd, wijs, wel afgerigt, moedig, wakker, ernstig, getrouw en voorbeeldig strijder en voorganger vereyscht wierden".

Den eersten Februari 1713 overleed hij, door zijn lijkredenaar Ds Aegidius van de Put in een preek over 2 Timothetas IV: 7 en 8

1) Hij gaf in 1669 het vijfde deel uit van G. V o e t i u s, Disputationes Selectae.

2) Zie Doopboek-Buurkerk op 10 Maart 1661 en 18 Dec. 1670; Doopboek-Jacobikerk op 9 Nov. 1665; Doopboek-Domkerk op 18 Dec. 1667.

geroemd als een "godvrugtig, geleerd, getrouw, waakzaam, neerstig en welsprekend man". Zijn dochter Debora Aletta, in 1709 geboren, trouwde eerst met Ds Daniël Scheurwater van Vrouwenpolder. Na diens kinderloos overlijden in 1718 hertrouwde zij met Ds Nicol. Barkey van 's-Gravenhage, uit welk huwelijk drie kinderen geboren werden.

Ds Cornelius Boott's zoon en naamgenoot, in 1711 geboren, studeerde in Utrecht onder Professor F. A. Lampe, dien hij zelfs als student een tijdlang volgde bij diens vertrek naar Bremen in 1727. In het jaar van overlijden van zijn oudoom Ds Bernardus Smytegelt, 1739, deed hij op 6 December intrede te Middelburg.

Zo zette dus een telg uit het geslacht-Smytegelt de geestelijken arbeid in Zeeland's hoofdstad voort. Zijn gezondheid was voortdurend slecht en reeds op 25 Januari 1752 stierf hij ongehuwd. –

De tweede zoon van Ds Cornelius Boott, Pieter, geboren in 1712, stierf eveneens jong, in 1743, als medicinae doctor.

Marinus Smytegelt, Bernardus' jongste broeder, huwde op 17 Augustus 1699 Klara van Ortegens (overleden 1 Juni 1701). Zij hadden twee kinderen: Anna en Marinus. Anna (overleden 2 November 1761) trouwde op 7 October 1722 met Ds Ludovicus de Kam, predikant te Oosterland op Duiveland, die in 1727 kinderloos overleed.

Anna hertrouwde 7 November 1730 met Pieter Bussijn. Uit dit huwelijk werd een dochter Apollonia geboren op 12 April 1734, die in Juni 1751 trouwde met Henricus Kintius, medicinae doctor te Middelburg.

De zoon Marinus Smytegelt, die dus oom moest zeggen tot Ds Bernardus Smytegelt, geboren 3 October 1700, werd in 1722 als proponent predikant op dezelfde plaats waar zijn oom begonnen was: Borssele. Hij huwde op 21 September 1723 met Margaretha Suveius, bij welke hij op 4 Februari 1725 een zoon Marinus gewon. Ds Marinus Smytegelt overleed reeds op 22 October 1728 1).

De zoon Marinus was van 1744 tot 1783 een bekwaam notaris te Middelburg, een ter plaatse gezocht gelegenheidspoëet 2). Van zijn hand is ook een sonnet uit het jaar 1745 bij de uitgave van het eerste deel van "Een woord op zijn tijd" van Ds Bernardus

Smytegelt.

Marinus Smytegelt (Ds Bernardus' jongste broeder) hertrouwde na het overlijden van Klara van Ortegens met Constanca de Jonge, uit welk huwelijk op 10 Mei 1712 een zoon Josias geboren werd 3). Men ziet: de Zeeuwse stamboom Smytegelt vertoonde vele schone, Zeeuwse vertakkingen.

Reeds Bernardus' geboorte wijdde zijn moeder haar kind

1) Zie hierachter, blz. 19.

2) Zie: Catalog. van de Pamfletten in de Prov. Bibl. van Zeeland, Middelb. 1892, dl I sub voce: M. Smytegelt.

3) Maandbl. De Ned. Leeuw, jg 1906, kolom 76: C. S. Buys Ballot, Bijdr. tot de geslachtslijsten van enige voormaals te Zierikzee gevestigde familiën.

4

den Heere ten dienst, en zo het een zoon mocht zijn tot het predikantsambt. De godsvrucht, welke het leven zijner ouders was, leefde ook in hun kind Bernardus van der jeugd aan. Juist omdat hij de grote vertrouwensman van zoovele onverzekerde en bekommerde gelovigen was, is dit feit van grote betekenis 1).

Immers hij had in zijn leven geen gevoelige zielsworsteling, die met een persoonlijke geloofservaring eindigde, geen z.g. "krachtdadige" bekering doorleefd. Hij kon over de aanvang van zijn geloof geen "dag en ure" opgeven, zonder welke tot heden toe voor vele bevindelijken en nog meer voor die met hen medelopen, toch feitelijk de bekering niet de ware is. Maar omdat dit hem niet overkomen was en hij zich volkomen eens geestes wist met de bevindelijke vromen kon hij op dit punt hen te meer vertroosten. De Vriese schrijft: "hij heeft dit wel menigmaal aan sommige bekommerde vromen, tot hunne bemoediging zelf betuigd, als ze de tijd hunner verandering niet wel wisten. Hij zeide dan: ik weet de tijd van mijn verandering ook niet; want het is al in mijn kindsheid geschied". –

Het is niet de geestelijke weg van alle gelovigen om plotseling in de ware vrijheid te worden gesteld na op het kruis van wanhoop en doodsangst te zijn genageld. Wesley geloofde, dat de heiliging gewoonlijk, zoo, niet altijd een onmiddellijk gebeuren was en vele methodisten, in gezelschap van de hen overigens wantrouwende bevindelijken, nemen het met Wesley aan. Doch Smytegelt kende de gereformeerde opvatting der bekering. Hij schrijft in "Het Gekrookte Riet": "ik achte dat men de netten tijdt van het begin des geloofs ende der Wedergeboorte niet, of seer selden weten kan: en ook 't is niet noodigh suiks te weten, 't is genoegh als men op goede gronden uyt het Woordt Godts, en uyt goede kennisse van sijn herte ende daden besluuten kan dat men gelooft en wedergeboren is". Niet ieder "rnensch moet weten de tijd, wijze en plaatse van zijn veranderinge" 2).

Smytegelt had in dezen zijn eigen jeugdige geloof en de gezegenden invloed zijner godvruchtige opvoeding ten voorbeeld. Zijn ouderen, in 1635 geboren, tijdgenoot en geestverwant Ds Wilhelmus á Brakel was dezelfde geestelijke ontwikkeling ten deel gevallen. Ook hij was een Obadjah, "vretende de Heere van zijn jonkheid aan" (I Koningen 18: 12). Ds Abraham Hellenbroek sprak in zijn gedachtenispreek, toen á Brakel 30 October 1711 te Rotterdam was overleden: "Onder de gelukkige opvoeding van zulken godvruchtigen vader en moeder [Ds Theod. à Brakel en Margaretha Homma] behaagde het God al vroeg te doen blijken, dat hun zaad, in dezen hunnen zoon, ook voor de Heere geheiligd was. Al is genade geen erfgoed der

1) Hierachter, blz, 100 vg.

2) B. S m y t e g e l t, Het Gekrookte Riet, 's-Grav./Middelb. 1744, 20e preek. Zie

hierachter, blz. 101.

5

ouders, de Heere schenkt ze echter ook wel al zeer vroeg aan kinderen van begenadigden .... de eersten tijd van zijn verandering heeft hij [Wilh. à Brakel] altijd getuigd, niet onderscheidenlijk te weten, maar dat hij van zijn eersten geheugtijd af onder een tederen indruk van God, en vol liefde tot de Heere Jezus was geweest; en nauwelijks kunnende lopen, al vele tedere bewegingen daaromtrent had gevoeld" 1).

Smytegelt ontving zijn opleiding op de Latijnse School van Goes, waar hij een voortreffelijk leerling was en met lof tot de universitaire studie werd bevorderd. Wat voorts Smytegelt's geestelijke ontwikkeling betreft dient nog op het volgende gewezen te worden. Voreerst: hij was een geboren Zeeuw. Behoudens de jaren zijner studie aan de Utrechtse Hogeschool heeft hij levenslang in Zeeland gewoond. Hij dronk met de moedermelk en in het klimaat van zijn geboorteland het Zeeuwse piëtisme in: een orthodoxie, opgenomen in gevoelvolle mensen, die wat zij geloofden ook begeren te beleven in de praktijk der godzaligheid.

Het Voetsiaanse puritanisme oefende in Goes rondom het geboortjaar van Smytegelt sterken invloed uit in de figuur van Ds Johannes Thilenus, die in 1627 te Londen geboren en in Middelburg opgevoed, van 1655 tot 1666 te Goes predikant was en daarna tot zijn overlijden in 1692 te Middelburg. Zijn invloed werd verhoogd door de aanzienlijkheid van zijn geslacht. Hoe hij tijdens het eerste Stadhoudersloze tijdvak in Goes en in Middelburg zijn Voetiaanse denkbeelden en Voetiaanse levenspraktijk op de kansel bracht, blijkt "uit het feit, dat in 1670 en 1671 de Middelburgsche Overheid hem herhaaldelijk tot de orde riep wegens "exorbitant prediken, licentieus cathegiseeren en seditieuse discoursen". Hij achtte "de verheffing van de Prins [tot Stadhoudersloze] voor het land even noodig als de opstanding Christi voor de gemeente". Hij ijverde in de Kerkeraad van Middelburg tegen het toelaten van komedianten, koorddansers en goochelaars in de stad. De Magistraat, de felle klachten opvangende, beloofde te zullen "waakzaam" zijn, d. w. z. ter nauwernood iets te doen. Immers de heeren gingen onder het voorgeven van beter te kunnen toezien, met hun gezinnen zelf naar de voorstellingen kijken.

Ook was Ds Thilenus tegen "de lichtvaardigheid der gekrolde haren en de lange achteraanlepende staarten der vrouwenkleding" 2). Ds Thilenus werd op 6 December 1665 naar Middelburg beroepen en deed er de 13en Juni 1666 intrede. Toen was Bernardus nog geen jaar oud. Maar Thilenus bleef de

1) A. Hellenbroek, Algem. Rouwkragt i. d. straten v. Rotterdam, Rott. 1711 (afgedrukt achter W. à Brakel, Logike Latreia, d. i. Redel. Godsd., Rott. 1700; Dordr. 1795"; Nijkerk (Malga) 1858; Leiden (Donner) 1880. Uitg. 1858, blz. 6. - W. à Brakel, geb. te Leeuwarden 1635; pred. te Exmorra 1662; Stavoren 1665; Harlingen 1670; Leeuwarden 1674; Rotterdam 1683 tot zijn overlijden in 1711.

2) F. Naagtlaas, Levensberichten van Zeeuwen, Middelb. 1893, sub voce Thilenus.

6

ontwikkeling van de knaap, straks van de jeugdigen predikant volgen en begeerde op zijn sterfbed, .dat Smytegelt in Middelburg hem op zou volgen.

Een andere predikant, dien Smytegelt als Goesse knaap nog niet kon kennen, was Hermannus Witsius, die van 1666 tot 1668 te Goes stond. Dit was dus slechts twee jaar, maar er ging machtige invloed van hem uit. Hij bracht aan de Zeeuwen de boodschap eener verzoening der Voetsiaanse en Coccejaanse onenigheden. Goes bleef

Witsius hoog liggen, óók nà zijn kortstondig verblijf aldaar.

In de "Opdracht aende Goede en Bloeyende Gemeente van Leeuwarden" van zijn "Twist" zegt hij: "Met rust en lust nam ik het werk des Heeren waer in de bloeyende Gemeente van Goes, die my, na veel stormen elders doorgestaen, tot een lieflijke Haven verstrekte. Ick sag daer onder Gods zegen, en door de dienst van mijn trouwe Medehulperen, allerley devote oeffeningen in bloey, de kracht der Godtsaligheydt in groey, de gemoederen in eendracht, en de Uytverkoorne Gods, hant aen hant met yver op de Hemelreis. Ondankbaer soud ick zijn, soo ick het vergat, en trouwloos tegen het geslagte van Gods Kinderen, soo ick het verheelde, met wat een liefde en toegenegentheyt ick daer ontfanghen, bejegent en tot de einde toe overlade wierde. De geheugenisse van die dierbare liefdetranen heeft nog macht genoeg om mijn harte te doen smelten, en het papier te doen doorvloeyen daer ick dit op schrijf. Mijn Medebroederen, Mannen die getuigenisse hebben van alle en van de waerheyts selfs, vond ick in soo heylige een-hartigheyt te samen verknogt, dat ick twijffel offer een Kercke in Nederlandt is die van dat gheluck met soo veel reden roemen kan. Geen strijtkenden wy als van liefde onder malkanderen, van yver voor het goede, en van haat tegen de sonde. Nijdigheyt en jalousie, kraekelen en kibbelingen, waré by ons onbekende en verfoeyde namen. De soete ervarentheydt leerde ons, wat kracht 'er was om het werck des Dienstes sijn rechte klem te geeven, niet in een drievoudigh, waer in een viervoudigh 1) snoer, niet licht te breecken. Daerom quamen wy by malkanderen in soetigheyt heymelijck raedtleghen, wy wandelden in geselschap ten Huysse Godes. Wy woonden malkanders Predicatie niet alleen rnaer oock Catechisatie en andere openbare oeffeningê by: en 't geê de eene gisteren geleert hadde, dat gingh de andere heden bevestigen en de Gemeente aenprijsen. Nooyt verxnerckte men de minste schijn van tegenstrijdigheyt in de lere, gelijkse oock niet en was in de Gemoederen. 't Was my een vermaeck haer als Hooghvliegende Arends soo dicht ick konde na te houden, gelijk Gregorius Nazianzenus eertijds seyde toe hy sijn Vader tot een noothulp was toegevoeght.

1) Goes had sinds 1650 vier predikanten.

7

En Godt verblijdde daer mijn jeught, dewijl sy niet verachte haren ouderdom. Ick hadde door Godts genade geleert wat eerbiedigheyt ick de grijze hayren schuldig ben, en voor al een ouderdom die niet met het Wit van grijsheydt maer van Deugden pronkt. En sy beminde de volveerdigheyt mijner jonkheydt, die ik door hare rijpe ervarentheydt willig stuyren liet. Dus gingen we de Gemeente voor, die ons op dat selve spoor na tradt, en wandelende in de vreeze des Heeren, en de vertroostinghe des Heyligen Geestes, vermenigvuldicht wierd" 1).

Ten slotte stond in Goes tijdens Smytegelt's jeugd Ds Nicolaas Barentsèn of Barenzonius. Deze was in 1609 te Batavia geboren, had in Leiden gestudeerd, was predikant geweest in Sluis, waar ná hem Van Lodenstein en Koelman zouden arbeiden, en stond van 1644-1679 te Goes, - een man van groten geestelijke invloed in deze gemeente. Hij schreef een lofdicht voor de "Twist des Heeren" van zijn vroegeren Goesschen Collega Witz, dat "seer stichtelik en in deesen tijt aldernoodighste werck". Van hem zijn proza- en poëziewerken over, beide het gevoelvolle Zeeuwse piëtisme onder woorden brengende. Reeds de titels spreken! "De ziele des Evangeliums"; "Swacke ademtocht van een aemechtige ziel in hare geestlike flaaute" 2). Nog in de 18e eeuw werd hij gaarne gelezen. Barenzonius was het, die aan Smytegelt catechetische lessen gaf en hem toebereidde voor de toelating tot het Heilig

Avondmaal.

1) H. W i t z, Twist des Heeren met zijn wijngaert, Leeuw. 1669; Utr. 1692; 17104; 1748'; Charlois 1892.

2) N. B a r e n t z e n, De ziele des Evangeliums, Vliss. 1671; Amst. 17442; 17683.

I d e m, Swacke ademtocht van een aemechtige ziel in hare geestl. flaaute, Dordr. 1680. Zie A. J. van der Aa, Biogr. Woord., Haarl. 1874.

8

§ 2. STUDENTENTIJD

ALS Zeeuws piëtist, gedrenkt door de invloed van het ouderlijk huis, van Witsius en Barenzonius, vertrok Smytegelt in 1683 naar Utrecht, de stad met het Voetsiaanse aureool, al was dit in dien tijd reeds aanmerkelijk getaand. Hij liet zich aanvankelijk niet bij de Rector Magnificus inschrijven. Maar dit deden velen niet. Het "Album Studiosorum" dier dagen is volstrekt geen afdoend bewijs, dat men aan de Hogeschool studeerde. Men kon immers zonder inschrijving te)ch de private colleges der professoren volgen. Deze laatste vooral waren voor de a.s. predikant onmisbaar, want naast de kerkelijke attestatie behoefde men voor het praeparatoir examen bij de Classis getuigschriften van de "professoren der H. theologie mede getuychenisse van de professoribus hebraeae et graecae linguae, dat [men] in de wetenschap derselver talen so verre sij geoeffent, dat [men] conne ten minste de originelen text des Ouden ende Nieuwen Testaments lesen ende redelicker wijle verstaen". Aldus artikel 41 van de Zuid-Hollandse Synode van 1625 te Woerden 1). De theologische faculteit der Utrechtse Academie was in de jaren 1683 tot 1687 samengesteld uit de professoren P. á Maastricht, H. van Halen, M. Leydekker en H. Witsius, terwijl in de litterairische faculteit Hebreeuws, Grieks en wijsbegeerte gedoceerd werden door J. á Leusden en G. de Vries 2). Petrus á Maastricht was, vóór hij in 1677 hoogleraar te Utrecht werd, professor in Duisburg 3). Hij was de opvolger van Gisbertus Voetius, wandelde ook theologisch in Voetius' spoor. De cartesiaansche "nieuwigheden" noemde hij een "gangraena" ("koudvuur"2). Hij doceerde dogmatiek en kerkgeschiedenis.

P. á Maastricht overleed in 1706 op vijf en zeventigjarigen leeftijd. Op 31 December 1701 had hij zijn olographisch testament opgesteld. Daarin legateerde hij o. a. vijfhonderd carolus guldens aan de armen; vier en twintig duizend bestemde hij voor een studie-fonds ten bate van Utrechtse studenten in de Theologie. Curatoren daarover moesten zijn twee Theologische hoogleraren (één er van wilde hij, dat zijn collega Gerardus de Vries, de theoloog-philosooph, zoude zijn) en twee leden van de kerkeraad. Zijn "hoogste eynde" hierbij

1) Acta der partic. Synoden van Zuid-Holland, uitg. Dr W. P. C. Knuttel, 's-Grav. 1910, dl I blz. 149.

2) Gegevens in B. G l a s i u s, a.w.; C. S e p p, Het godgel. onderw. in Ned., Leiden 1873; F. N a g t g l a s, a.w.; Prof. Dr G. W. K e r n k a m p, De Utr. Acad. 1636-1936, Utr. 1936. Prof. Dr J. A. C r a m e r, De theol. Faculteit te Utr. tn de 18e en het begin der 19e eeuw, Utr. 1936.

Henr. P o n t a n u s, Laudatio funebr. in . . . P. van Maastrigt, Utr. 1706. P. á Maastricht, Novitatum Cartesianarum Gargaena, Duisb. 1677; Amst, 1678.

was, zo schreef hij, "de verheerlijkinge van Godt en de stichtinge van sijn Kerk". De gebeneficieerde studenten moesten zijn "van een eerlijke afkomste", - en dan laat zich de piëtistische inslag van Maastricht horen: zij moesten zijn "genegen en sich obliogerende particulierlijk tot het studeeren in de practycale Godtsgeleertheit, en dies te bequamer te worden Godt in sijn kerke dienst te doen" 1). Smytegelt's levensbeschrijvers vermelden Petrus á Maastricht niet. Blijkbaar had hij Smytegelt niet bijzonder geïmponeerd.

Hetzelfde geldt van prof. Herman van Halen, geboren in 1633 te Utrecht, predikant in zijn vaderstad in 1664 en hoogleraar in 1681 tot zijn dood in 1701. Hij was een conciliante Voetiaan, doceerde Kerkgeschiedenis, maar had weinig invloed op de studenten. De collega's in de Utrechtse Theologische Faculteit excuseerden zich één

voor één voor het houden van een lijk-oratie op Van Halen bij zijn overlijden. Prof. Petrus Burman, hoogleraar in de litterarische Faculteit, deed zulks toen en maakte ervan, wat er van te maken was, Van Halen prijzende o. a. om zijn "gemakkelijke inborst, en zucht om ieder een te believe" 2). Gisbertus Voetius droeg onder meerderen aan Van Halen in 1669 het vijfde deel zijner "Disputationes Selectae" op. De student Smytegelt kwam veel in aanraking met Prof. Melchior Leydekker. Zij waren neven. Zij waren ook provincie-genoten. Leydekker was een Middelburger, waar hij in 1642 geboren was. Hij studeerde in Utrecht onder Voetius, onder zijn oom Carolus Demaetsius en Hoornbeek. Daarna promoveerde hij te Leiden, waar hij Coccejus' colleges volgde, zonder zijn aanhanger te worden (Van Lodenstein verging het desgelijks). In 1678 werd hij hoogleraar te Utrecht tot zijn overlijden in 1721. Zijn inaugureele oratie was opgebouwd uit Ephesiërs IV: 15, "waarheid in liefde", "De sectanda veritate in amore".

Maar deze waarheid in liefde welde op uit een strijdlustige, principiëel-Voetsiaanse bron. Fel weerde hij zich tegen Descartes en Coccejus, de twee schrikbeelden van zijn leermeester Voetius. Niet in de Verbondstheologie, als Coccejus, maar in de Triniteit lag Leydekker's dogmatisch fundament. Gelijk vanzelf spreekt verfoeide hij de eind-XVIIe-eeuwsche leringen van Balthasar Bekker, J. Vlak en F. van Leenhof.

Tegen Leenhof's "Den hemel op Aarden" van 1703 schreef Leydekker 's jaars daarna "Den ingebeelden Hemel op der aarde". De titel weerspiegelt de inhoud. Wetenschappelijk ligt zijn verdienste naast zijn dogmatische werken op Kerkhistorisch terrein. Hij beschreef de geschiedenis der Noord-Afrikaansche Kerk en die van het Jansenisme, dat hij evenzeer afwees als het Jesuitisme.

1) Notaris-Minuten (Not.s Rombout van Vechoven), Sted. Archief, Utrecht.

2) P. Burman, Orat. funebr. in . . . H. van Halen, Utr. 1701. Ned. vert.: Lijkrede enz., Utr. 1701, blz. 8.

Pieter Burman gispte het onklassieke van Leydekker's latijn 1).

Het Zeeuwse piëtisme in Leydekker blijkt uit het feit, dat hij naar Guilielmus Amesius' "De conscientia" colleges gaf, dus op de bodem van het de Zeeuwen zo diep beïnvloedende Engelse praktikale Christendom uit de school van Perkinsius 2), dat ook Voetius zo na aan 't hart lag.

Onder invloed mede van Van Lodenstein beval Leydekker de a.s. dienaren des Woords aan in hun prediking en zielszorg de praktikale elementen, d. w. z. de bevindingen in het persoonlijke geestelijke leven der gelovigen, nadrukkelijk naar voren te brengen. Toen Hermannus Witsius om zijn "Twist des Heeren" in controverse geraakte met de cartesiaanschen, zeer polemischen Ds Petrus Allinga van Wijdenes, koos Leydekker Witsius' zijde. Ook gaf Leydekker twee werken van Van Lodenstein uit, n.l. "Weegschale der onvolmaaktheden . . . der geheyligden op der aerde" en "Het verval Christendom" 3).

Men ziet hieraan, dat Leydekker - in de lijn van Voetius, Van Lodenstein en beider groten vriend Ds J. van de Bogaert 4) - wèl het bevindelijke geestelijke leven zeer voorstond, maar dit niet in een lijdelijken vorm. Gevormd door dezen Leydekker werd de draad van Smytegelt's godsdienstige en theologische overtuigingen voortgesponnen. Onder zijn voorzitting verdedigde hij in 1686 stellingen over Augustinus' "De Unitate Ecclesiae", die waren opgedragen aan zijn vader en aan zijn oom Pieter Smytegelt te Middelburg. Met het oog op de plechtigheid van de academische disputatie moest hij zich toen ook doen inschrijven.

Het "Album Studiosorum" van de Utrechtse Hogeschool vermeldt: "Rectore Hermann Witsio. 1686. Bernardus Smytegelt Goesa-Zelandus". Vier jaar later gaf Prof. Leydekker zèlf te Utrecht uit een "Cox-nl-nentarius in Augustini de unitate Ecclesiae".

Professor Herm. Witsius, in 1636 te Enkhuizen geboren, was evenals Smytegelt reeds vóór zijn geboorte door zijn ouders aan het predikambt gewijd 6). Als student te Utrecht onder Voetius, Hoornbeek en Essenius werd hij vooral beïnvloed door Van Lodenstein en Ds Justus van de Bogaert 6). In 1675 werd hij hoogleraar te Franeker;

1) C. Burman, Traject. Erud., Traj. 1738, p. 176.

2) Zie Dr H. Visscher, Guil. Amesius, Haarl. 1894; Dr J. J. van Baars el, W. Perkins, 's-Grav. 1912.

3) J. van L o d e n s t e i n, Weeg-schale der onvolmaaktheden . . . . der geheyligden op der aerde, Utr. 1664; Rott. 17122; Amst. 1728'; Leid. 1882'. I d e t n, Het vervallen christendom, Utr. 1711; Amst. 17422.

4) Zie J. van L o d e n s t e i n, J. van de Bogaerts Laatste Uyren, Utr. 1663.

5) Joh. á Marc k, Orat. funebr. in . . . Herm. Wits, Amst. 1710 (achter: Scriptuariae Exercitationes N.T., p. 709-736.

6) Justus van de Bogaert (Bogardus), Amsterdammer van geboorte, pred. te Utrecht 1653-t 9 Apr. 1663. Zie "Klaaglied" in J. van Lodenstein Uytspanningen, Utr. 1676; Amst. 175223 blz. 223-233. I d e m, Geest. Opwekker, Amst. 1701; Dordr. 1854, pag. XXVIII, XXIX; G. V o e t i u s, Ta Askètika, Gor. 1664, pag. 561-610. - Dr A. C. D u k e r, Gisb. Voetius, Leid. 1897-1914, sub: Van de Bogaert.

11

in 1680 te Utrecht tot 1698; tenslotte te Leiden tot zijn emeritaat in 1707 (overleden in 1708). In zijn "Twist des Heeren", een boetpredicatie over Jesaja V: 4: "Wat isser meer te doen aan mijnen Wijngaart, 't welk ik aan hem niet ghedaan hebbe? waarom heb ick verwacht dat hy goede druyven voortbrengen soude, ende hy heeft stinkende druyven voortgebracht?" bestrijdt Witsius profetisch de afval en de zonden zijner dagen. Hij verwerpt het cartesiansche twijfelen en de Coccejaanse Zondagsbeschouwing. Maar als piëtist zegt hij tegelijkertijd: "De geboden onses Godts voldoet men niet met "hoogmoedig disputeren, maar met ootmoedig praktiseeren". Hij zoekt "eenheid in het noodzakelijke, vrijheid in het niet-noodzakelijke, in alles de bedachtzaamheid en liefde" 1).

De boete-oproep van Witsius' "Twist" is het stramien, waar zijn leerling Smnytegelt op voortborduurde in zijn prediking. Aldus sprak Witsius:

"Die uyt de Historien geleesen heeft, weet wel, hoe gemeenlijck wonderteecken, in en ontrent een landt gesien, veranderinge of omkeringe van die staet, te voren gespelt hebben. Hij spreekt het licht der saecken, en de ervarentheyt van alle eeuwen, soo lang de werelt ghestaen heeft, teghen, die sulcks in twijfel treckt.

En konnen wy nu wanen, dat de Heere, ten opsichte van ons, voor de eerste male, een veranderinghe van dien algemeen loop sal rnaecken? Souden die menighvuldige afbrandingen, van Kercken, van Raethuysen, van Steden, van Dorpen, die binnen weinige jaren geschiedt zijn, niet beduyden dat Godt eenmael een vier in onse poorten sal aensteecken, welck de Paleyzen van Jerusalem sal verteren, en niet worden uytgeblust? Meen we dat dat om niet is, dat Godt de loop der natuire somwijlen verandert heeft, en de Somer omgekeert in de Winter, soo dat de Son al aen 't daelen was, eer men recht Somerwarmte kreegh? Of soud het wel soo veel te segghen weesen, als dat onse Sonne sal ondergaen op de middagh? Verdient dat niet sijn opmerkinghe, dat Godt sijn Heyrlegers de Muysen heeft toegerust, die geheele landen en ackers hebben kael gegeten?

Maer de Histori-schrijvers hebben aenghemerckt, dat een Praegh wierd ingenomen, de Pals van soodanige ongedierten afghelopen wierd. Immers de Goddelijcke schriften

leren ons, dat eer de verstockten Pharao van het rode meyr overstelpt wierd, sijn landt door een vermenginghe van diergelijck ongedierte vervult was. De stormen en onweeren, die soo veel wonderheden ghedaen hebben, die twee van onze Oorloghscheepen over alle sanden en bancken henen wierpen, teghen de duynen, van de Hage aen, Anno 1653. Die daer na op de 9. September jaers 1658, niet allene so veel bommen hebben ter nedergheworpen in ons landt, en binnen onze steden, waer van

1) Over Witsius en zijn lijfspreuk, zie Prof. Dr A. Eekhof, In necessariis unitas, in non necessariis libertas, in utrisque caritas, Leid. 1931, blz. 8, 14, 17, 70.

2) H. W i t s i u s, Twist, blz. 459 vgg.

12

veele soo lange en langer ghestaen hebben, als onse Republijcke, maer oock by het Huys te Nootdorp, ontrent een groot quartier uysr buyten de Rage, met een gheheele reeks bommen de aerde daerse opstonden omghekeert (waer door als een wal is opgeworpen, hebbende de hooghte van omtrent anderhalf Mans lengte, en zijnde ontrent hondert voeten langh) beduyden die altemaal niemendal? Of soude dit wel gheseydts weesen houwet bommen af, en werpet een wal op teghen Jerusalem: Sy is de Stadt die besoght sal worden (Jer. VI, 6.). Dat droevige onweer op de 21. May des jaers 1651. t'Enchuysen op een Sondagh kort na de namiddag predicatie voorgevallen, en de wonderen daer op geschiedt, invoeghen dat niet alleen Huysen omver gheworpen ende overdwars gheset, bommen spierwit gheschelt, schuyten uyt het water op het landt ghesmeten wierden, en alles daer de storm quaxn met daveren en kraecken een yselijcken val dreyghde: maer dat oock enige ongelooflijcke bysonderheden van oogh-ghetuyghen verhaelt worden. Deuren soo verwronghen in haer sloten dat naeuw gheopent konden worden; kostelijck porceleyn-werck op, sommige plaetsen in welgesloten Kamers aen diggelen geworpen, elders sonder beseeren van de want ghenomen en propertjes op een ghestapelt; een boompje met wortel, tack, en bladen op een vlieringh gheworpen, sonder dat men enige openingen vernemen konde, vertrekken welkers deuren men toegelaten ende toegevonden had met wier en ander tuygh bestrooyt; ja kisten van haer plaets geset en met wier, glas, kalk, steen, riedt, ende diergelijcke vuyligheydt ghevult, die wonderen segh ick, sal mijn Vadersstadt niet licht vergeten, ende soo mijn Mede- Burgers, gelijk ick hope, enig begriip hebben van Godts oordelen, sullen het de Vaders hare Kinderen vertellen, en het levendigh houden van gheslachte tot geslachte".

"Maer boven alle dingen, wat droevige vertoonninghe van aenstaende rampen zijn de teekenen, welke Godt heeft laten sien, in de lucht en aen de Hemel? Is niet in de jare 1651 van Vissers op de Maes een schricklijck gesichte (van strijdende Vloten in de lugt) gemerkt? Is niet in het volgende jaer even op die tijdt, maent en dagh des jaers, soo geseight wordt, een bloedige Comeet verscheen, en daer na soo menige andere, twee, drie ghelijck in een jaer, daer Claudianus van seyde, dat mense noyt onghestraft vernomen hadt?

Heeft men niet in het jaer daer aen, boven Arnhem, daer het Synodus ghehouden wiert, op een ongemeen helder weer, als een wolck-calomme aen de Hemel ghesien, in de gedaente van een Cartouwe, dat een grote roock of damp van sich uytblies, dat ook,   schoon   het   te   dier tijd gansch stil weder was, met een besondere snelheyt hier en daer vloogh? Hebben niet duysenden van mensen in de jare 1664 op den 19. of 29. April, savonds ontrent acht uyren, een groot vier gesien als van de Hemel nedervallende, en sich in verscheyden   delen

verspreyden, opkomende soo het scheen uyt het Suyd-Oosten, en sijn koers na het Noort-Westen settende, en op sommige plaetsen als een ronde bol met een staert daer aen op de aerde nedervallende, elders sich in andere een gedaente vertonende; en niet alleen door ons gansche lant, maer oock in de aengrensende plaetsen 'sich sien latende Ick en wil niet dat onse Nederlanders met een superstitieuse schrick voor de teecken des Hemels inghenomen zijn. Maer ick wil oock niet, datse andere Duc d'Alvas sullen worden, welcke eens gevraegt zijnde van de Koning van Vranckrijck, wat of hem doch van die vreesselijke Comete, die in die dagen verscheen, tot antwoordt gaf: Sire, ick hebbe soo veel te doen ghehadt op Aerden, dat ick het niet eens hebb' kunnen waghten, om op te sien na de Hemel".

"En ghy, o Harders der Kudde, gaet andere voor met uw Exempel, met uw stemme, en met het voorsichtig gebruyck van een Heylige Discipline. Indien het beginsel van slaperigheyt, en vervolgens van verdervinge, van uw ordre gekomen is, laet oock van daer komen het beginsel van wackerheyt en wederkeringe. Van het hoofd pleeghen de quade humeuren te vallen op de overige leden. Op dat dan het lighaem der Kercke die uwe sorghe toevertrouwt is niet langher siek blijve, soo wordet ghy selve eerst ghesondt: Dat is, eer ghy het volck reformeert soo reformeert eerst elk u selve, uw conscientie, uw ommegang, uw gheselschap, uw Huys: op dat alles na Godts welbehagen gheschickt zy, en ghy een onergerlijke conscientie hebben, en uwe kudde u in alles als een leevendigh voorbeeldt van haer handelighen aenschouwen mag. Alle andere pogingen sullen te vergeefs zijn indien ghy .dit niet en doet. Daerom begon Christus de beste Leraer, eerst te doen, en daer na te leren".

"Laet ons daer toe malkander opwerken, daer in malkander verstercken, en ghedurighlijck malkander aenmercken, tot opscherpinge der liefde, en der goede wercken. Dan gesamentlijk aen het bidden en smeecken, in de Kerck, in onse slaepkameren, over al. Dan sal het bidden sijn kracht hebben, en niet een van onse Requesten, of het sal een ghenadighe en ghewenste Apostille bekomen. Andersins kan een blint geboren selfs wel sien dat Godt de Zondaers niet en hoort .... Zoude het niet een deerlijk gezichte zijn, dat die kostelijcke goude kandelaer 't onderste boven gekeert, en die lichtende keersen die daer opstaen teghen de vloer aen gheworpen wierden of beyde ghelijckelijck in een ander landt overghebracht, daer men meer vermaeck soud hebben om in dat licht te wandelen P"

Aldus Witsius' oproep tot boete, tot "Nadere" Reformatie. Smytegelt zou later in gelijke stijl prediken en tot het einde zijns levens gewaagde hij van Witsius' invloed op hem. Van de kansel prees hij zijn "Twist des Heeren" aan 2). De la Ruë hoorde hem zeggen:

1) B. Smytegelt, Des christen enige troost, 's-Grav./Middelb. 1740, op Heid. Cat. Zondag XXXV (andere uitgaven, zie "Bibliographie2).

14

"Die Man Witsius] kan niet beschreeven of regt geagt worden als van zulken, die hem van nabij gekend hebben". In de student Smytegelt had Witsius de leerling-geestverwant bij uitnemendheid gevonden, een leerling bovendien door zijn medestudenten ten zeerste om godsvrucht en houding hooggeschat. Hoe hoog Witsius de karakter vastheid van zijn leerling Bernardus Smytegelt aansloeg, blijkt uit het volgende deze had een kamergenoot, hem toevertrouwd door Professor Witsius. Maar de medestudent misdroeg zich. Smytegelt beklagde zich hierover bij Witsius en verzocht om een anderen contubernaal. 'Doch Witsius wees dit van de hand en zeide:

"ja, zijn gedrag is laakbaar, maar juist hierom wil ik, dat hij samen met u woont, op hoop, dat er van u invloed ten goede op hem moge uitgaan. Dus moet hij bij u blijven".

Het Hebreeuws en het Nieuw-Testamentisch Grieks werd in Smytegelt's studententijd gedoceerd door professor Joh. á Leusden, doctor in de filosofie aan de Universiteit zijner vaderstad Utrecht. Hoewel Theologie gestudeerd hebbende werd hij geen predikant, doch reeds op 26 jarige leeftijd in 1650 buitengewoon hoogleraar in de Oosterse talen. Toen hij in 1653 voor een beroep als predikant te Sluis bedankte, waar hij de opvolger zou geworden zijn van de naar Utrecht overgekomen Ds Jodocus van Lodenstein, volgde zijn promotie tot gewoon hoogleraar. Hij spande zich er zeer voor in de Hebreeuwschen text van het Oude Testament in brede kring bekend te maken, en wel in de masoretische recensie. Ook van het Nieuwe Testament in het Grieks gaf á Leusden een uitgave. Zijn talent van doceeren werd hogelijk geroemd, evenzeer en terecht zijn liefde voor Hongarije; "pater Hungarum" was zijn eeretitel. Voor de zending in oostersche landen had hij een open hart. Hij was Prinsgezind en Voetiaan. Zijn Voetsiaanse strenge levenshouding bleek o. a. in 1667, toen hij samen met Voetius en prof. Essenius stemde tegen de academischen maaltijd. In 1699 overleed hij op 75 jarige leeftijd 1).

Ten slotte was de leermeester in de filosofie van Smytegelt professor Ger. de Vries. Deze had haar eerst in Leiden gedoceerd, waar cartesiaansche studenten telkens tumult op zijn colleges maakten. In Utrecht kreeg Gerardus de Vries er in 1685 de titel extra-ordinarius professor in de Theologie bij. Hij was een Voetsiaans aristotelicus. Hij schreef ook over het licht en over de "lunicolae", de maanbewoners, wier bestaan hij op Bijbelsche en natuurkundige (niet-Kopernikaansche) gronden loochende 2). De Utrechtse studenten in de Theologie

1) G. de Vries, Orat. funebr. In Joh. Leusden, Utr. 1699. Over Leusden, zie Chr. Seppe, a.w., dl II blz. 172-173. - Vooral: J. Cost Budd e, Joh. Leusden in Ned. Arch. K. G., 's Grav. 1943 blz. 163-186.

2) Idem, Dan. Voet. Physiologia ed. G. de Vries, Utr. 1694, p. 248-264: "De Junicolis".
15

volgden in groot getal dezen "malleüs Cartesianorum", "der Cartesianen hamer", gelijkelijk tegenstander van Coccejus en (evenals Witsius) van Prof. H. A. Roëll. Hij wenste géén lijkrede na zijn verscheiden in 17051).

In 1687 verliet Smytegelt de Utrechtse Hogeschool om zich na het praeparatoir examen voor de Classis Zuid-Beveland der Zeeuwse Kerk ten dienst te stellen. De godsdienstige overtuigingen, die hij van zijn ouders en uit eigen prille ervaring bezat, waren gerijpt tot een zich gronden op de leer der Gereformeerde Kerk, zoals zij aan haar drie Belijdenisschriften kenbaar was en is. Wat de Kerk beleed, dat moest de enkele gelovige in persoonlijke godsvrucht doorleven en dat moesten de gezamenlijke gelovigen in heel het volksleven indragen - zó had Voetius met heel het Nederlandse en bijzonder met het Zeeuwse piëtisme het geleerd. Zo had de Dordtse Synode zich geuit in de grote jaren 1618 en 1619. De lijn Dordt - Voetius - Barenzonius - Van de Bogaert - Van Lodenstein - Melchior Leydekker - Hermannus Witsius werd door Bernardus Smytegelt recht doorgetrokken. Z66 keerde hij als proponent naar Goes terug.

1) Over á Leusden en De Vries, zie schrijver dezes, Henricus Regius, 's-Grav. 1917, sub vocibus: j. à Leusden en G. de Vries.

§ 3. SMYTEGELT ALS PREDIKANT TE BORSSELE EN GOES

IN Smytegelt's dagen werd in de Zeeuwse Gemeenten het beroep in een predikantsvacature uitgebracht door het Collegium Qualificatum. Dit bestond uit de plaatselijke Kerkeraad, vermeerderd met vertegenwoordigers van de Magistraat. In de steden waren

dit vijf personen; in de dorpen de Ambachtsheren, welke laatsten in het Collegium Qualificatum twee stemmen hadden. Het beroep behoefde vervolgens de goedkeuring door de Classis. Aan het Collegium Qualificatum was ook het recht van schorsing en afzetting van predikanten, dit eveneens onder goedkeuring der Classis. In Smytegelt's "Biddagspreken" is één van de vaste punten zijner boeteprediking de klacht, dat Rooms-katholieke Ambachtsheren gereformeerde predikanten mochten medeberoepen. Blijkbaar heeft zijn invloedrijke stem in dezen met goed gevolg doorgeklonken, want in 1751 benoemde in dit geval de plaatselijke Magistraat de Overheidsgedeputeerden in het Collegium Qualificatum 1). –

Tot de Zeeuwse Kerk-provincie behoorden vier Classes: Walcheren, de invloedrijkste; Schouwen en Duiveland; Zuid-Beveland; Tholen en Bergen-op-Zoom. De provinciale Synode telde uit iedere Classis twee predikanten en twee ouderlingen, dus samen zestien leden, vermeerderd met twee Commissarissen-politiek, aangewezen door de Staten van Zeeland, aan welke Staten ook de goedkeuring verbleef van alle synodale besluiten. Tussen de jaren 1638 en 1806 echter is er in Zeeland geen provinciale Synode gehouden!

Bij geschillen over leer, leven of kerkbestuur kon in Zeeland de bezwaarde zich evenwel in hoogste kerkelijke instantie beroepen op een Coetus. Dit was een College, dat alleen voor zo'n bepaald geval werd bijeengeroepen en dan was samengesteld uit acht predikanten (uit iedere Classis twee) en twee Commissarissen-politiek, namens de Staten van Zeeland, bij welke Staten weder de goedkeuring van een Coetus-decisie berustte. Een Coetus kwam dus zelden bijeen, in Smytegelt's studententijd (1683) b.v. had het plaats in zake Ds Pontiaan van Hattexn; in 1711 in zake Ds Gosuinus van Buitendijk.

Deze Coetus duurde van 22 October tot 27 November 1711 en vergde 37 zittingen. Nog kort voor zijn emeritaat praesideerde Smytegelt een Coetus van 6 tot 18 Mei 1733 betreffende Ds Anthonie van Deinse van Aardenburg, die door het Collegium Qualificatum geschorst was op beschuldiging van onzedelijk gedrag. De Coetus echter rehabiliteerde hem 2).

1) Tegenwoordige Staat (Zeeland), Amst. 1751, dl IX blz. 119 vgg. Zie hierachter, blz. 93.

2) In bot Archief van de Synode der N.H.X. bevinden zich onder „Zeeland”, letters 1-1, en K, de Acta van de Cactus 1711 en 1733

Men zou verwachten, dat de theologisch goed onderlegde, Voetsiaanse Smytegelt na zijn praeparatoir examen in 1687 dadelijk naar zijn begeren een beroep zou hebben ontvangen. Maar er waren proponenten in overvloed. Ook Smytegelt's uiterst bekwame neef Jacobus Leydekker, eveneens een Zeeuw, kreeg in 1678 eerst na twee jaar wachten een predikantsplaats. Gelijken tijd stond Smytegelt ledig aan de weg. Het hinderde hem zeer. In "Des christens heil en cieraat" heet het, dat hij "proponent was, niet sonder veel tegenstand" 1). Was hij te verlegen op de kansel? Hij zegt immers, dat, toen hij voor het eerst moest prediken, hij het "bestierf" 2).

Of beviel de leerling van de verzoeningsgezinde Witsius noch aan fijnproevende

Voetianen noch aan dergelijke Coccejanen? Smytegelt, gelijk alle Zeeuwse piëtisten gedrenkt met de invloed der praktikale Engelse schrijvers, overwoog zelfs predikant in Engeland te worden.

Doch juist toen hij te Middelburg een weekdienst had vervuld, bracht de schoolmeester van Borssele hem de tijding, dat hij op 12 April, 1689 met algemeene stemmen in deze Gemeente beroepen was. Het Collegium Qualificatum bestond te Borssele uit de Kerkeraad, "versterckt" door "gedeputeerden van, haer Ed. achtbaerheden van der Goes als ambachtsheren van Borssele". Deze begeerden "sulcke mannen dewelcke waeren van vreedsaeme bescheydenheyd ende stichtelicke wandel", aldus de formule in Borssele's "Notulenboek". De Ambachtsheer van Borssele was sinds 1682 q.q. Mr Adolph Westerwijk, burgemeester van Goes 3).

In 1615 n.l. had de stad Goes de door overstromingen sterk belaagde heerlijkheid Borssele van de familie Lalaing gekocht. Onder de archiefstukken ten Stadhuize van Goes bevindt zich de "Verlij-brief, gegeven door Gecommitteerde Raden van de Staten van Zeeland, waarbij het leen van Borssele wordt gesteld ten name van Cornelis Soetwater, burgemeester der Stad Goes" (1615) en het "Transport ende Investiture" van de heerlijkheid van Borssele (1615) 4).

De Stad Goes liet daarop het land van Borssele opnieuw bedijken. De vele kosten hieraan verbonden verhinderden de bouw van een behoorlijke kerk. Daarvoor werd een grote kamer, het parochie-huis, gebruikt, behorende tot het nu niet meer bestaande polder- of gemeentehuis. De tegenwoordige, rechthoekige, stijlloze kerk dateert van 1851; het orgel van 1903; de pastorie van 1883. –

Toen Smytegelt de geboren Goesenaar in 1692 te Goes beroepen werd, was hij dus met de Ambachtsheer zeer wel bekend. - de achtsten Maart 1750 kocht Jhr Jan van Borssele, "Eerste Edele van Zeeland",

1) B. S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, 's-Grav. 17442, voorrede p. 22.

2) Ibidem, blz. 186.

3) M. S m a l l e g a n g e, Cronyk van Zeeland, IV Middelb. 1696, blz. 701.

4) Catal. .... voorwerpen betr. Geschied. en Oudheidkunde ten Stadh. van Goes, blz. 8, 9.

de heerlijkheid Borssele, het erfgoed zijner vaderen van de Stad Goes terug en werd weder Ambachtsheer 1).

18

Borssele, ook Monster geheten, in het Zuidwesten van Zuid-Beveland, ruim drie uur gaans van Goes gelegen, had (en heeft) één predikantsplaats. De eerste predikant was in 1618 Ds E. Morris. Smytegelt's onmiddellijke voorganger was Ds C. Snoek, als proponent in 1681 gekomen en in 1688 naar Kortgene vertrokken. In 1722 werd Smytegelt's neef Marinus Smytegelt er predikant, doch deze overleed er reeds in 1728. Zijn oom Bernardus hield bij zijn overlijden een gedachtenisprediking in Middelburg over Job XXXVI: 23: "wie heeft Hem gesteld over zijn weg?"

2) Borssele telt nu 1500 inwoners, van welke er 650 Nederlands Hervormd zijn. Voorts: 130 behorende tot de Gereformeerde Kerken, met één predikant. Op 11 September 1836 trad Ds H. J. Budding op in een schuur te Borssele en bevestigde er een Kerkeraad der Afscheidenen voor de Gemeente Borssele, Heinkenszand en 's-Herenhoek 3). - 450 Personen behoren te Borssele tot de Gereformeerde Gemeenten (zonder predikant).

Van de Zeeuwse eilanden heeft alleen Zuid-Beveland onder de boerenbevolking een getal Rooms-Katholieken van enige betekenis. "Er bestaan", aldus Dr Meertens", vrij grote onderscheiden tussen de Protestantsen en de Rooms-Katholieken Zuid-

Bevelandsen boer, in denkwijze, levensopvatting, smaak en manier van uitdrukken. De Protestantsche boer is eenvoudiger, ook in zijn kleding; een Protestantse boerin heeft geen galon aan haar beuk [borstlap], een Rooms-Katholieke wel, en ook de muts van de laatste is veel sierlijker dan die der eerste. De vertrekken der Protestanten zijn eenvoudig en uiterst sober gemeubeld, die der Roomseks-Katholieken zijn doorgaans veel bonter en opzichtiger. De Rooms-Katholieken zijn ruwer in hun woorden en uitdrukkingen dan de Protestanten, en hun uitspraak klinkt harder. Zij beoefenen het handboogschieten en het voetbalspel ook op de Zondag, wat in een Protestants dorp tot de onmogelijkheden behoort. Zelfs de wijze waarop ze de ploeg sturen en de paarden menen wijkt af van die der Protestantsche boeren" 4).

Men tast aan dezen levensstijl der Protestantse Zeeuwen de invloed van Voetius (en van Voetius' Engelse geestelijke leidlieden) op het XVIIe-eeuwsche Zeeland, -voortlevend tot op de huidige dag.

1) Dr J. ab Utrecht Dresselhuys, Wandelingen door Z. en N. Beveland in de ouden tijd, Goes 1832; 1924', blz. 144, 145.

2) Opgenomen in B. S m y t e g e l t, Keurstoffen, of verzameling van vijftig uitmuntende predication. Met een voorreden van Joh. van Diesbach, 's-Grav. 1765; Leiden" Z.i.

2) Dr J. H. Gunning J.Hzn, H. J. Budding. Leven en Arbeid, Goes 1885. 1211enen 1909', blz. 133.

4) De Nederl. Volkskarakters, Kampen 1938. Dr P. J. Meert en s, De Zeeuwen, blz. 243-257. Aldaar, blz. 252.

19

Uit de "Notulen" van de Kerkeraad van Borssele blijkt, dat Smytegelt bij een voorafgaande beroeping reeds op het tweetal had gestaan met Ds Abraham Watel van Axel. Deze was toen gekozen, doch hij had bedankt. Smytegelt nam het beroep aan. Op de derden Mei 1689 legde hij met goeden uitslag het peremptoir examen voor de Classis Zuid-Beveland af. Hem was opgedragen daarbij te proponeren over Spreuken XI: 30: "De vrucht des rechtvaardigen is een boom des levens; en wie zielen vangt is wijs" 1). Daarop tekende hij het Formulier van orthodoxie, dat alle inkomende predikanten hadden te bevestigen en mocht hij zijn predikantsarbeid aanvaarden. Op de 20sten Mei 1689 deed hij intrede met II Korinthiërs IV: 7: "Maar wij hebben dezen schat in aarden vaten, opdat de uitnemendheid der kracht Godes zij en niet uit ons". Hij werkte in Borssele met groten zegen. Hij had er een ervaring enigszins evenwijdig aan die van meer dan twee eeuwen later van Dr A. Kuyper Sr in diens eerste gemeente Beesd met de eenvoudige boerenvrouw Pietje Baltus. Ook Smytegelt n.l. werd geestelijk zeer door een lidmate der Gemeente als jong predikant beïnvloed. Nog in later jaren te Middelburg gewaagde hij altijd met grote dankbaarheid van Borssele. Het "Notulenboek" van Borssele geeft uit de jaren van Smytegelt's ambtsbediening, aldaar een reeks censuur-gevallen. Ze zijn van hetzelfde type, dat men in de Kerkeraadboeken dier dagen voortdurend aantreft.

Op 18 September en 1 October 1689 (bij de Avondmaalsbedieningen vergaderde de Kerkeraad voortdurend tweemaal binnen een tijdsverloop van veertien dagen) "is door de Kkeraad eenparighlick goedgevonden dat men Hubertje Beens en Augustijn Schoenmaecker eens soude horen spreken en ondervragen wat genegentheyd sy hadden om haer leedwesen te tonen voor de vergaederinge, dan of sy noch geen lust hadden om in de gemeeynte aengenomen te worden en tot des Heeren taefel wederom te naederen, waer op sy beyde haer lust ten goede en leedwesen over het quaede voor de gantsche vergaederinge hebben betuijght, en daer op is eenparighlick van de vergaederinge goedgevonden haer beyde voor ditmael toe te laeten en in het

toecomende te sien of sy haere beloften sullen volbrengen". –

Minder goed resultaat had men met Frans Thomasse. Op 30 December 1691 en 5 Januari 1692 werd "ondersocht hoe het met desen stond, derwelcke [de Kerkeraad n.1.] oordeelde seer weynigh bequaem daer toe te wesen en is vermaend sonder uytstel doch te soecken de versoeninghe met God in Christo". Hij blééf dus onder censuur.

Levina Schippers had "seer harde woorden gehad met Neeltje Cornelisse" en werd "afgehouden" van het Sacrament. - Dan was het weer "kivagie", vechterye", "dronckenschap", "grote ergernisse aen de gantsche gemeynthe gegeven door het vloecken van sijn ouders en naebestaende vrienden". Maetje Jans werd gecensureerd "van wege de sonde der hoererije, na dat se alvorens van de predicant in tegenwoordigheyt van de ouderling Abraham Lambrechtse is bestraft geworden volgens de worde Gods".

Deze laatste censuur dateert van 25 Juni en 1 Juli 1690. Op 30 December 1690 en 5 Januari 1691 echter "heeft binnen gestaen Maetje Jans, voorhene dienstmaeght van d Hr Baljouw Hooghcaemer, dewelcke in een grote en merckelicke sonde van oncuysheyd of hoeterije over enige tijd vervallen is (siet consist. 1690 1 Julij) en is tot dien eynde voor ons verschenen om een kerckelicke attestatie te versoeken, sijnde bereyd om haer leedwesen over het gedaene feyt voor de vergaedinge te doen, gelyck sy ook (nae dat alvorens haer de schrickelicckhey d der sonde en de wraecke Gods over sulcke sondaers en de ontstichtinge der gemeynthe was verthoont) haer sonden heeft beleden voor God en dese vergaedinge, biddende God dat Hy haer liefde te stercken in haer voornemen om Hem te dienen, beloovende sich christelick te draegen en de kerckelicke discipline in alles te onderwerpen; waerop de vergaedinge eenpaerigh heeft geoordeelt dat men haer een attestatie geven sal. Doch heeft echter niet connen goetvinden dat sy op morgen aen des Heeren taefel alhier soude verschijnen om alle aenstoot ende ergernisse te mijden in dese gemeynthe". –

Op 30 December 1691 en 5 Januari 1692 werd van het Heilig Avondmaal afgehouden "Pieter de Vos over enige waarschijnelicke geruchten van godslasterlicke woorden gesproken te hebben aengaende de bedieninge en vercondiginge van Gods woord".

Soms ook komen de opgeroepenen niet! "Marinus Lavoy oock afgehouden, als synde noch voortgaende in syne hardneckigheyt en noch niet willende comen aen het huis van de predikant, tonende soo seer kleyne genegentheijd te hebben om syn leedwesen over de voorheen bedrevene misdaed te vertonen; als oock Jan Barbier, die ontboden synde om enige openinge te geven van de woorden met Claes Cornu gehad, niet is verschenen, gevende genoegsaem daer mede te kennen sich niet christelick te hebben gedraegen". Een andere zondaar echter, Willem Doorman, werd uit de censuur ontslagen, daar hij "seer versocht te mogen communiceren, betonende leedwesen over sijne bedrevene dronckenschap en seer betuygende sich te sullen beteren onder de segen Gods" (22 juni, 5 Juli 1692) 1).

Eén maal slechts ('t was op de Kerkeradsvergaderingen van 27 maart en 1 April 1690) komt de zondagsheiliging ter sprake: "is benevens de predikant gedeputeert broeder Dingenis Joosse om de Heer Baljouw te begroeten en te versoeken dat het hem believe alle ijdelheden van koecke happen op de feestdaegen en andere ongeregelde

1) Acta Classis - Zuid-Beveland, op 19 April, 3 Mei, 7 Juni 1689. 20

2) Dit laatste geval dus tijdens Smytegelt's consulentschap.

dingen op de Sondagh geschiedende, als copen ende vercopen etc. te verbieden".

Tenslotte blijkt uit het "Acta"-boek der Classis Zuid-Beveland, dat Smytegelt in zijn Borsselesen tijd zich mede verzette tegen de leringen van Ds Pontiaan van Hattem, de gewezen predikant van St.-Philipsland op Tholen. Immers toen er de 4en December 1691 een uitvoerig schrijven van de Classis Schouwen was ingekomen over Van Hattem's heterodoxie, besloot die van Zuid-Beveland uit aller - dus óók uit Smytegelt's - naam brieven naar,,Schouwen" en,Walcheren" te zenden, waarin afkeuring over het Hattemisme werd uitgesproken 1).

Reeds binnen drie jaren naderde Smytegelt's arbeid te Borssele het einde. De gemeente Voorburg bij 's-Gravenhage vestigde haar keuze op hem. Haar predikant, Ds J. Muntendam, had op 10 November 1691 afscheid gepreekt naar Rotterdam. de 7en Januari 1692 werd door de Kerkeraad een twaalfstal opgemaakt, waar Smytegelt op voorkwam, en aan de Ambachtsheren van Voorburg, zijnde "Burgemeesteren en Regeerders", dus de Magistraat der Stad Delft ter goedkeuring voorgelegd. Delft had nl. op 26 September 1615 de ambachtsheerlijkheid Voorburg gekocht van Lamoraal, prins de Ligne (in 1826 kocht Voorburg de heerlijke rechten weer van Delft af). de 14en Januari werd Smytegelt beroepen. Hij zou echter, wilde het beroep door de Ambachtsheren geaprobeerd worden, eerst in Delft voor hen moeten komen prediken. Het "Memoriaal van Burgemeesteren" vermeldt op 14 Januari 1692: "Op het verzoek om approbatie, op de voorstelling van Ds Bernardus Smytegelt te Borselen (uit tweetal met Ds Bodaan te Rijnsburg), gedaan door ouderlingen en diakenen van Voorburg, beslissen Burgemeesteren, dat Ds Smytegelt eerst te Delft zijn gaven zal laten horen als naar oude gewoonte" 2). De Vriese verhaalt slechts: "Maar alzoo het sterk vroom, zo konden die van Voorburg het beroep aan hem niet opdragen". De mogelijkheid is er echter ook, gezien Smytegelt's houding later bij het beroep naar Utrecht, dat hij principiëel weigerde zich door een gaan-prediken in Delft reeds min of meer op een aannemen van het beroep vast te leggen.

Doch het principiële behoefde nu niet tot de einde te, worden uitgesponnen. Immers inmiddels kwam het beroep naar zijn vaderstad Goes. Het Collegium Qualificatum n.l. van deze stad beriep hem de 6en Februari 1692 uit een nominatie van veertien predikanten en - gelijk het Goesse "Notulenboek" op dien datum vermeldt - men verzocht, dat "zijn Eerw. die beroeping van Voorburg, op zijn Eerw. gevallen, uit aanmerking van de onze gelieve te excuseren

1) Over Pontiaan van Hattem, zie blz. 57 vgg hierachter.

2) Memoriaal van Burgemeesteren (van Delft), in dato.

22

en de laatste, praestitis praestandis [t' zwaarste t' zwaarst wegende], in 's Heren vreze aan te nemen".

Smytegelt nam het beroep na zeer kort beraad aan, immers reeds op 16 Februari vermeldt het "Notulenboek", dat het Collegium Qualificatum naar Borssele was gereisd om het beroep hem te overhandigen en dat het was "geaccepteerd".

Het "Notulenboek" van Voorburg zegt, dat de Kerkeraad de 24en Februari 1692 aan "Burgemeesteren en Regeerders" der Stad Delft het bedanken van Ds Smytegelt berichtte. Het "Memoriaal van Burgemeesteren" van Delft luidt dan op 10 juli 1692: Volgens verklaring van twee gedeputeerden van de Classis 's- Gravenhage en twee kerkeraadsliden van Voorburg "was het comen te gebeuren, dat de persoon, op wien de genegentheijt was gevallen, door een wettigh beroep alvoren in een andere Kerck was overgegaen".

Zij stelden nu voor Ds Justus Schalckwijck à Velde te Ameide. Deze werd echter door Burgemeesteren "geexcuseert". Daarop volgt de 30en Augustus 1692: op het verzoek

om approbatie van het beroep op Ds Henricus Francken, gewezen predikant van Smyrna, besluiten Burgemeesteren, dat hij zijn gaven zal laten horen. Ds Francken preekte de Sen September blijkbaar naar genoegen, en reeds daags daarna probeerden Burgemeesteren van Delft het beroep op hem uitgebracht. de 28en September 1692 werd hij te Voorburg bevestigd.

Op 26 Mei 1692 preekte Smytegelt afscheid. Dezelfde dag werd in Borssele een Collegium Qualificatum gehouden. Behalve de gedeputeerden "van haer Ed. achtbaerheden van Goes als ambachtsheren van Borssele", verschenen in die vergadering de "gedeputeerden uyt het E. colleg. qualif. van Goes: Mr Borgemr Westerwyck, Ds Johannes Leydecker (praeses), Mr Adriaen Eversdyck (ouderlingh) en Mr Pieter Somersee (diacon)". Ds Smytegelt ging uit de vergadering, opdat deze de wettigheid van het beroep kon overwegen. Daarop hebben zij "in des Heeren vreesse alles met ernst overwogen en weynigh tijd daerna haeren predicant weder versocht binnen te komen, betuygende met innige beweginge des gemoeds, dat de predicant en de dienst van Gods woord door hem, haer E. en de gantsche gemeynte seer aengenaem was en dat sy wel hadden gewenst langer uyt syne mond het woord Gods te mogen horen, doch dat sy vermerckten sulcks het welbehagen Gods niet te zijn, 't welck haer bleeck door dese beroepinge op haeren predicant gevallen in de gemeynte van Goes in welke beroepinge sy alles vonden, 't welck haer dringen moest om te consenteren de versochte dimissie van haeren predicant en om de versoekenden haer versoek in te willigen, wensende beroepers en beroepene dat Gods goede hand mochte over hen sijn en God haar alles soude laeten gelucken, staende nochtans haer versoek toe niet dit bedingh, dat haere beroepene predicant so lange

23

moest tot haere hulp blijven tot dat binnen Borssele een ander Herder en Leraar was geroepen, de beroepinge aengenomen en in Classi geapprobeerd". De praeses der vergadering, Ds Leydecker, belastte uit naam der Classis de broeders van Borssele, "dat sy in de beroepinge van een ander Herder haer moesten mijden voor suicke, die met kerckberoerende nieuwicheden besmet sijn" 1). Op de volgende vergadering van het Collegiuxn Qualificatum werd Ds Joh. de Vos beroepen, die aannam.

Men wijst in Borssele nog heden het huis aan, waar volgens de overlevering Smytegelt heeft gewoond, een ouderwetse woning met opkamer. Tegenwoordig is het een bakkerij. Smytegelt's invloed werkt in Borssele voort met name in de vrij aanzienlijke groep Oud- Gereformeerden. In dien kring wordt de nadruk gelegd op de noodzaak van de wedergeboorte. Algemene verzoening wordt bestreden. Feestelijkheden verwerpt men fel. Deze herderloze groep komt op zondag driemaal bijeen. Dan worden "Oude Schrijvers" gelezen, Smytegelt bij name. Uitgaven met gothische letters genieten de voorkeur, welhaast tot verafgoding toe. Dit alles beïnvloedt ook de Hervormde dorpsgenoten, waarvan er zijn, welke dientengevolge tot een algehele onmachtshouding geraken - in strijd met Smytegelt zelfn! - en die vanzelfsprekend de gedachte van "Gemeenteopbouw" der laatste jaren daardoor wantrouwend aanzien.

24

APPENDEX

"Ondertekenings-formulier der Belijdenisschriften van de Nederlandse Hervormde Kerk, ondertekend door de predikanten in de Klasse Zuid-Beveland van de jaren 1626 tot 1816":

"Wij onderschreven dienaeren des Goddelijcken woorts resorterende onder de Classe van Suytbevelandt verclaeren oprechtelijck in goeder conscientie voor de Heere, met dese onse ondertekeninge, dat wij van herten gevoelen ende gelooven, dat alle de artyckelen ende stucken der Lere in dese confessie ende Catechismo der Nederlandsche Gereformeerde kerken begrepen, mitsgaeders de verclaeringe over enige pointen der voorseyde Lere in de Nationale Synodo Anno 1619 tot Dordrecht gestelt, in alles met Godes woordt overeencommen. Beloven derhalven, dat wij die voorseyde Lere neerstelijck sullen leren en getrouwelijck vorenstaen, sonder yet tegen de selfde 't sij opentlijck ofte in het bijzonder, directelijck ofte indirectelijck te leren ofte te schrijven: gelijk oock dat wij niet alleen alle dwaelingen daer tegen strijdende, ende namentlijck die in die voorseyde Synodo gecondemneert sijn verwerpen, maer oock sullen tegenstaen, weder- leggen, ende helpen weeren. Ende indien het soude mogen gebeuren, dat wij naer desen enich bedencken ofte gevoelen tegen de voorseyde Lere, ofte enich point der selver souden mogen krijgen, beloven wij, dat wij 't selve nog opentlijck, nog hijmlijck sullen voorstellen, drijven, predicken, ofte schrijven: maer dat wij 't selve al voren de kerkenraet, Classi, ende Synodo, sullen openbaeren, om van de selve geexamineert te worden, bereijt sijnde het oordeel der selven altijt gewillichlijck ons te onderwerpen, op pene, dat wij hier tegens doende, ipso facto, van onsen dienst sullen sijn gesuspendeert. Ende indien t'enigen tijde de Kerkenraet, Classis ofte Synodus soude mogen goet vinden om gewichtige oorsa'ecken van nae dencken tot behoudinge van de enicheyt ende suyverheijt in de lere, van ons te verheychen, onse naeder gevoelen ende verclaeringe van enich Artyckel van de voorseyde Confessie, Catechismus, ende Synodaele verclaeringe - soo beloven wij oock mits desen, dat wij daer toe tot allen tijden sullen bereijt ende willich wesen, op pene als boven; Behoudens 't recht van appel in casu van beswaernisse, gedeurende welcken tijt van appel, wij ons nae de Uetspraecke en de ordre des Synodi Provincialis sullen reguleren" 1).

1) Archief voor Ned. Kerkgeschied., 's-Grav. 1387, medegedeeld door Dr E. IVIoll, blz. 327-336.

1) Notulenboek Kerkeraad van Borssele, in dato.

25

door Ds H. J. Budding (in de dagen der Separatie, 1836, als predikant van Biggekerke afgezet), een profetisch volksprediker, de religie volstrekt in het dagelijksch leven plaatsende, met een onbepert geloof aan de oneindigheid der liefde Gods, - door zijn vereerders "Vader" Budding genoemd. Een man van even afzonderlijke geestelijke stuur was de zeer begaafde, fel-bewogen, vijf jaar door het "Christelijk-spiritisme" gegrepen opwekkingsprediker Ds D. P. M. Huët, die na zeer bewogen jeugdijaren, - na een predikantsdienst in het Gereformeerde Veendaal (samen met Dr Ph. J. Hoedemaker) en onder beïnvloeding door de Brighton-Conferentie van 1875 (die ook Dr A. Kuyper een tijdlang vervulde), - in 1878 te Goes predikant werd in de Hervormde Kerk (tot zijn overlijden in 1895) en in deze Gemeente diepe voren trok in het voetspoor van Budding 1).

Smytegelt maakte in Goes buitengewone opgang.

De Gemeente onderscheidde zeer wel zijn geestelijk type - men gewaagde dankbaar, dat "de dagen van Barenzonius en Witsius" waren weergekeerd. Er was samenbinding onderling en met de verdrukke christenen elders. Op de Zuid-Hollandse Synode van 1688 te Delft "rnaeckt D. Doesburgh bekend, dat Syn E. was toegesonden door D. Johannes Leydecker, predicant ter Goes, de summe van 35 ducaton, zijnde een

liberale gifte van de classe van Suyd-Beveland voor de kercken van Gulick". Witsius had niet in een overdreven idealisering van het heerlijke geestelijke leven in Goes geroemd. Dan: de vlammende sympathie der Zeeuwen in 't bijzonder t. a. z. van de voor en na de herroeping van het edict van Nantes in 1685 gruwelijk gekwelde hugenoten. Zeeland beantwoordde de dragonnades van de Zonnekoning zelfs met représailles tegen de Rooms-katholieke priesters 2).

De la Ruë deelt mede, dat Smytegelt "een schrander oordeel had, groot doorzigt in daaglyx voorvallende zaaken, en een Leraar noodige geleerdheid". "Hy was zeer bedreeven in de Resolutien van Staat en Kerkordeningen, vol ontzag 3) in Classicale Vergaderingen, overredende in zyne Advyzen". Evenzoo schrijft Smytegelt's opvolger te Middelburg, Ds A. W. de Beveren: "Zyne Advyzen wist hy klaer, hertelyk en overredende voor te stellen: die met opmerking aengehoort, en al meest wierden opgevolgt: de gemeene toevlucht van Predikanten, Gemeintens en particulieren, die raed en daed noodig hadden" 4).

Wijsheid en geestelijke ruimte naast beginselvastheid waren hem eigen. Inderdaad, Smytegelt behoefde en betoonde èn in zijn Goessche jaren èn daarna in de veertig te Middelburg klare bezonnenheid, profetischen moed, priesterlijke bewogenheid bij

1) Biographisch Woordenboek van prot. Godgel., sub voce: 1-Iuët.

2) Acta Z. H. Syn., dl VI blz. 42. - Over de représailles, zie Prof. Dr A. A. v a n Schelven, Het Calvin. ged. zijn bloeitijd, Amsterd. 1943, blz. 279.

2) ontzag inboezemend.

1) B. S m y t e g e l t, Des chr. heil en cieraat, Voorreden, blz. 26.

de velerlei politieke en kerkelijke beroeringen, in welker midden hij zijn herderlijke taak te vervullen had. Niet bij geval werd Smytegelt de predikant der XVIIIe-eeuwse Republiek, wiens stempel zich op zijn gemeenteleden en hun telgen het allerdiepst drukte.

In 1692 heerste er - wat Jan Wagenaar noemt - "een geweldige beroerte" in Goes. Deze was 's jaars tevoren reeds begonnen 1). De regering der Stad was verdeeld in twee partijen van gelijke sterkte. De eene groep onder leiding van de baljuw, d. w. z. de grafelijke officier en Stedehouder van de Prins, Cornelis Eversdijk, de burgemeester Ferdinand Gruward en enige Schepenen, wilde het gezag van Willem III als erfstadhouder van Zeeland ongeschonden handhaven. De tegenover haar staande partij, aangevoerd door Burgemeester Adolph Westerwijk en enige Schepenen legde allen nadruk op de privilegiën der Stad. Deze laatste groep wist in December 1691 door te drijven, dat haar candidaten Nicolaas Eversdijk en Joan van der Hille als stadsrentmeesters werden beëdigd. De stemmen hadden gestaakt en de baljuw wilde aan zijn stem beslissende kracht geven. Hiertegen verzetten zich burgemeester Adolph Westerwijk en zijn aanhang.

Beide partijen wendden zich tot Willem III. Deze wilde de beslissing laten rusten, tot hij zijn gemachtigden zou hebben gehoord. Op St. Jansdag, 22 Juni 1692, echter kwam er een volksoploop, die van langer wachten niet wilde weten, doch nu onmiddellijke verkiezing der twee Rentmeesters eiste. 't Welk geschiedde. Willem III was over dit gebeuren ten hoogste gebelgd. In de terugzetting van de macht van de baljuw was het Stadhouderslijk gezag geschonden. De Prins, die van het Loo naar zijn leger in de Spaanse Nederlanden was afgereisd, beval op 17/18 Juli 1692 - Smytegelt was bij dit alles nog geen twee maanden in zijn nieuwe Gemeente! - een regiment en acht compagnieën soldaten naar Goes te trekken om met wapengeweld zijn stadhouderlijk gezag hoog te houden.

De partij van Adolph Westerwijk echter stelde zich te weer op grond van de privilegiën der Stad Goes. Immers artikel 2 van de "Satisfactie" van 1577 stelde vast, dat Goes "niet verplicht was om tegen de wil zijner regering bezetting te ontvangen 2). De inlegering moest geschieden met voorweten en toestaan van de Stadsverheid". Naar dit artikel had Willem III dus geen recht zijn soldaten te bevelen Goes binnen te trekken zonder de wil der stedelijke Overheid. Doch het artikel werd niët geëerbiedigd.

1) Pamfletten over deze onlusten, zie: Dr W. P. C. Knutte 1, Catal. pamfletten K.B., 's-Grav. 1900, dl III n°. 13787-13800. - Catal. Pamfletten Prov. Bibl. v. Zeeland, dl I op 1691, 1692. - Catal. Bibl. Stad Goes, le gedeelte, blz. 36, vermeldt een Handschrift: De ontstelde Gans, ofte Goese Mercurius over de jare 1692 .... door een borger der voorschreve stad, Alsmede de apologie van Adolv Westerwijk etc.

2) Historie van de Satisfactie in het jaar 1577, Goes 1777, blz. 293 vgg.

28

De Stadhoudelijke troepen omsingelden de 13en Augustus de stad. Daags daarna zond de broeder van Adolph Westerwijk Secretaris van Goes, namens "burgemeesters ende schepenen der stadt Goes, een brief om hulp over de andere Zeeuwse steden" 1): "Wij hebben goetgevonden aen u ed. agtb. te deputeren de heren Brauw ende Westerwijcq, om aen u ed. agtbare mondelingh voort te houden wat ons op gisteren is wedervaren, door het aenkomen van militie voor dese stad . ... Wij hadden sekerlijck verwagt, dat de voors, militie, considerende ons goet recht, order soude hebben gehad van het eyland aftetrecken; maer hebben ter contrarie ondervonden, dat dezelf haer heeft verdeelt rondom de stad, alle de poorten van buyten met wagens, ladders en andere instrumenten sodanigh besloten, ende alle de avenues naer de stad indiervoegen beset, dat geen enig mens daer uyt nog in kan passeren, levende rondom de stad op een militaire discretie. Wij hebben geen ander oogmerck als ons recht voor te staen, so als u ed. agtb. uyt de lecture van onse voors. resolutie sullen gelieven te sien, maer weten wel, dat wij in geen genoegsaem postuer sijn om sulx met borgers tegens geweld van militie te doen, en daerom addresseren wij ons aen u ed. agtb. met versoek, wel te willen considereren de horrible consequentien, die in desen handel leggen, door dewelcke wij werden geplaegt ende overlast aengedaen, niet alleen door militie vande Unie, gerepartieert op de provincie van Zeeland, maer door militie vande Unie, gerepartieert op de provincie van Zeeland, die voor het meerder deel hare maandelijcke betalinge uyt deze stad moeten komen halen. Is dit te verantwoorden, so kander geen saek of onderneminge meer tegensproocken werden? Wij sien alle ogenblik vande wallen voor onse ogen, dat die selfde mannen, die over enige weecken geit uyt onse handen hebben komen ontfangen, nu dat selve gelt gebruycken, om onse goederen buyten de stad te ruineren, en dat in een tijt, dat de guarnisoenen ontbloot, het leger te velde is ende disavantages vanden viand heeft moeten lijden; wij seggen nogmael, so dit te verdragen is, dat geen order noch recht in het land meer bestaet". Dan volgt een weergave van de houding der Goessche burgerij, die vergeleken bij een hedendaags beleg een melodramatischen indruk maakt! "Tot noch toe is met geen scherp op de voors. militie, die wij voor vijandigh moeten aensien, met ons weten een schoot gedaen, maer wij sijn in vreese, dat wij de brandenden ijver van onse borgers ende ingeseten, so wel van vrouwen als mannen, niet lang sullen kunnen tegenhouden; sij voorsien haer van alles en laden de veldstuckies, op de wallen geplant, met schroot, schreeuwende

1) Afgedrukt in Codex Diplomaticus Neerland. (Histor. Gen.), Utr, 1852, II, 1 hl z. 99 vgg

door Jhr C. A. R e t h a a n Mac ar é, Enige oorspr, stukken, betr, di woelingen in Zeeland 1655-1657 en 1692.

29

na ordre om los te branden; en daerom bidden wij om hulp van u ed. ag tb. en sodanigen voorsieninge, dat wij van dese vijandelijcke bejegeningen mogen werden ontslagen, vresende andersints het verderf van een gedeelte van onse stad, daer aen wij moeten protesteren onschuldig te sijn, nademael niet anders doen als ons recht te gebruycken".

Een post-scriptum moest nog bijzonder op het hart der Zeeuwse burgemeesteren werken: "De heren gedeputeerden in het begin dezses gemelt, hebben door de nauwe besettinge van de stad, niet tegenstaende het expres versoeck aen de heer colonel Ruytlant gedaen, uyt deselve niet konnen geraken, sulx wij genootsaect sijn geweest, tot het bestellen van desen brief te authoriseren de brenger dezses, die door eene bedekte passagie in het stille door stats vesten is geswommen".

Twee dagen later, de 16en Augustus", sijnde de vierde dagh vande belegeringe der voors. stad" schreef Johannes Westerwijk opnieuw aan de andere Zeeuwse steden: "Men houd ons soo naauw besloten ende tracteert [ons] sodanigh, dat een openbaren vijand niet erger soude doen (het lossen van geweer alleen uitgesondert).

"Men logeert op discretie en maakt sikh meester van huysen, schuyren en keten, men weygeret acces en reces te water en te lande in een tijt, daer menigte mensen de oogst moeten bereyden om binnen de stad in te samelen. Men observeert de uytsluytinge so strict, dat het buyten gaende vee sijn dagelijckse last niet kan werden afgetrocken, daer over men het menigvuldigh gejol continueel in de stad moet horen, ende daer over mén van buyten ende binnen met bloot ende geladen geweer als rasende, tot secours van melckmeyden, tegens de anderen gestaen heeft .... Mensen, die uyt nood ofte om vermaek voor de berenninge te landerwaard waren, hebben niet anders als met veel moeyte, hazard ende heymelijck met swemmen in de stad konnen geracken.

"Men heeft, gisteren na de middagh aan een geoccupeerde post over de stads vesten op de cingel, die om enige vrije passagie te faciliteren, ettelijcke uyren met geweld was gesouteneert door eene attaque van 4 à 5 compagnien soldaten, als leeuwen tegen malkanderen gestaan met geweer aan geweer, onder het geschreeuw, soo van de wallen als op de cingels, van Lang leve de coningh van Engeland! maar de duyvel haal de baeljeu, daar het sekerlijck geschapen heeft gestaan, dat van wedersij de veele soude hebben connen sneuvelen, alsoo door de commandant iterativelijck volle order wierd gegeven ende geroepen, Geeft vier! Geeft vier! tot dat eyndelijck de borgers door het aankomen van versche compagnien soldaten genootsaect wierden met capitulatie ordentelijck aftetrecken".

Hulp van de andere Zeeuwse steden aan Goes daagde er echter niet op. Integendeel, zij stelden Adolph Westerwijk's partij in het ongelijk. Daarop verzochten op 21 Augustus de Regenten in meerderheid (twee tekenden niet) en de drie predikanten 1), voorts de officieren der Schutterij en de dekens der gilden bij schrijven aan Willem III het aftrekken van het krijgsvolk. Dit bezette nu drie dagen later de stad. Onder zijn bescherming werden door twee gemachtigden van de Stadhouder, de president van het Hof Rozeboom en de raadsheer Caen, de grieven onderzocht. de 21en September 1692 machtigden de Staten van Zeeland Willem III de stadsregering te beëindigen.

30

Adolph Westerwijk en de andere leiders der oproerige beweging werden gevangen gezet en door de nieuwe burgemeesters en schepenen tot strenge straffen veroordeeld: Adolph tot de dood door onthoofding; zijn broer Johannes, Burgemeester Eversdijk en

de kapitein der burgerij Van der Hille om met het zwaard boven het hoofd geslagen en verbannen te worden. De bezittingen der twee Burgemeesters werden geheel en die der andere twee voor de helft verbeurd verklaard. Het gezag van de Stadhouder moest krachtadig gehandhaafd worden. Op de smeekbede der veroordeelden wijzigde Willem III de straf der twee Westerwijks in boeten en verbanning naar 's-Hertogenbosch "op eigene kosten" en verzekerde bewaring aldaar. Reeds 's jaars daarna keerde Eversdijk naar Goes terug, maar de twee Westerwijks werden eerst in 1697 uit de gevangenis ontslagen. Twee jaar later mochten zij naar Zuid-Beveland terug en na de dood van Willem III in 1702 weder naar Goes. Zelfs kregen zij bij eerste gelegenheid hun burgemeestersambt terug. Het Tweede Stadhouderloze tijdvak was aangebroken 2).

Ten Stadhuize van Goes bleven bewaard twee "Verlijfbrieven", "waarbij de heerlijkheid van Borssele gesteld wordt ten name van Adolph Westerwijck de zoon" en "ten name van Adolph Westerwijck". De Westerwij eken bleven dus als burgemeesters en met Goes en met Borssele verbonden.

Het optreden van Smytegelt gedurende deze revolutie is merkwaardig. Als voetiaan was hij orangist. Zijn houding ten aanzien van Burgemeester Adolph Westerwijck moest dus afkeurend zijn. Maar hij was herder en hij kende dezen Burgemeester uit zijn Borssele-sche periode krachtens diens Ambachtsheerschap. Toen nu Westerwijck zijn actie verloor en gevangen werd gezet, ging Smytegelt hem herhaaldelijk bezoeken - een daad van courage, immers in iemand, die nauwelijks intree had gedaan, konden deze bezoeken zeer gemakkelijk als anti-stadhouderlijke, politieke gestes worden gedoodverfd. De herder verhief zich boven de opinie van de man op straat, boven volksgunst. Ja, Smytegelt ging voor de man, die zijn geestverwant niet was, in persoon bij de Stadhouder Willem III pleiten.

1) Er was één vacature.

2) Jan W a g e n a a r, Vaderl. Historie, Amst. 17572, dl XVI blz. 203-230. - Vgl. Prof. Dr P. J. B l o k, Geschied. van het Nederl. Volk, Leiden 19142, dl III blz. 258. - Dr W. A. S. P i c c a r d t, Bijzonderheden uit de geschied. der stad Goes, Goes 1804, blz. 85-95,

31

Het is begrijpelijk, dat men zich te Goes bij zulk een verwarden toestand afvroeg, of men de bediening van het Heilig Avondmaal niet zou opschorren. De Magistraat wilde echter van zulk een uitstel niets weten. Het Kerkelijk leven behoorde zonder enige wijziging voort te gaan. In de vergadering van de Kerkeraad van Goes - aldus de "Notulen" op 20 December 1692 - "hebben de broederen predicanten, nam. d. Tuijnman, d. Rotteveen en d. Smytegelt dese vergaderinge aengedient dat sy voorleden Woensdach waeren versocht ende geciteert om te komen voor het Coli. vande Heren vande Magistraet, dat sij aldaer gecompareert sijnde, hadden verstaen, dat haere Achtb, het seer qual. opnamen, dat voorleden dag des H. het heijlig Avontxn, volgens gewoonte niet en was afgecondigt, dat oock gemelte Heren hadden gehoort, dat de kkenraet soude geresolveert hebben de bedieninge van het Avontxn, uijt te stellen, dat in gevalle van ja haere indignatie aftewachten hadde. Waer op gemelte onse predicanten hadden gerepliceert, dat sulx geensins en was geresolveert het Avontm, uyttstellen of oock te celebreeen, jae zelfs sulx niet eens en was voorleden saterdach in omvrage gebracht, om dat de kkenraed keer infrequent was, nadien maer 2 ouden. uyt de 8, benevens 3 predicanten tegenwoordig waeren; ende dat sij dese meijninge ende resolutie vande Heren ten eersten aen de kkenraed souden voordragen".

Inderdaad had de Kerkeraad het Heilig Avondmaal nèch nu in December noch drie

maanden tevoren durven afkondigen en doen bedienen "om de grote verworring, drouvige onlusten en bitterheden die daer alomme onder meest alle de ingesetene deser stad gesien en bespeurt wierden". Men besloot dit de Magistraat ter kennis te brengen en dezen in overweging te geven - de Kerk, die de Burgerlijke Overheid in zake het Heilig Sacrament iets moet in overweging geven! -, of het niet beter was nog te wachten "tot dat de differenten door een generale amnestie souden sijn weggenomen ende rust en broederl, liefde soude vertonen en geouffent werden". Mocht de Overheid hier niet mede accoord gaan, dan wilde de Kerkeraad het oordeel van de Classis inwinnen.

's Weeks daarna, op 27 December, werd de Kerkeraad door zijn Deportaten medegedeeld, dat de Overheid afwijzend tegenover beide voorstellen stond en alsnog zonder uitstel de bediening van het Heilig Avondmaal eiste. Zo niet, dan zou zij middelen gebruiken, die "dese vergaderinge niet sxnaeckel, souden wesen". De Kerkeraad handhaafde echter ondanks dit dreigen zijn recht en besloot advies aan de Classis te vragen "over dese importante saecke, als sijnde puij kkel.". Men verzocht Burgemeester Gruywaert, die tevens ouderling was, dit bij de Regering "smaeckel. te maecken, dewijl sulx geentsints uyt disobedientie tegens haer achtb. maer enckel uijt perse van haer gemoet geschiede, vreesende tegens God te sondigen". Gruywaert, die de stemming zijner ambtgenoten in de Magistraat

32

wel kende, vreesde, dat dit geen effect zoude hebben en beval aan het Heilig Avondmaal af te kondigen, al mocht het dan nog drie of vier weken duren. Maar de Kerkeraad hield voet bij stuk.

Den 6en januari 1693 richtte men tot de Classis-Zuid-Beveland twee vragen: "1. in hoeverre de kkenraed gehouden is 't bevel van de Achtb. Magist, als politijck sijnde, wgens dese saeck te erkennen en gehoorsamen? 2. desselfs raed wat de E. kkenraed omtrent de bedoelinge van 's Heeren Avontm. in de tegenwoordige gelegenth. tot de meeste nuttigh. en stigtinge der gemeijnte behoort te doen". Reeds daags daarna adviseerde de Classis het Avondmaal af te kondigen en na visitatie en ernstige waarschuwing aan de lidmaten, te celebreeren 1) en de Kerkeraad besloot dezen raad op te volgen.

Te midden der politieke - en daardoor ook Kerkelijke - troebelen in zijn eigen, tweede gemeente, had Smytegelt nog de zorgen als "directeur" (consulent) van Borssele en van Ovezande-Driewegen. Borssele had hem slechts losgelaten onder de voorwaarde, dat hij die gemeente zou helpen tot zij een nieuwen leraar had gekregen 2). Dit getuigt ook van de afhankelijkheid en het vertrouwen van Borssele t. a. z. van Smytegelt. Maar dit directeurschap vergde ook een grote mate van tact. Immers de Ambachtsheer van Borssele was Mr Adolph Westerwijk, burgemeester van Goes, en rondom dezen groepeerden zich alle politieke moeilijkheden van het jaar 1692 aldaar.

In Driewegen had Smytegelt te strijden tegen de menigvuldige euvelen van het collatiewezen. De Ambachtsheer wilde n.l. eerst het horen van proponenten op de lange baan schuiven.

Op 14 Mei 1692 - vlak voor Smytegelt's afscheid (op de 26sten) - vroeg Smytegelt aan de Classis advies. Het luidde: 1. de Heer van Driewegen op een "minnelijcke" wijze aanspreken; 2. een vergadering van het Collegium Qualificat uren beleggen; 3. Gedeputeerden uit de Classis naar de Ambachtsheer senden.

De Ambachtsheer legde zich er nu bij neer, dat er een beroep uitgebracht zou worden te Driewegen, doch probeerde de daaraan verbonden kosten te verhalen op de

beroepene! Toen op 20 Maart 1693 Ovezande-Driewegen approbatie aanvraag werd deze door de Classis slechts onder protest verleend. Hare "Acta" spreken: "welcke beroepinge, alles behoorlyk ondersoght en wel bevonden synde, is geaprobeert. Dogh overmits van vele Broederen aengexnerckt en na onderzoek bevonden is, dat de Ed. Ambaghts Heer de kosten der beroepinge niet alleen na de beroepinge heeft zoeken ce leggen op de beroepenen ende ook al enigsins, dogh met vrijwilligheyt van D. Beijselaar, geleght heeft, maar ook dat syn Ed. het se Ive ook als een conditio voor de beroepinge aan D. Beijselaar, volgens

1) Acta Classis Zuid-Beveland op 7 Januari 1693. II) Zie blz, 24 hiervoor.

33

sijn eygen bekentnisse, heeft voorgehouden, is geresolveert om alle swaarigheden en quade gevolgen voor te komen, dat de beroepingen in 't toecomende op sulken wyse voorcomende (namentlijk datter van de E. Ambaghts Heren contracten soudent gemaakt worden voor de beroepinge met predikanten of proponenten om de kosten der beroepinge 't hare laste te nemen) niet als wettigh sullen worden aangemerckt; ende dat de Ed. Ambaghts Heer van Drijwegen hier om van onse E. gedeputeerden sal aangesproken worden, en sijn Ed. dese resolutie aangeseght" 1).

De klachten over de Ambachtsheren waren in de Zuid-Bevelandse Kerk van ouden datum. Immers de "Acta" van de Zeeuwse Synode van 1620 te Goes vermelden: "Van de officieren ende wethouders ten platten lande van Zuyt-bevelandt is bij de ghedeputeerden derzelfr classe ende verscheijden andere predicanten een zeer ernstelijcke clachte ghedaen ende de sijnodo verthoont, wat groter onheijlen ende schade haere kercken ghevoelen, omdat tot officieren ende wethouders werden ghestelt personen, niet alleen gheen lidmaten der Ghereformeerde kercke zijnde maer openbaere vijanden derzelfr, rechte aenleijders om buijttelants met grote troupen ter missen te lopen, de voornaempste om de mispriesters in haere huisen te ontfangen ende voorts openbaere spotters van de Ghereformeerde religie ende belijders van dien. Is daeromme bij de sijnodo oock noodich gheachtet aen de Ed. Mog. heren Staten van Zeelandt met allen ernst te versoucken, dattet haere Ed. Mog. ghelieve de ambachtsheren te belasten, in haere respectieve ambachtsheerelijckheden insonderheyt tot schouten ende secretarissen te stellen personen, die professie doen van de Ghereformeerde christelijcke religie, opdat de voorghemelde swaricheden ghebetert ende alsoo de gemeynten van Zuytbevelandt te bequamer mochten ghestichtet werden. Is generalyck goetgevonden, dat aen de heren en ambachtsheren soudent werden geschreven, dat van nu voortaan geen schouten ofte secretarissen by hun soude werde gestelt dan wesende van de Gereformeerde religie, ende dat men int verkiesen van de schepenen daerop mede soude letten, sooveel als doendelyck soude wesen" 2).

De Nederlandse kerkelijke wereld, en de Zeeuwse in het bijzonder, was in Smytegelt's Goessche (en Middelburgse) tijd vervuld van de polemieken pro en contra Prof. H. A. Dr Balthasar Bekker, Ds Johannes Vlak en Ds Pontiaan van Hattem 3),. - iets minder over de Zwolsen voorzanger Barend Hakvoord. Roël, geboren in 1653, was van 1686 tot 1704 hoogleraar te Franeker

1) Acta Classis-Zuid-Beveland, op 14 Mei en 26 Aug. 1692; 20 Maart 1693.

2) Acta der prov. en partic. Synoden, 1572-1620, uitg. Dr J. R e i t s m a en Dr S. D. van Vee n, Gron. 1896, dl V blz. 170.

3) Over Pontiaan van Hattem, zie blz. 57 vgg hierachter.

34

tot zijn sterfjaar 1718 te Utrecht. Zijn cartesians-gekleurde leringen werden reeds in

1689 in Artikel 21 harer Acta door de Utrechtse Synode afgewezen, daarna door de Zuid-Hollandse van 1691 en 1693 te Schiedam en de Briel, in 1695 gevolgd door de Synode van Stad en Lande. De Kerkeraad van Utrecht maakte in 1704 bezwaar bij de Overheid tegen Reël's komst naar Utrecht - hij zou immers èn van de katheders èn van de kansel zijn denkbeelden de luisteraars kond doen - en verzocht haar "zorg te dragen voor de orthodoxie". De Vroedschap beval de Kerkeraad de aantekeningen in zake Roël uit zijn Notulen te verwijderen. Toen deze hierin talmde, schraptte de Stadssecretaris de betreffende zinsneden persoonlijk. Gelijkelijk had de Utrechtse Synode besloten voortaan alles wat tegen Reien inging uit hare Acta weg te laten. Evenals de Staten van Friesland de actie-Roëll in hun provincie hadden bijgelegd, bevalen die van Utrecht op 9 October 1704, dat in heel Utrecht professoren en kerkelijke vergaderingen deze zaak onaangeroerd moesten laten tot rust van Kerk en Academie, op straffe van schorsing, ontslag of anderszins.

Dr Balthasar Bekker geboren in 1634, een zelfstandig bijbelsch theoloog, een groot catecheet, is het meest bekend om zijn strijd tegen bijgeloof en daarmee samenhangende gruwelen toegepast op hen, die van tooverij en hekserij werden verdacht. In 1691 (hij stond sinds 1680 te Amsterdam) verscheen zijn "Betoverde Weereld²). Noch strakken cartesianen noch strakken anti-cartesianen behaagde hij. Spinoza verfoeide hij. Maar zijn verwerping van door-den-duivelbezetenheid maakte hem bij predikanten en gemeenteleden tot een geschuwde. Het regende pamfletten en bezwaarschriften. De Noord-Hollandse Synode ontzette hem in 1692 uit zijn ambt en de Amsterdamse Kerkeraad ontzegde hem, - zulk een ketter en die óók de voorspellende betekenis van de verschijning van kometen loochende, - de deelname aan het Heilig Avondmaal. De Burgemeesteren van Amsterdam echter beschermden hem, keerden hem tot zijn overlijden in 1698 Zijn wedde uit en gaven eerst toen verlof om de vacature Bekker te vervullen.

In de Zuid-Hollandse Synode van 1692 te Gorinchem waren gravamina tegen Balthasar Bekker's boek ter tafel uit de Classes Schieland, Woerden en Overrijnland, en Buren, als bevattende "vele grove dwalingen, schrickelicke bespottingen en verdraeyngen der H. Schrifture, lasteringhe tegen onse ware en na Godts Woord Gereformeerde religie, beschimpinge van onse Nederduytsche oversettinge en vele stellingen, aenlopende tegen de-formulieren van enigheyd" 2).

1) B. Bekker, De betoverde Weereld, zijnde een grondig onderzoek van 't gemeen wavouten aangaande de geesten, derselver aart en vermogen, bewind en bedrijf, als ook 't gene de manschap door derselver kragt en gemeenschap doen, Amst. 1691 (dl III en IV 1693).

2) Acta Z.H Syn., dl VI blz. 205 vgg.

35

Gelderse Synode. Ds Vlak's verdwenen boek "Trias" wekte verzet in Gelderland, maar ter Zuid-Hollandse Synode liet men ook dit rusten 1). Vlak bleef dus - anders dan Balthasar Bekker - in het ambt. Doch gelijk Bekker te Amsterdam schraagde hem de gunst der Burgerlijke Overheid. Het "Memoriën- en Resolutiënboek" der Stad Zutphen vermeldt op 27 April 1686, dat de Magistraat aan Ds Vlak vijftig daalders schonk, aangezien hij het Stadsbestuur vereerd had met "enige boecxkens, continerende de hedendaegsche verschillen van de Sabbath des Heeren".

De Zeeuwen waren, het bleek bij Bekker's boek, t. a. z. van ketterijen waakzaam. Reeds in Smytegelt's Borsslesen tijd kwam op 6 Februari 1691 een uitvoerig schrijven van de Classis Walcheren bij die van Zuid-Beveland binnen over de leringen van Reen 2), de 9en October 1691 besloot Zuid-Beveland eenparig voortaan

proponenten en predikanten, die in de Classis beroepen zouden worden, te ondervragen naar de gevoelens van Rull en Bekker 3), Op 5 November 1693 nam de Classis Walcheren vijf artikelen aan, waarvan er twee gericht waren tegen Reuell, twee tegen Vlak en een tegen Bekker 4). Ze gelijken op het door de Zuid-Hollandse Synode te Brielle van dat jaar te dezen vastgestelde.

Artikel I "Walcheren" verzet zich tegen Roell's beweren, "dat men uit de Rede alléén de goddelijkheid der Heilige Schrift zoude kunnen bewijzen". Het tweede verweert zich tegen mening in zake de generatie van de Zoon. Hij leerde, dat de Niceensche en Athanasiaansch e geloofsbelijdenis t. a. z. van de generatie des Zoons, "niet zien op de eeuwige generatie des Zoons, maar op de huishouding des Middelaars". "Dwaalgeesten" zijn ook volgens "Walcheren" degenen, die ontkennen, dat zoodanige Processio of Emanatio van de Vader en de Zoon zoude zijn de enige manier van bestaan des Heiligen Geestes .... wij verwerpen allen, die loochenen, dat in een eenvoudig Wezen onderscheidene manieren van bestaan kunnen zijn, en hen die gevoelen, dat al het onderscheid der goddelijke personen alleen zoude gelegen zijn in het getal, oeconomie, namen en werkingen, die zo willekeurig zouden zijn, dat de naam en huishouding van de persoon, die nu Vader is, mogelijk zoude kunnen zijn de naam en huishouding van de persoon, die nu Zoon is, en die nu Geest is".

Artikel III "Walcheren" gaat in tegen Ds Vlak's opvatting der Itechtvaardigmaking. Het houdt zich aan de artikelen XXII en XXIII

1) Acta Z.H. Syn., dl VI blz. 4, 137. Zie over Vlak, A. Ypey en I. J. Geschied. der N.H. Kerk, Breda 1819, dl II blz. 566-571. - Bedoeld is Vlak's Trias: disser(a). de Dei operibus.

2) Acta Classis Zuid-Beveland, in dato.

3) Acta ZH. Syn., dl VI blz. 254.

4) Zie Godgeleerde Bijdragen, Amst. 1834, dl VIII, 1, blz. 757-763 (Kort bericht omtrent de Walchersche Artikelen" (anonym). Dermout,

37

Aanwezig was óók "een brief van de Gedeputeerde der vier classes van Zeeland, bij haer uytmakende de Synode, vergadert zijnde geweest de 20en Maii 1692, ons in bewegelicke termen en met wichtige redenen aanmanende te yveren tegen dit genoemde schadelick boeck". Blijkens de adviezen van de ter Synode aanwezige Correspondenten uit andere provincies werd "in alle de landsappen het genaemde boeck met afgrijsen verfoeyt" en ijverde men,,met alle bedenckelicke middelen om dese verderfelicke stellingen tegen te gaen". De Synode besloot samen met de Deputaten van de Noord-Hollandse Synode "bij Haer Ed, Gr. Mog. de heren Staeten van Holland en West- Friesland met allen yver" aan te dringen, dat deze "goedertierene geliefde sij 't herdrucken, verkopen en distraheren na t' genaemde boeck ernstigh te verbieden". Bij praeparatoire en peremptoire examens zou men "nauw acht geven, of hij, die geexamineert word, oock enighsins met met sodanige gevoelens besmet is".

In 1693 besloot men op de Zuid-Hollandse Synode te Brielle bij de examens èn bij de overkomst van predikanten naar deze provincie in zake-Roëll tien vragen en in zake-Bekker zes vragen ter beantwoording voor te leggen, o. a. "of de geesten onbequaem sijn om te wercken, 't zij op malkanderen, 't zij op lichamen, tenzij dat se met een lichaem verenight zijn? - Of de duyvel en sijn boose engelen, sedert de verleydingh van de eersten mens in de helle soo sijn opgesloten, dat sij de mensen op de aerden niet meer en kunnen verleyden of beschadigen P" Voetianen en Coccejanen verwierpen gelijkelijk èn Roëll en Bekker.

Tot 1795 kwamen hun beider namen als verwerpelijk in de Acta der Zuid-Hollandse Synoden voor 1).

Ds Johannes Vlak was van 1674 tot zijn overlijden in 1697 predikant te Zutphen. Het meeste opzien baarde hij door de uitgave van zijn "Eeuwig Evangelie" in 1684 2).

Hij had een afwijkende mening ten aanzien van het leerstuk over "het verbond der werken". Het lijdelijk en dadelijk gehoorzamen van Christus kende hij geen oneindige waarde toe. Volgens hem werd de mens gerechtvaardigd, niet alleen uit de toerekening van Christus' gerechtigheid, maar uit en naar de goede werken in de staat der genade verricht. Ondanks zijn ketterse gedachten liet de zo invloedrijke Zuid-Hollandse Kerk hem om dit boek ongemoeid; de Classis en de Kerkeraad van Utrecht stelden zich evenwel tegen Ds Vlak teweer 3). In 1687 was hij op de Zuid-Hollandse Synode te Dordrecht aanwezig als deputaat van de

1) Dr W. P. C. K n u t t e 1, Balth. Bekker, de bestrijder van het bijgeloof, 's-Grav. 1906. - Biogr. Woord, van prot. Godgel., sub voce: B. Bekker.

2) J o h. V l a k, Eeuwig Evangelie of leer der zaligheid vervat in een na-leezing over de beloften aan der vaderen wet door Mozes tot een sleutel der Kennis en slot der geschillen en waarheid in Christus, Amst, 1684. Utr. 1708.

3) Waare Lere der rechtveerdigm. benadeelt door Joh. Vlack verded. door de Cl. en Kd van Utr., Utr. 1690.

36

der "Nederlandse Geloofsbelijdenis". Evenzo wordt in het IVe artikel Vlak bestreden om zijn mening over de toerekening van Adam's zonde. Het veroordeelt "met de Synode van Charenton, gehouden Ao 1664 dat gevoelen, waardoor de erfzonde alleen bepaald wordt bij de aangeborene verdorvenheid, met uitsluiting van de toerekening van Adam's schuld; als zijnde strijdig tegen het gevoelen van alle Protestantsche Kerken". "Gelijk Adam's ongehoorzaamheid ons toegerekend wordt tot schuld der verdoemenis, alzoo wordt Christus' gehoorzaamheid ons toegerekend tot ontslag van die schuld". Ten slotte zegt artikel V tegen Balthasar Bekker: de boze Engelen "hebben nog zooveel machts, dat zij de gelovigen hier op Aarde als doodsvijanden, zonder ophouden aanvechten . . . in welke woedinge zij [n.l. de boze Engelen] nochtans altijd vast liggen aan de ketenen van Gods Voorzienigheid en macht". Volgens Bekker waren de boze Engelen: "boze mensen of ontsteltenissen des lichaems ofte des gemoets" en de goede: "gesanten uyt de mensen, of na een inensche-lijcke manier van spreken om Godts bedrijf ontrent de mensen op een hemelstatighe wijze te verbeelden". - De Walchersche vijf artikelen, in 1701 nog met zeven vragen vermeerderd, moesten door proponenten en in de Classis Walcheren binnenkomende predikanten schriftelijk beantwoord worden, - nevens de drie Formulieren van Enigheid. Van November 1693 tot 1815, is de ondertekening op Walcheren van kracht geweest.

De zaak-Hakvoord deed de golven niet zo hoog opslaan als die van Rëell, Bekker, Vlak; Van Hattem. Barend (of Beerend) Hakvoord (Hackvoort, Hakfort), een boekverkoper te Zwolle, werd aldaar in 1694 voorzanger der Grote Kerk en catechiseermeester. Ten jare 1692 kwam er een tweede druk uit van zijn „De Schole van Christus" 1). De Classis-Walcheren wees dadelijk enige verdachte stellingen in Hakvoord's boekje aan en ter Classicale vergadering van Zuid-Beveland op 1 October 1692 was een brief uit Walcheren ingekomen, opwekkende tot waakzaamheid in dezen 2).

Zuid-Beveland's Classis benoemde een commissie van drie leden voor onderzoek, Ds

Godefr. Deys, Ds Sebast. Schalckwyck en Smytegelt. Laatstgenoemde trad op als scriba dezer commissie. Hij werkte voortvarend. Immers reeds op de Oden November diende hij mede namens de anderen deputaten, een uitvoerig rapport in negen artikelen over Hakvoord's boekje in bij zijn Classis. Ten grondslag lagen de uittreksels door Walcheren toegezonden. Hakvoord dwaalde h. i. als hij leerde "(pag. 53) daar is maar één grondarticul

1) B. Hakvoord, De Schole van Christus, behelzende zes en zestig lessen, waar in de gansche belijdenis der Geref. Godsdienst beknoptelijk voorgesteld en volgens de draad van de Heidelb. Catech. duidel. verklaard, en uit de H.S. bevestigd wordt, Amst. 1692; 17398. - Over hem: Biogr. woord. van prot. Godgel. sub voce: Hakvoord.

2) Acta classis Zuid Beveland, op 1 Oct. 1692; 4 Nov. 1692.

38

noodigh te weten tot salight, dit is geen regtsinnige stelling daarom oock niet regtsinnigh. bewesen uyt Matth. XI: 30 en Luc. 23 van de moordenaar: waarom hij oock het selfde schynt te corrigeren pag. 55 alwaer hy de grondarticul soo uytbreyt dat hy er geen minder begrypt als alle de godgeleerde. - Soo oock pag. 48 het geloof alleen maar beschryvende te bestaen in een kennisse en niet in het vertrouwen; en daar na spreekt hy weder van vertrouwen selfs in een zwack gelovige willende alsoo orthodox syn in de saack en heterodox in de spreek- wyse, want is het salighmakende geloof alleen maar kennis, sonder vertrouwen, soo hebben de duyvelen al vry veel van dat geloof" - "pag. 242 Christus is de grondslagh van de eeuwige verkiesinge".

Gegispt werd (art. 3) in Hakvoord, dat hij "de deugt renvoyeert" naar "authouren" als Van Til, Leenhof . . . . en selfs Becker (pag. 92) met vermydinge van alle gereformeerde authouren behalve Calvin en de Witte, die ter nauwernood noch in de voorreden eens worden genomineerd". - Bij de "berg" uit Mattheus XVII: 20 (art. 4) haalde Hakvoord de "bergen" uit 1 Kor. XIII:2. De "drek" (Phil. III: 8) werd door hem als "de wet der ceremonien op een ongehoorde en stoute wyse sonder enigh bewys daar van te geven" verstaan. -

"Een wondere uytlegginge oock gevonden over het derde en vierde geslaght (van het tweede gebod): rekenende dese geslaghten van Mosis coxnste om Israels verlossing tot Sinai toe: en elck geslaghte of lid bestond uyt 10 laren en so gaf God tot in drye leden van de gene die hem haten de wet der ceremonien, synde sullex dan het besoecken van de misdaden der vaderen aen de kinderen tot in het derde en vierde lid dergenen die hem haten". - Naar Spinoza smaakte (art. 7) Hakvoord's uitspraak (pag. 322): "om eygenlyk te spreken, soo kan God niet gedient syn met yernants droefht, want sy is een gebreck en swackht en als God daar in vermaack scheidt, dan moest hy selve onvolmaackt en tydigh syn".

De Classis Zuid-Beveland droeg haren scriba op naar die van Walcheren te schrijven, "dat dit boecktie niet bequaam is om in de schole geleert te worden". De Staten van Overijsel verboden, op aan- drang van de Overijselsche Synode, in 1708 de uitgave en de verkoop van Hakvoord's boekje, op boete van vijftig goudgulden. In Amsterdam echter werd het voortdurend herdrukt! Hakvoord zelf was 's jaars evoren door de Zwolschen Kerkeraad gecensureerd om zijn leringen, 't waren de heresieën van Bekker, Leenhof; en daarachter dreigde (le schaduw van Spinoza. In 1729 legde hij zijn voorzangersambt vrijwillig neer en kreeg tot zijn dood in 1735 - een pensioen van '75 gulden jaarlijks.

1) B. Smytegelt, Der christen' enige troost, op Heid. Cat. Zondag XVI.

39

Smytegelt stond geheel op het officiële standpunt der Kerk in zake ReSell, Bekker, Van Hattem, Vlak, Hakvoord. In zijn preken over de Heidelbergschen Catechismus noemt hij Roëll sociniaansch en remonstrantsch en oordeelt hij, dat hij in de Gereformeerde Kerk niet thuishoort 1).

Maar zulk een uiting is in zijn preken een uitzondering. Zijn taak en zijn kracht lagen niet in de theologische discussie, doch in de zielszorg.

1) B. Smytegelt, Des christens enige troost, op Heid. Cat, Zondag XVI.

§ 5. SMYTEGELT ALS PREDIKANT TE MIDDELBURG

WAT Ds Thilenus stervende in 1692 had gewenst: "Smytegelt mijn opvolger in Middelburg" 1), geschiedde. Na twee jaren slechts in Goes gearbeid te hebben, werd hij de 15en Augustus 1694 met eenparigheid van stemmen in de hoofdstad van Zeeland beroepen. De banden met zijn geboortestad werden losgemaakt, - óók hierin, dat tussen het beroep en de intree te Middelburg Smytegelt's moeder, "een Juweel in de genade", gelijk Ds De Beveren haar noemt, overleed 2).

De ongehuwde Smytegelt moest de zorgen voor zijn nieuwe woning, de vragen aangaande het pastorale werk in zijn nieuwe gemeente op zich nemen zonder haar onvervangbare raad.

Rondom het jaar 1700 was Middelburg nog steeds een zeer rijke stad, al was haar bloei reeds, vergeleken met het XVIIe-eeuwse hoogtepunt, aan het tanen. In het midden dier eeuw telde Middelburg ongeveer 30.000 inwoners. In Smytegelt's tijd was het gezakt tot 25.000. Maar grote schatten vloeiden nog van jaar op jaar binnen. Sedert 1602, het oprichtingsjaar der Verenigde Oost-Indische Compagnie had Middelburg een Kamer dezer Compagnie met een vijfde van haar kapitaal, en bij de oprichting der West-Indische- in 1621 ook daarin een Kamer met een achtste van haar kapitaal. De "piraterij" bracht ruime winsten op. In 1704 - dus in Smytegelt's grote dagen - voeren van Middelburg uit 22 Kaapvaarders, bemand met 3361 koppen en met 514 stukken geschut 3).

Zes van de Middelburgse predikanten waren belast met de zorg voor de geestelijke belangen der Nederlanders in Oost-Indië; mede met de hulpverlening aan de Buitenlandse Kerken: de Palts, Gulik, Berg, Lingen, Glückstadt, Landsbergen (de enige gemeente in Brandenburg, waar gereformeerden hun religie mochten uitoefenen in Zuiver Lutherse omgeving), Lesna (Polen) en vele buitenlandse, vooral Duitse plaatsen meer. De offervaardigheid was groot. Nederland heette steenrijk, was het ook in die dagen, maar er waren er ook in het buitenland, die meenden, dat dit een vrijbrief was om geld voor kerkelijk doel gegeven, aan de strijkstok te doen blijven hangen. Tiet toezicht op de giften voor het buitenland was dus niet overbodig 4). Wat betreft de Indische belangen hadden de zes Middelburgse predikant-deputaten geregeld contact met de Zeeuwse Bewindhebbers der Oost-Indische Compagnie.

Vijf kerkgebouwen stonden te Middelburg in Smytegelt's dagen der

40

1) Hiervoor, blz. 17.

Smy t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden, blz. 21.

Mr G. A. Fokker, Iets over de bevolking van Middelb. voor 1795, in: Archief Zeeuws genootschap der Wet., Middelb. 1878, blz. 81-100.

2) Zie Acta Z.H. Syn., dl VI p. XIII.

41

Gemeente ten dienste: de Nieuwe Kerk; de Oude Kerk; de Gasthuiskerk; de Vismarktkerk en de Oostkerk. Deze laatste is een gebouw uit reformatorische tijd. In 1667 werd zij ingewijd. De preekstoel in de Nieuwe Kerk dateerde uit Smytegelt's dagen. In 1727 werd hij in gebruik genomen, een meesterwerk van schrijnwerk, rustende op een gebeeldhouwde arend. Smytegelt wijdde hem in de vroegdienst op Pinksterdag in met een prediking over Ezechiël XI: 9: "Ook zal Ik u uit het midden der stad doen uitgaan, en Ik zal u overgeven in de hand der vreemden; en Ik zal recht onder u doen".

De ongehoorde invloed van Smytegelt's prediking kan men ook hieraan meten, dat in de Middelburgse volksmond de kansel, waar toch tal van andere vermaarde Zeeuwse

predikers op stonden, voortleefde onder de naam van "de preekstoel van Smytegelt". De Koorkerk werd eerst in 1759 door de Hervormden in gebruik genomen. Zij werd in 1940 verwoest evenals de Nieuwe Kerk. De Gasthuiskerk bleef intact (evenals de Oostkerk) en is in gebruik bij de Christelijk-Gereformeerden 1). De Vismarktkerk werd in 1808 gesloten en afgebroken.

De Middelburgse Hervormde Gemeente dateert van 1574. Haar kerkzegel draagt als spreuk: "Nomen Dei turris fortis. Prov. 18" ("De naam des Heeren is een sterke toren", Spreuken 18: 10). Gelijk met de opening van de Oostkerk was er een twaalfde predikant beroepen. Toen werd het getal ouderlingen en diakenen op ieder vier en twintig gebracht. Ouderlingen en diakenen traden om de twee jaar af en waren niet terstond herkiesbaar. In dit opzicht handelden de Zeeuwen in overeenstemming met artikel 27 van de Dordtse Kerkorde (1618/1619): "De ouderlingen en Diakenen zullen twee jaren dienen, en alle jaar zal het halve deel veranderd, en anderen in de plaats gesteld warden, ten ware dat de gelegenheid en het profijt van enige kerken anders vereiste" 2).

Het Collegium Qualificatum bestond uit de zestig kerkeradsleden, vermeerderd met de vijf deputaten uit de stedelijken Magistraat, wanneer het de beroeping van een predikant gold - en met drie, als het de benoeming van ouderlingen betrof. De benoeming van diakenen geschiedde te Middelburg door de Magistraat uit een nominatie, ingediend door de "Groten Kerkeraad" (predikanten, ouderlingen en diakenen samen 3).

De diakenen met hun grote financiële verantwoordelijkheid stonden dus onder bijzonder Overheidstoezicht. Zij werden weder, evenals de predikanten en ouderlingen, in de Kerk bevestigd tot het ambt.

De Waalse Gemeente dateert eveneens van 1574. Haar kerkzegel vertoont een anker door een hand uit de wolken vastgehouden. De kapel van het Bogaarden-klooster werd haar in 1575 door de Magistraat

1) Zie Dr W. S. U n g e r, De Monumenten van Middelburg, Maastricht 1941.

2) Dordtse Kerkorde, zie Kerkel. Handb., Rott. 1937, blz. 182.

3) Tegenwoordige Staat (Zeeland), dl IX blz. 119 vgg; dl X blz. 161.

Zij mocht, evenals de Waalse Gemeente te Vlissingen, haar predikanten en opzieners verkiezen zonder Collegium Qualificatum. Wegens de toevloed van hugenoten om de verdrukking in hun vaderland werd het getal predikanten in 1684 op drie gebracht, hetwelk zo bleef tot 1798). - In 1586 ontstond er in Middelburg .een Engelse Gemeente. Haar kerkzegel is een brandende kaars en een Bijbel, haar spreuk: "Let your light shine". Zij kreeg als kerk in 1621 de kapel van het voormalige Cellebroederklooster. - De Lutherse Gemeente is er sinds 1588. Van 1710-1798 had zij twee predikantsplaatsen. - De Doopsgezinde Gemeente werd in 1649 geboren. In 1803 had zij twee leraars. - Op heel Walcheren kwamen de Rooms-Katholieken alleen te Middelburg bijeen 2).

Het huidige Middelburg vermeldt (over 1942) 21000 inwoners, waarvan 12000 Nederlands Hervormden met vijf predikanten (en een Afdeling der Vrijzinnig Hervormden onder een Voorgangster); 103 Walen met een predikant; 123 Doopsgezinden met een predikante (samen met Goes); 200 Evangelisch Lutherse met een predikant; 3020 behorende tot de Gereformeerde Kerken en twee predikanten. Ook in Middelburg werd de eerste Afgescheiden Kerkeraad bevestigd door Ds H. J.

Budding op 2 September 1836. Hij was op 12 Mei tevoren beroepen als Afscheiden predikant voor Middelburg en heel Zeeland 3). 110 zijn Christelijk Gereformeerd met een predikant en 1200 zijn aangesloten bij de Gereformeerde Gemeenten en hebben één predikant.

De verzorging der Hervormden (Gereformeerden) doet dus - in aanmerking genomen de achteruitgang in inwoners - geenszins onder voor die in Smytegelt's dagen. Zelfs zou men kunnen zeggen, dat er, gelijk toen Voetianen en Coccejansen elkander hadden te dragen, heden een zeker evenwicht is in de schakeringen der hervormde (Gereformeerde) orthodoxie. - Ten slotte geven de Rooms-katholieken een getal van twee duizend op (welk getal ook Domburg en Veere omvat). Ondanks al deze kerkgenootschappen in Middelburg gaf in 1930 een getal van vierduizend (21 1/2 %) der bevolking zich als kerkeloos op 4).

Van de diensten op werkdagen was een toen ook in verschillende andere steden voorkomende merkwaardigheid het z.g. "kapittel prediken", dat ingevoerd was in 1631. Iederen dinsdagavond werd naar volgorde de uitlegging van een hoofdstuk der Heilige Schrift n' en donderdagsavond, zoveel mogelijk door dezelfde

- 1) J. ab Utrecht D r e s s e l h u i s, De Waalse Gem. in Zeeland, blz. 4 vgg, .12, 103,
- 2) Bib/. van Theol. Letterkunde, Amst. 1803, di I blz. 589-594: "Bericht van de Staat van de Godsd. in Zeeland, en in 't bijz. op 't eiland Walcheren".
- 3) J. H. Gunning J. Hzn, H. J. Budding, blz. 126,127.
- 4) Ds J. W. Dip p e l, In Zeeland en Middelburg in: Kerkewerk, Nijkerk 1939, bl 212
43

predikant besloten. De eerste tien hoofdstukken van I Kronieken deed men in één week af, n.l. hoofdstuk I tot IX op dinsdag en X op donderdag. Over Psalm 119 handelde men elf weken. Zo kwam men in 22 jaar en ongeveer negen maanden de gehele Bijbel door.

Smytegelt begon opnieuw met Genesis I op 14 en 16 Juli 1699 en nog eens op 14 en 16 April 1722. Beide malen was Openbaring 22 's weeks tevoren uitgelegd door zijn neef Ds J. Leydekker 1),

Toen Smytegelt zijn eerste "Kapittelbeurt" had, was Markus I aan de orde. Dit was op 1 Februari 1695. Een tweede maal had hij Markus I op 23 September 1717. In een "Innig Lied-Vers" (wel innig, maar kreupel van vorm) heet het:

"Net twee en twintig jaar, negen maanden en een dag
Is het geleden, dat gij het dierbaar pand dus voor u zag" 2).

Te Leeuwarden kende men in Smytegelt's dagen het kapittelpreken op donderdagavond in de Galileërkerk. In Amsterdam bestond het tot in de twintiger jaren dezer eeuw des dinsdagavonds in de Nieuwe-Zijdskapel. Tijdens de "Lijdensweken" werd de orde der kapittels onderbroken door de Lijdensstoffen. De laatste kapittelpreek werd te Amsterdam gehouden de 13en April 1926.

Ook Utrecht kende de gewoonte om hoofdstuk voor hoofdstuk uit de Heilige Schrift te behandelen. Aldaar was een dubbele serie van zulke beurten, voor O. en N. Testament, Het Kerkerads-archief van Utrecht bevat een aantekenboekje "Van 't prediken der Cap, van 't O.T." (dat over het Nieuwe Testament ontbreekt), lopende over de jaren 1764 tot 1803. Daaruit blijkt, dat van eind October tot einde Maart de predikanten op de rij af des zondagsavonds en des vrijdagavonds in de Dom (dezelfde predikant had telkens de beide beurten) de historische boeken van het Oude Testament uitlegden, dus Genesis tot Ester. Op Kerstdag en Nieuwjaar, op Bid- en Dankdag geschiedde het

niet. Was een predikant verhinderd, dan legde hij het voor hem aangewezen hoofdstuk in een andere beurt uit. Proponenten preekten geen "kapittel". Genesis 10-12 werden samengevoegd, Exodus 20-23 overgeslagen, evenzo 25-31; 35-39, geheel Leviticus, Numeri ("hoewel over 't een en ander hartelijk gesproken bij Numeri 9"). Bij Numeri 15 wordt herhaaldelijk vermeld: "vooral over de Houtleezer gepredikt"; dit met het oog op de Zondags-profanatie. Numeri 18 en 19 "evenals vanouds overgeslagen, schoon bij Cap. 20 kortelijk aangehaalt". Evenzo 28-30 en de huwelijksbijzonderheden

1) F. N a g t g l a s, De Algem. Kerkeraad der N.H. Gem. te Middelb. van 1574-1860, Middelb. 1860, blz. 9, 20, 21. - Bij de ramp van Mei 1940 gingen de Notulen van de Kerkeraad van Middelburg en de Acta Classis Walcheren teloor.

2) B. Smytegelt, De bedroefde christen vertroost, Rott. z. j., blz. 116--123.

44

uit Deuteronomium 22 vers 13 en vervolg. I Chronieken 1-9 en 23-28 werden samengevat.

Toen men op 21 October 1764 met Genesis 1 was begonnen werd op vrijdag 21 December 1781 behandeld Ester 9 en 10. Daarna op zondag 23 December 1781 weder Genesis I "volgens Resolutie van de Vroetschap van 17 December 1781, welke Resolutie woordelijk te vinden is in de Acten van de Kerkeraad, en in de Acten van 't Ministerie". Men ziet, in dien tijd werd er zelfs niet een gering stapje door de Kerk gedaan, tenzij eerst de Burgerlijke Overheid daar verlot toe had gegeven. Op 29 October 1797 was men weer aan Ester 9 en 10 toe.

Maar in de revolutiedagen van 1795 had men een paar malen over andere stof gepredikt! de 5en Februari 1773 werd Ds Hinlopen in zijn kapittelbeurt vervangen, omdat hij naar 's-Gravenhage was "in de Commissie tot de nieuwe psalmen-berijming". En op vrijdag 29 Januari 1779 "zijnde 200 jaar na de unie te Utrecht heeft Hinlopen, ter gedachtenis hier van, een vrije stof gehadt, namelijk Ezech. 37: 16-19".

De Nieuw-Testamentische vervolgstof werd niet, zoals die van het Oude Testament, alleen in de wintermaanden, doch het gehele jaar op zondag- en woensdagavond behandeld. De volgorde was: de vier Evangelieën en de Handelingen der Apostelen. Daartussen door de Brieven.

De Openbaring van Johannes werd "overgeslagen om redenen"; evenzo de Lijdenstoffen, die in de andere beurten werden uitgelegd.

Na de Handelingen (en daarop behandeld epistel-deel) begon men weder bij Mattheus. Zo begon men b.v. bij Mattheüs I op 16 Mei 1759 en opnieuw de 5en November 1780.

Toen Dr A. W. Bronsveld in 1880 predikant te Utrecht werd, bestond aldaar het kapittel-prediken" nog in de woensdagavondbeurt Domkerk 1). De gewoonte, dat de Utrechtse Collega's elkander in dien dienst beluisterden, was weggezonden. Het bezoek door de Gemeente was toen reeds tot een minimum gedaald en het kapittel-prediken werd spoedig daarop, in December 1883, afgeschaft 2).

Op 16 Januari 1695 bevestigde Smytegelt's oom Pieter Smytegelt zijn neef te Middelburg met jesaja XXX: 20: "De Heere zal u wel brood der benauwdheid en wateren der verdrukking geven, maar uwe leraars zullen niet meer als met vleugelen wegvliegen, maar uwe ogen zullen uwe leraars zien" - een tekst, die vervuld werd! Smytegelt bleef tot zijn dood in Middelburg. Tegelijk werd Ds Jacob van Strijen bevestigd (in 1699 naar Rotterdam vertrokken). De intree was in de Oude Kerk met als tekst Handelingen X: 33: "Zoo heb ik dan van stonde aan tot u gezonden en gij

hebt wèl gedaan, dat gij

1) Dr A. W. Bronsveld, Souvenirs, in: Stemmen voor W. en Vr., Utr., jg 1918, blz. 114.

) Acta Ministerii, op de data. De bewaardgebleven Acta Ministerli beginnen met Het Jaar 172:3.

45

hier gekomen zijt. Wij zijn dan allen nu hier tegenwoordig voor God om te horen al hetgeen u van God bevolen is".

Na de dienst kwamen er mensen in de consistorie de nieuwe herder de hand drukken. Hun vreugde vertolken zij in de woorden van de intreetekst: "gij hebt wèl gedaan, dat gij hier gekomen zijt". Het verhaal gaat, dat reeds in dezen eersten dienst verschillende luisteraars tot bekering kwamen, een teken van de machtigen klank van Smytegelt's prediking.

Zoals men bij zijn komst in Goes zeide, dat de dagen van Barenzonius en Witsius waren weergekeerd, zó herleefden met Smytegelt te Middelburg de dagen der vier Teellincks. Ewoud Teellinck, de rechtsgeleerde, na burgemeester van Zierikzee te zijn geweest, de eerste Ontvanger-Generaal van Zeeland in Middelburg (overleden in 1629), een man van piëtistische vroomheid, dus een man, die bovenal begeerde, dat er in de discipelen eenheid van leer en leven zoude zijn, praktijk der godsvrucht, was bedroefd om de gescheurdheid der Kerk. Principeel niet Rooms-katholiek èn niet remonstrants, vermaande hij de Middelburgse Kerk (hij was er in 1607 en in 1613 ouderling 1) en wijder de Nederlandse Kerk tot vrede, in een grote reeks geschriften. Voetius noemde hem "eximium et pium politicum, in Scriptis, si quisquam potentissimum" ("den voortreffelijken en vromen regent, meer dan wie ook machtig in de Schriften²).

Zijn broeder Willem (in hetzelfde jaar als Ewoud te Middelburg overleden) studeerde ook eerst de rechtswetenschap en promoveerde daarin te Poitiers in 1603 2): Na een bezoek aan Engeland – gedrenkt met de geest van Perkinsius c.s. - koos hij het predikambt en diende hij de Middelburgse gemeente sinds 1613. Ook hij pleitte in zijn gemeente en ver daarbuiten in de overvloed zijner geschriften voor een persoonlijk gereformeerd leven en voor strenge zelftucht. Voetius, ook hèm ten zeerste vererend, sprak van hem als van de gereformeerden Thomas á Kempis.

Willem Teellinck is de grote Zeeuwse mysticus. In zijn "Soliloquium" beschrijft hij in de taal van het Hooglied en van Bernard van Clairvaux de zaligheid van de menst die zichtelven in God verliest. Jezus, der ziele toevlucht, is de Hemelsche Bruidegom, naar wien zij verlangt, - in wien zij ook zichzelf niet meer gevoelt, maar alléén God 3). Hier is de bevinding als eigen acte der ziel verslonden in adoratie.

Twee van Willem Teellinck's zonen, geheel huns vaders geest-

1) F. N a g t g l a s, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 73.

2) Over de Teellincks, zie Dr W. J. M. E n g e l b e r t s, W. Teellinck, Amst. 1898 en Dr P. J. M e e r t e n s, Letterk. Leven in Zeeland in de zest. en de eerste helft der zevent. eeuw, Amst. 1943, blz. 171-185.

3) W. Teellinck, Soliloquium, ofte betrachtungen eens sondaers die hij gehad heeft in de angst sijner weder-geboorte, Middelb. 1635; Dordr. 16478, Amst. 1681., Amst. 1841.

46

verwanten, dienden eveneens de Kerk van Middelburg: Maximilaan (na in Vlissingen Engels predikant te zijn geweest) van 1646 tot zijn overlijden in 1653. Ook van hem zijn er tal van geschriften in de geest van het praktikalisme van Perkinsius, Amesius, Voetius. Gelijk alle Voetianen was hij boetprediker èn orangist. Dit laatste was hij nog

te meer, omdat hij tot het volk der Zeeuwen hoorde, die het orangisme altijd sterk in zich hadden. De volksbeweging om Oranje weer als leidsman te krijgen ontstond in 1672 en in 1747 in Zeeland!

De jongere broeder van Maximiliaan. Teellinck, Johannes, was van 1647 tot 1649 Engels predikant te Middelburg; van 1655 tot 1660 Nederlands- te Utrecht. Aldaar werd hij in 1660 om zijn felle uitingen in zake het gebruik van de Kapittelgoederen verbannen. De Kerkeraad echter gaf hem een zeer eervolle attestatie mede. En Zeeland, Johannes' moederland, nam hem onmiddellijk weder op! In hetzelfde jaar 1660 nog werd hij predikant te Arnemuiden, vlak bij Middelburg (het Arnemuiden, dat zich een eeuw later, in 1773, zo fel zou kanten tegen de nieuwe Psalmberijming en bij de "Salmen" van Datheen wilde volharden).

In 1661 werd Johannes Teellinck predikant te Kampen en in 1674 te Leeuwarden, waar hij in hetzelfde jaar, op de 7en Mei, drie weken na zijn intree, reeds overleed. Johannes Teellinck pleitte, in de lijn van Van Lodenstein, voor een leven in en uit Christus, blijkende in goede werken 1).

Smytegelt was de 61e predikant van Middelburg. Tot zijn collega's in de veertig jaren van zijn dienst aldaar behoren o.a. Ds Nicolaas Schorer uit het aanzienlijkste Middelburgse geslacht (van 1678 tot zijn overlijden in 1711 aldaar). Deze vergezelde de vertegenwoordiger van Willem III, Willem van Nassau Odijk, die met een gezantschap in 1699 naar Frankrijk trok. Bij zijn terugkeer vereerden de Staten van Zeeland Ds Schorer duizend gulden voor deze taak. - Dan Smytegelt's oom Pieter Smytegelt 2) predikant te Middelburg van 1680 tot 1697 en overleden 1701. Hij was een niet-opvallend, maar trouw herder. Toen hij op zijn sterfbed lag, vroeg Bernard hem, of hij nog een boodschap voor de Gemeente had. Hij antwoordde: "Neen, anders niet dan wat gij der Gemeente van mijnentwege zult aanzeggen uit I Korinthiërs IV: 20" ("Het Koninkrijk Gods is niet gelegen in woorden, maar in kracht2). Dit woord tekent de man. Zijn neef hield na zijn heengaan een rouw-predicatie over II Koningen LV: 1 ("Uw knecht, mijn man is gestorven, en gij weet, dat uw knecht de Heere was vrezende2).

In deze prediking bond Smytegelt de laatste boodschap van zijn Oom der Gemeente op het hart, - en nog dikwijls daarna haalde hij 1 Korinthiërs IV: 20 op de kansel aan. -

1) J. Teellinck, de vruchtbaermak. wynstock Christus, Campen 1666. - Zie hierachter, blz. 82, 124.

2) Zie hiervoor, blz. 2.

De strijdvaardige Jacobus Fruytier, in 1659 te Middelburg geboren, was als knaap in huis bij Melchior Leydekker, toen nog predikant te Renesse. Hij ging naar Utrecht mede, toen deze in 1678 aldaar hoogleraar werd en woonde ook daar bij hem in. Van 1695 tot 1700 (vertrokken naar Rotterdam) heeft hij in zijn geboortestad gestaan (overleden in 1731). Aanvankelijk pleitte Fruytier, in het voetspoor van Leydekker en Witsius - dus op gelijke wijze als Smytegelt - voor een verzoening van Voetianen en Coccejanen. Toen deze laatsten hier echter niet op ingingen, werd hij verbitterd. Zijn "Sions Worstelingen" was fel anti-Coccejus en anti-Re.ell en bezorgde hem eindeloze moeiten met de kerkelijke waardigheidsbekleders 1). Eerst in 1724 werd hij weer in de Zuid-Hollandse Synode - na betuiging van leedwezen - toegelaten.

Een jongere broeder van Melchior Leydekker, Jacobus, ook een Middelburger, geboren in 1656, werd in 1698 predikant aldaar en bleef er tot zijn dood in 1729; een

Voetiaan als zijn broeder, en even geleerd; een sterk polemist. Hij legde de indruk op persoonlijke godsvrucht, tot welker kenmerken hij - evenals Smytegelt - niet de houding der somberheid rekende. - In hetzelfde jaar als Jacobus Leydekker werd Petrus Immens predikant te Middelburg (overleden 1720). Deze was ook hoogleraar aan de Illustre School aldaar; streng rechtzinnig; tegen "schandaleuze, ergerlijke, verleidende en ziel- verdervende gevoelens der oude libertijnen en hedendaagse Spinozisten, Hattemisten en Vrijgeesten". Het meest bekend is Petrus Immens gebleven om zijn "Godvruchtige Avondmaalsganger" 2), een zeer veel gelezen werk, waarvan nog in 1912 een vijftiende druk uitkwam.

Zoals Smytegelt-preken zijn uitgegeven naar de aantekeningen van een luisteraarster, zijn ook die van Immens niet door hemzelf bezorgd, maar in druk gekomen op grond van de opname door Jacoba Petronella Winkelman. Van vele Voetsiaanse predikers vindt men vermeld, dat zij onder innerlijke duisternis tobden - Van Lodenstein, Smytegelt - hun leermeester Voetius gaf een "Disputaty van geestelicke verlatingen" uit; ook Immens kende ze. Op zijn sterfbed sprak hij: „Ik weet, ik zal zeker zalig worden, dog het zal maar nauwelijks, nauwelijks, nauwelijks zijn". Het verzamelwerk "Wolke der Getuigen" geeft naast Smytegelt's ook Immens' bekeringsverhaal 3).

's Jaars na Immens kwam Ds Carolus Tuinman, evenals Smytegelt uit Goes naar Middelburg beroepen, en bleef er van 1699 tot zijn overlijden in 1728. Hij was even geleerd als Jacobus Leydekker, schreef

1) J. Fruytier, Sions Worstelingen, Rott. 1714.

2) P. Immens, De godvruchtige Avondmaalsganger, IV Middelb. 1712; Rott. 183811; Sneek 1912".

3) Wolke der Getuigen, Doesburg 1899.

48

ook over taalkunde 1), was een streng Voetiaan en een hartstochtelijk bestrijder van Rooms-katholieken, Hattemisten, Spinozisten. Toen hij in 1715 zijn "Shibboleth" 2) aan de Staten van Zeeland had opgedragen zonder deze daar tevoren in gekend te hebben, schonken zij hem wèl 25 Vlaams, maar besloten zij tegelijkertijd in het vervolg geen opdrachten te aanvaarden, tenzij het geschrift hun eerst bekend zou zijn gemaakt. Niet iedere uiting kon nu eenmaal gedekt worden met een opdracht aan een hoog College of - personage! De bliksemslag en de brand in de Abdijtoeren van Middelburg in 1712 was voor Tuinman een voorproef van de straffen door de "zoo schrikkelijk gehoonde Goddelijke Majesteit".

Dr Petrus Santvoort kwam van de Gemeente 't Woud in 1700 naar Middelburg en overleed daar reeds in 1708. Over hem ging een verhaal, dat hij plotseling zou overleden zijn door heftige ontroering, toen hij als jongste stadspredikant een tot de dood door radbraking veroordeelde daarop moest voorbereiden en vergezellen naar het schavot. Waar er in de jaren voorafgaande aan Sandvoort's, sterven echter geen terechtstellingen te Middelburg hebben plaatsgevonden, moet het verhaal legendarisch zijn 3).

Zijn verlovingstijd als jong predikant te 't Woud was geen poëtische periode. Kerk en justitie hadden er mee van doen - maar Middelburg (en Smytegelt als afgezant) haalde Ds Santvoort naar Zeeland. -

Ook aangaande Ds Joh. Bierman, in 1709 predikant te Middelburg en 's jaars daarna hoog- leraar aldaar geworden, was het huwelijksrelaas zonder rozegeur. Zijn echtgenote was (volgens De la Ruë en die kon het als Middelburger weten) zulk een „heks", dat zij eens te Herborn, waar hij tevoren hoogleraar was, de ladder, op welke hij in zijn studeerkamer voor een boekenkast stond, wegtrok en hem eerst de

gelegenheid tot afdalen gaf, nadat hij in een geldelijke aangelegenheid haar zin had gedaan! Als prediker was hij een "Leidsche" Coccejaan, dus met veel geleerde, voor de gewonen kerkganger onbegrijpelijke woorden en aanhalingen.

Johannes van Aalst of Aalstius stond van 1705 af als predikant te Middelburg. In 1709 was hij er daarnevens professor in de wijsbegeerte aan de Illustre School. Drie jaar later overleed hij. Hij was een polemicus tegen Balthasar Bekker, de Anabaptisten en de Antinomianen. Zijn stadgenoten gaven hem de bijnaam "paus Aalstius". - Ds Joh. Plener, uit aanzienlijk Zierikzeesch geslacht, diende Middelburg van 1713 tot 1754 (overleden 1762). Hij was een erkend Coccejaans

1) C. Tuinman, Oorsprong en uitlegging der Nederl. spreekwoorden, Middelb. 1726. 2) C. Tuinman, Shibboleth of leugen en bedrog van den vermomden vrijgeest Marinus Booms, 1715.

2) Archief Kerkel. geschied., Leiden jg 1842, blz. 403; "Petrus Santvoort", aldaar, blz. 216-232; 401-420 over deze weinig verheffende verloving van Dr Sandvoort in zijn predikantejaren te 't Woud.

49

exegeet. De felle vervolging der Hattemisterij had zijn hart niet. - Albertus Voget, in 1695 te Bremen geboren, kwam in 1721 als predikant en hoogleraar en werd zes jaar later professor te Groningen. Daarna in 1735 te Utrecht tot zijn dood in 1711. Hij doceerde Kerkgeschiedenis. - Ds Gerardus van Hemert, die intree deed in 1722 en hoogleraar werd in 1726, bedankte voor een professoraat te Utrecht en overleed te Middelburg in 1750.

Een gestalte van grote invloed was Ds Jac. Willenisen, die in 1728 te Middelburg kwam en in 1740 er hoogleraar werd. Hij herdacht de 27en November en de 1 en December 1774 zijn vijftigjarig predikantschap in twee kerkdiensten, die elk van 5 tot 10 uur 's avonds duurden. Hij was in 1778 een halve eeuw te Middelburg ;

's jaars daarna ontving hij emeritaat. In 1781 overleed hij. Uit zijn grote vermogen deed hij veel wel. Van hem wordt ook vermeld zijn bezwaar tegen het begraven in kerkgebouwen. -

In hetzelfde jaar 1728 werd een tweede Schorer, Isak, predikant te Middelburg; in 1741 aldaar mede hoogleraar, - tot zijn overlijden in 1750. Ook van hem vermeldt De la Ruë een kerkdienst, die van 5 tot 9 uur 's avonds duurde 1).

Om zijn grote welsprekendheid was Ds Samuël Koenraad de Bruine bekend; geboren in 1700, intree te Middelburg in 1729, in 't zelfde jaar daar ook hoogleraar; naar Amsterdam vertrokken in 1739 (overleden 1748). -

's Jaars na Dr De Bruine kwam Ds Joh. Esgers, geboren 1696; ook hij trok naar Amsterdam, zijn vaderstad (in 1736) en werd professor te Leiden in 1740 (overleden 1755). Hij diende Middelburg "met zonderlinge aangenaamheid voor zich zelf, en een algemeen genoegen van groot en klein".

In Leiden was hij de opvolger van Prof. Taco Hajo van de Honert. Hij doceerde o. a. De Hebreeuwse Oudheden. In het jaar van zijn vertrek naar Leiden gaf hij een werk van zijn Middelburgsen voorganger Ds Tuinman uit 2).

Zijn nederigheid deed hem gelasten na zijn overlijden geen academische rouw-oratie te zijner gedachtenis te houden. - De laatste, die uit de lange rij collega's van Smytegelt vermeld worde, is zijn opvolger, geestverwant en intieme jongere vriend, Ds W. De Beveren, geboren in 1700. Op 9 October 1735 preekte hij intree met Psalm 132: 9; "Dat Uwe priesters bekleed worden met gerechtigheid en dat Uwe gunstgenoten juichen". Hij kwam over uit Naarden. Smytegelt kon bij dezen eersten dienst tegenwoordig zijn.

In 1773 herdacht Ds De Beveren zijn 50 jarige dienstitijd. Twee jaar later werd hij emeritus. Zijn sterfdag was de 4e Februari 1782.

1) De Franse predikanten preekten in die dagen kort. E. Wolff en A. D e k e n, Historie van Mej. Sara Burgerhart, 's-Grav. 1782, 20e brief: "Die coquette abbeetjes maken het in een uur knaphandig af".

2) Keurstoffen uit de Heilige Schriften der Profeten, verklaart en toegepast door Carolus Tuinman. Uitgeg. Door J. Esgers, Amst. 1740.

50

Hij had met Smytegelt, aldus schreef hij in 1744, "deze laetste jaeren boven veele een familiaer verkeer gehad; hij was my altoos een geëerde Vader geweest, aen wien myn hert als Elizaes aen Elias gebonden was" 1).

De wallen der Kerk moesten beveiligd worden met het oog op de buitenstaanders. Op verzoek van de Classis Walcheren schreef Ds Jac. Leydekker - telkens kwam er tot hem een kerkelijke opdracht tot polemieck, wat aan zijn geschriften een breder gezag verleende - tegen de dominicaan Thomas du Jardin van Leuven een verdediging der "Hervormde Kerk tegen het Pausdom" 2). –

Op Leydekker's voorstel in de Kerkeraad werden op 11 December 1700 praeses en scriba afgevaardigd naar de Burgemeesteren met het verzoek de geschriften te verbieden van Adriaan van Eeghem, de theologische en medische autodidact-leraar der Doopsgezinden te Middelburg. Hij had gedeelten van Van Eeghem's geschrift "Verhandeling van de Wet der Nature" voorgelezen en op ariaanse tentlenzen daarin gewezen 3).

Van Eeghem verweerde zich, maar Leydekker hield het laatste woord 4). –

De eere der Dordtse Synode verdedigde hij in verzet tegen Geraerd Brandt's "Historie der Reformatie", ook nu weder op aanzoek der Classis van Walcheren. Hij droeg zijn werk op aan de Noord- en Zuid-Hollandse Synoden van het jaar 1705 en aan de predikanten der vier Zeeuwse Classes 5).

Binnen de wallen der Middelburgse Kerk was in Smytegelt's dagen waakzaamheid tegen heresie geboden, meer nog dan naar buiten. Nog golfde in Middelburg bij hoog en laag de invloed van het Labadisme na. Jean de Labadie (geboren in 1610), kwekeling der Jezuiten, daarna wereldlijk priester, was in 1650 onder invloed van Calvijn's werken gereformeerd, sterk praedestinatieans geworden. Twee jaar later werd hij predikant te Montauban; in 1659 te Genève. Vandaar werd door Anna Maria van Schurman's broeder Johan Godschalk, ouderling der Utrechtse Kerk, De Labadie in Utrecht bekend. Op vurige aandrang van Anna Maria zetten haar leermeester Voetius, Essenius en Van Lodenstein er zich toe hem in Nederland als predikant beroepen te krijgen. De Waalse Gemeente van Middelburg beriep daarop hem in 1666. Zijn persoon en prediking maakten een

1) B. S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden, blz. 20.

2) J. L e y d e k k e r, De Herv. Kerk in 't gemeen verdedigt tegen het Pausdom, Middelb. 1711. Titels in Biogr. Woord. van prot. Godgel., sub voce: Leydekker.

3) P. Nagtglas, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 137. - A d r. van Eghem, Verhandel. van de Wet der Nature, Middelb. 1700; 17302. - C. P. van Eeghem, Adr. van Eeghem, Doopsgez. Leer. te Middelb., Amst. 1886.

4) J, L e y d e k k e r, De zaake van de Sone Gods verdedigt tegens de schriften van A, van Eeghem, Middelb. 1701.

5) Idem, Eere van de Nation. Syn. van Dordr. in de jaere 1618 en 1619, Voorgestaan en

bevestigt tegen de beschuldigingen van G. Brandt. In syn Historie der Reform., Amst, 1705--1707; 17372., Leydekker schreef zelf een kerkgeschiedenis: Kerckel. Historie, Dordr. 1691. De tweede druk onder de titel Adam, Moses en Christus, Middelb. 1701, 51

ontzaglijke indruk. Zijn woorden "quamen (aldus Anna Maria) in het minste niet te ruiken na sweet of olie van nacht-licht en menselijke naarstigheit, maar na sy wist niet wat voor een eenvoudige, krachtige en een natuurlijke vloeyinge van hemelsche olie, die uit zijn borst, op de herten der toehoorders nederdaalde" 1). Hij greep naar het ideaal eener Gemeente zonder vlek of rimpel, naar het christelijk communisme der discipelen uit Handelingen 2. Hij predikte chiliastisch en ascetisch. Zijn hartstochtelijke "precisie" vervreemde hem van de Kerk, zoals zij zich in zijn dagen - en altijd weer - vertoonde als mengsel van vele medelopers op de traditionelen weg en slechts weinige ware beoefenaars der persoonlijke godsvrucht. Zelf zoon van een officier was hij militant, sterk-individualistisch. Hij riep de predikanten op tot een leven van versterving en contemplatie 2). De samenkomsten onder "profeten", die de Artikelen van Wezel van 1568 hadden gewild 3), voerde hij in.

Maar de Kerk vreesde deze kleine samenkomsten zonder leiding van de ambtsdragers. Het einde was, dat De Labadie, na schorsing in October 1667, reeds in 1669 door de Waalse Synode te Dordrecht uit zijn ambt werd ontzet en van het Heilig Avondmaal gesuspendeerd. De Staten van Zeeland banden hem buiten de provincie. Weer was een profeet buiten de Kerk geplaatst, maar een profeet, die in zijn diepe, persoonlijke godsvrucht 4) de zegen der onvolmaakte Kerk bij al haar schuld, de sterkte van Gods Verbond en Belofte, niet kon erkennen. Dit bracht ook de scheiding teweeg van De Labadie, Anna Maria van Schurman en de hunnen van hen, die in zo velerlei opzicht hun geestelijk nabestonden: Voetius, Witsius, Jacobus Koelman, Wilhelmus Brakel, Smytegelt. Deze laatsten stonden op het standpunt, dat men verantwoordelijk was voor de brand der Kerk, niet weg mocht lopen, maar moest helpen blussen. Smytegelt wilde niet horen bij de "Labadisten, een volk, dat onder ons is opgestaan" 5).

Alle predikanten der Nederlandse Gereformeerde Kerk hadden de drie Formulieren van Enigheid ondertekend. De verschillen tussen Voetianen en Coccejanen sleten op het einde der XVIIe eeuw af. De kleuren liepen dooreen, - maar niet in de theologie van iedere Middelburger! In de Kerkeraad wond men zich de 15en Maart 1721 op over het gedrag van Ewoud Cornelisse, die zich niet ontzien

1) A. M. van S c h u r m a n, Eukleria, Amst. 1684, blz. 231.

2) Zie J. De Lab a d i e, L'idée d'un bon pasteur et d'une bonne Eglise, Amst. 1667.

3) Artikelen van Wezel, II, 16 vgg (zie Kerk. Handboekje).

4) J. De Labadie, Manuel de piété, Middelb. 1668. Ned. vertaling in 1668 Handboekje der Godsaligheit.

5) B. S m y t e g e l t, Het gekrookte Riet, in preek 105. - Over De Labadie zie W. Goeters, Die Vorbereitung des Pietismus in der reform. Kirche der Niederlande bis zur Labad. Krisis 1670, Leipzig 1911; Biograph. Woordenb. van prot. Godgel., sub voce: De Labadie; Dr A. C. D u k e r G i s b. Voetius, dl III blz. 220-225; Dr G. O o r t h u y s, Kruispunten op de weg r, Kerk, Wagen. 1935.

52

had op de korenbeurs tot ontsteltenis van verscheidene omstanders te zeggen, dat hij "liever wilde wezen paaps als Coccejaans"1).

Tegen de heresieën van Roell, Bekker en Vlak was men afgeschut door de Walcherse artikelen van 1693. Maar onder belijdenis der orthodoxe waarheid sloop het

rationalisme binnen. Was dit laatste met een dorre kritiek op het dogma niet bevredigd, dan kon het aangevuld worden met een mystiek gevoel, dat de Schriftuurlijke en dogmatische uitdrukkingen aanhield, doch er een wijsgerig-andersgekleurde zin aan gaf. Zo vindt men rondom het jaar 1700 telkens betuigingen van afschuw voor Spinoza's wijsbegeerte bij personen, wier denken tegelijk door deze zelfde filosofie gedrenkt was. Die betuigingen waren te goeder trouw en niet een camouflage tegen het gevaar van kerkelijke censuur. Juist met het oog op het gevoelvolle der Zeeuwse religie moest de Kerk bedachtzaam zijn in dezen. Daarnaast kon een anti-cartesiaansche en anti-spinozistische orthodoxie weer verschrompelen tot een wettische vroomheid. En iedere zich tegen de aanwezige prediking ingaande stroming zocht de bespreking, de kweking en verspreiding harer bijzondere opvattingen in kleine samenkomsten met geestverwanten. Vandaar in die dagen de verdubbelde huiver der Kerk voor conventikelen. Voor Smytegelt en zijn medepredikers gold als de zware taak een levende orthodoxie den volke te brengen; - op de bodem der Dordtse belijdenis staande, op te wekken tot persoonlijke gereformeerde godsvrucht en het ganse volksleven in dien zin te stuwen.

Jacobus Verschoor, in 1648 te Vlissingen geboren, zelf dus een Zeeuw, onder verdenking van afwijkende opvattingen meer dan eens niet toegelaten bij het praeparatoir examen, dreef het gereformeerde particularisme supralapsarisch op de spits. Hij was geen pantheïst, geen spinozist. Volgens hem was de zonde in de staat der rechtheid niet meer toerekenbaar en slechts een menselijke onvolkomenheid' der uitverkorenen. In conventikelen werden zijn anti-nomiaansche beschouwingen besproken. Hij drong daar aan op een bestuderen van de Bijbel in de grondtalen en bestreed daar de in andersgezinde conventikelen veelszins ongeprezen chronische bekommernis.

De Verschoristen of "Hebreeën worden door W. à Brakel in zijn "Logikè Latreia" aldus getekend: "In deze dagen begint zich een sekte te openbaren, die zich Hebreeën noemen, omdat de een of ander van hen het Hebreeuwse A.B. kent; en anderen het kunnen lezen, en misschien een enkele of twee het beginnen te verstaan. Waardoor zij zich in beelden, dat ze die taal zo wel kennen als de beste, en dat ze uit hunne eigene ogen kunnen zien, en weten, hoe ieder woord vertaald moet worden; hier handelen ze meesterlijk, schoon zij niets,

1) V. Na g t g l a s, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 136 vgg (handelende over de Jaren, dat Smytegelt in M. stond (1695-1735).

53

weten dan dat D. Leusden in zijn Woordenboek en D. Trommius in zijn Concordantie hun zegt; het zijn een deel ongeregelde en losse mensen, die de genade Gods tot ontuchtigheid en goddeloosheid misbruiken, en der christenen vrijheid tot een oorzaak voor het vlees nemen: Vrouwen onder hen voeren het hoogste woord, en prediken op hare wijze: zij kunnen de kerk wel niet veel schade doen, dewijl zij het onkruid, dat al lang behoorde uitgeworpen geweest te zijn, aftrekken; maar zij verleiden evenwel de arme zielen met gerustheid naar de hel: zij zijn onbestendig, somtijds zeggen ze dit, somtijds dat. Zij schijnen al op het hoogste geweest te zijn, en worden alreeds verachtelijk bij alle burgerlijke eerlijke mensen. Hun leer komt merendeels hier op uit: a) Zij stellen, of een onbepaalde verkiezing van allen, die geloven, dat Christus voor hen gestorven is, of een bepaalde van een zeker getal, welke God van eeuwigheid in Christus aanziet, en alzo van eeuwigheid rechtvaardigt: zodat Hij van hun begin af

niets tegen hen heeft: als dezen geboren worden, zo wordt Adams zonde hun niet toegerekend, en de verdorvenheid der natuur is hun geen zonde, omdat ze al gerechtvaardigd zijn.

b) Zij stellen, of een onbepaalde voldoening van Christus voor allen, die maar geloven, dat Christus hun Zaligmaker is, of een bepaalde voor alle bijzondere uitverkorenen; waardoor niet alleen al hunne zonden, voorledene, tegenwoordige en toekomstige zonden betaald zijn; maar ook dat God hen van toen af aan volmaaktelijk gerechtvaardigd heeft, en tien van hun eerste begin af niet anders dan in Christus aanzien kan, zodat alles hun geen zonde meer is, schoon zij alles doen, wat men zonde noemt.

c) Zij stellen het geloof in het vaststellen, dat Christus hun Zaligmaker is, en voor hen is gestorven, zonder dat zulks blijkt uit enige kentekenen van droefheid over de begane zonden, daar ze mede lagchen, van bekering, die ze niet anders achten, dan te geloven dat Christus voor hen gestorven is; van heiligmaking, welke zij stellen in de inkleving van Christus' gerechtigheid, als hunne eigene personele gerechtigheid, zodat zij zelf zo moeten aangemerkt worden als die de wet in zijn eigen persoon heeft voldaan, en op welken de wet nu niet meer te zeggen heeft. Zodat het hun genoeg is, als zij maar geloven, dat Christus voor hen gestorven is, dan zijn ze vrij' van alle smet, en al wat ze doen is hun geen zonde, men mag daarover niet bedroefd zijn, men heeft die niet te belijden, en tot Christus om verzoening te zoeken, te lopen en dien tot zijn rantsoen aan te nemen: men heeft niet om vergeving te bidden, omdat zulks spotten zou zijn met God, dewijl hun al vergeven is, hetzij van eeuwigheid, hetzij in Christus' dood en opstanding, hetzij van dien tijd af, dat ze geloofden, dat Christus voor hen gestorven is. Men heeft nu niet anders te doen dan te danken; hunne opwekking tot geloof is: zoudt gij zo ondankbaar 54 zijn, dat gij niet geloven zoudt, dat Christus voor u gestorven is? Geloof dat maar, zo zijt gij vrij van alles.

d) Zij stellen, dat men niet gehouden is aan de openbare godsdienst; dat er geen zending van leraars is; dat iedereen nu een leraar moet zijn. Van de sacramenten maakt men geen werk, of, zo men ze gebruikt, dat niemand ze gebruiken moet, die twijfelt aan zijn zaligheid.

Zodat de grond van al hunne gruwelijke en vleselijke stellingen is de misvatting van het misbruik van de regtvaardigmaking, zodat zij op de vraag, of de regtvaardigmaking maar eens en dat van eeuwigheid af, of in de dood van Christus, of in de eerste vaststelling, dat Christus zijn Zaligmaker is, geschiedt? antwoorden, dat de regtvaardigmaking niet dikwijls en dagelijks geschiedt, maar alleen eens voor al geschied is" 1).

De Waalse Kerkeraad van Vlissingen en de Kerkeraad van Middelburg hadden in 1684 bezwaar tegen de conventikelen der "Hebreën", waar men "onbeschaerde lastering van Leraren" kon beluisteren. De Staten van Zeeland droegen aan de Middelburgse predikanten Nieólaas Schorer, Jacobus Fruytier en Joan de Visser de 31en Mei 1696 op Stellingen te ontwerpen teneinde deze zouden worden voorgehouden aan Verschoor en zijn meest bekende aanhangster Grietje van Dijk, een "Jezabel" volgens Ds Tuinman 2). De eersten Maart 1697 werd een gesprek gehouden door Ds Schorer en Ds Fruytier met Verschoor en Grietje van Dijk ten huize van Burgemeester Steven Voet aan de hand van deze "Theses". Het gesprek duurde van 's middags vier tot 's avonds elf uur en er werd uitgemaakt, dat de twee predikanten het gewonnen hadden. Het verslag ervan is bewaard gebleven 3).

Men bleef waakzaam en de Kerk bleef de sterken arm der Overheid tegen de conventikelen der "Hebreën" inroepen. Op de Zuid-Hollandse Synode van 1697 te

Breda werd onder artikel 26 medegedeeld, dat de deputaten in zake de "Hebreeën" de Raadpensionaris Heynsius hadden begroet. Deze had daarop met "de heren der Ridderschap daerover gebesoigneert, ende was besloten de conventiculen van dese wargeesten te stuyten . . . D.D. Deputati hadden een geheel relaes van klachten tegen dat volck; versoect de Christelicke Synode dat D.D. Deputati neffens de classen willen waken om dat inkruypende quaedt met allen ernst te resisteren, gelijk voor dezen is geschiet" 4). Na Verschoor's overlijden in 1700

1) W. á B r a k e 1, Logikè Latreia, d.i. Redel. Godsd., dl I hoofdst. XXXIV, § LIV. 1) Theses, Opgesteld door de E. Gedeputeerde des E.E. Classis van Walcheren, Ds N. Schorer, Jac. Fruytier en Joan. De Visser . . . om voorgesteld te worden aan J. Verschoor en Grietje van Dyck, Middelb. z.j. Biogr. Woord. van prot. Godgel., sub voce: Fruytier. Deze "Theses" werden beantwoord met Anti-Theses, of Correctie'der Sestien Artykelen. 2) Copye v. D. Confer., geh. ten Huysse van d'Hr Burgem. Steven Voet, dato de 1 Martij 107, Miciclelb" voor J. Boter.

4) Acta Z.H. Syn., dl VI blz. 429.

55

verdween dit "quaedt" uit Zeeland, Holland en Utrecht. Over Grietje van Dijk vervoegde de Kerkeraad van Middelburg zich de 4en Januari 1710 bij de stedelijke regering met een uitvoerig request over een libel, getiteld "Licht schijnende in duystere plaatse", waarvan Grietje voor de schrijfster werd gehouden. Zij werd veroordeeld om de stad binnen 24 uur te verlaten.

Willem Deurhoff, een Amsterdammer, geboren in 1650 in Amsterdam (overleden 1717) was een lederbewerker en wijsgerig autodidact. Al jong las hij de werken van Descartes in vertaling. Daarna Spinoza's "Ethica". Het stramien van Deurhoff's denken was de terminologie van Spinoza, doch pantheïst werd hij niet. De leer der praedestinatatie werd voor hem tot een determinisme. Geloven kan men, volgens hem, slechts wat men inziet. Wonderen zijn het gevolg van de eerste beweging door God in de stof gelegd en zijn dus uitvloeisel van het uitgangspunt dier beweging. De Triniteit bewees hij, los van de Heilige Schrift, uit het zuivere denken 1). Deurhoff's geschriften en conventikels - waar dan wijsgerige Bijbelbesprekingen werden gehouden, o. a. van 1708 tot 1717 394 over het boek Job - wekten het verzet van de Kerkeraad van Amsterdam, en o. a. van Koelman en bijzonder van Prof. T. H. van de Honert van Leiden en diens zoon Jan, eveneens hoogleraar aldaar. Tot ver in de XVIIIe eeuw bleven de Provinciale Synoden waarschuwen tegen het Deurhoviaansche gevaar, een spinozistisch-gekleurd deïsme.

Een predikant, nu niet een lekebroeder, wiens beschouwingen omstreeks 1700 de Kerk in beroering brachten, was Ds Frederik van Leenhof, een Middelburger, geboren in 1647. Reeds bij zijn beroeping naar Nieuwvliet in 1672 rezen er bezwaren tegen zijn leer, later ook t. a. z. van de verwaarloozing door hem van die gemeente. Hij werd predikant van Zwolle in 1681 tot zijn ontslag aldaar in 1711 (overleden 1713). Hij was een begaafd kanselredenaar, wijsgerig geschoold, van aesthetische allure, zijn theologie met rationalistische inslag, door Spinoza gedrenkt, al had hij dan bezwaren tegen dezen wijsgeer. Evenals Verschoor was Van Leenhof zeer gekant tegen een bekommerd geloof. Van Leenhof is aanhanger van een wijsgerig-religieus optimisme. De rede leert de onveranderlijke orde der dingen in opgewekte onderworpenheid aanvaarden - gelijk Spinoza het leerde. In 1703 verscheen Van Leenhof's meest bekende geschrift: "Den hemel op Aarden" 2).

1) W. D e u r h o f f, Overnatuurkundige en Schriftuurlijke Saamstellinge van de H. Godgeleerdheid, afgeleid uit het kennelijke Gods, uit de weezendlijke genaadegifte en uit de Heilige Schrift, Amst. 1715. Over Deurhoff, Leenhof, Van Hattem c.s. zie Dr J. S e v e r i j n, Spinoza en de Geref. Theologie zijner Dagen, Utr. 1919, blz. 149-223.

2) F. van Leenhof, de hemel op Aarden, of een korte en klare Beschrijvinge van de Waare en Standvastige Blijdschap, zo naar de Reden, als naar de H. Schrift, voor alle slag van Mensen, en in allerlei voorvallen zaamengesteld, Zwolle 1703; Kampen 1703.2 Amsterd. 1704.3. Idem, de Hemel op Aarden opgeheldert van de Nevelen van Misverstand en Vooroordelen, Zwolle 1704. Zie Biogr. Woord. van prot. Godgel., sub voce: Van Leenhof.

56

Van Leenhof achtte zijn standpunt niet in strijd met de belijdenis der Kerk. Maar hij werd door de Classis Zwolle geschorst. Zijn Kerkeraad en de Zwolse Magistraat dekten hem echter. T. H. van de Honert, toen te Amsterdam predikant, behoorde tot Van Leenhof's scherpste bestrijders. Uiteindelijk werd hij eervol gepensioneerd, met behoud van zijn plaats in de predikantenbank en met toegang tot het Heilig Avondmaal 1). Hij werd dus iets milder behandeld dan Balthasar Bekker in 1692. De Staten van Holland verboden bij placcaat van 18 December 1706 Van Leenhof's "Hemel" en de Synoden bleven tot ver in de 18e eeuw zijn naam met afschuw noemen. "Van wijsgerig standpunt gesproken, aldus Dr J. Lindeboom, bewijst men aan het optimistisch rationalisme van Van Leenhof met zijn leer van, eeuwige ordre' en ,beteringe des mensen', waarin zoveel nadruk wordt gelegd op ,beleeftheid' en ,stigtinge' - men hoort de achttiende eeuw bewijst men aan de gemoedelijke en onbeholpen- duistere speculaties van Deurhof, en aan het mystieke pantheïsme van de Hattemisten wat te veel eer door zonder meer van Spinozisme te spreken" 2). Dr Severijn wees in zijn "Spinoza" dit Spinozisme echter inderdaad onweersprekelijk aan. Nu niet "van wijsgerig standpunt", doch van het kerkelijke uit, bezien hadden de predikanten, classes en Synoden de taak de belijdenis en de verkondiging zuiver te houden, temeer, zo de afwijkende meningen onschuldig leken, en als, gelijk in Zeeland, een gevoelvol gemoedsleven de ontvankelijkheid ervoor vergrootte en de profeten in conventikels met groter vuur getuigden dan zulks van de kansel geschiedde.

Te meer ook was kerkelijke waakzaamheid geboden, wanneer het sympathieke ener persoonlijkheid het woord na aan het hart bracht. Dit was het geval bij Ds Pontiaan van Hattem. Op de Zuid-Hollandse Synode van 1697 te Breda verhaalden immers "D.D. Deputatie aengaende Pontiaen van Hattem, dat deselve door sonderlinge minlijckheydt in de huysen en herten der mensen wist in te sluypen" 3). Hij was in 1641 te Bergen-op-Zoom geboren, in 1672 predikant geworden te St.-Philipsland op Tholen. Zijn catechetische lessen brachten hem in verdenking. De Theologische Faculteiten der Universiteiten van Leiden en Utrecht achtten hem onrechtzinnig. Leiden oordeelde na redres over Van Hattem's Lessen gunstig. Ten slotte - na vele classicale samensprekingen - bevalen de Staten van Zeeland, dat een Coetus in zake Van Hattem te Middelburg bijeen moest komen.

1) Zie Stemmen voor Waarheid en Vrede, Utr. jg 1886, blz. 421-428: E. H. v a n Leeuwen, Overheidsbemoeiingen met de geref. Kerken.

2) Prof. Dr J. L i n d e b o o m, Stiefkinderen van het Christendom, 's-Grav. 1929, blz. 352 (Z.H.)

3) Acte Synod., dl VI blz. 429.

Dit had op de 17en Mei 1683 plaats. Van Hattem werd de 29en afgezet. De Staten keurden het vonnis goed en gelastten hem St.-Philipsland te verlaten.

Pontiaan van Hattem vestigde zich in zijn geboortestad en ging er - wel door de Kerkeraad, maar niet door de Magistraat afgewezen - conventikelen houden. Ook in Zeeland, Amsterdam, 's-Gravenhage deed hij zulks. Op remonstrantie der Classes van Walcheren, mede uit naam van de andere drie Zeeuwse Classes, vaardigden de Staten van Zeeland de 21en Maart 1692 een resolutie uit, waarbij Van Hattem's "erroneuse en lasterlycke" leringen verboden werden. De 18en November van dat jaar verzocht de Kerkeraad van Bergen-op-Zoom de Classis van Walcheren zich door bemiddeling van de Staten van Zeeland of Gecommitteerde Raden te wenden tot de Staten Generaal, dat de Zeeuwse resolutie ook buiten Zeeland "werckstelligh xnoghte worden gemaect". Een dergelijke resolutie gaven de Staten Generaal inderdaad in September 1694.

Alom was de Kerk tegen Van Hattem op haar hoede, want op de reeds genoemde Zuid-Hollandse Synode van 1697 klaagde men, dat Van Hattem 't land door reysde om sich discipelen te maken, had enige bedenckelicke conventiculen in 's-Gravenhage, sonder dat men enigh bequaem middel wist om hem sulcks te beletten, of men moest hem de Haagh ontseggen, ten welcken synde D.D. Deputati tot de heren van 't Hof en van de Haagh wierden gewesen. De kerckenraed van Dordrecht hadde hem aen hare overigheydt bekend gemaect, die daerop ordré gestelt, van dat effect, dat hij vrijwilligh Dordrecht hadde geruyxnt. Die van de Classis van Tholen en Bergen op Zoom sullen eerlangh een historie van denselven uytgeven, waerin omstandigh sullen melden de redenen waerom hy uyt de dienst der Kercke is uytgeset. De Classen waren tegen hem op hare hoede ende namen aen daerin te continueeren".

Voor en na Van Hattem's dood in 1706 te Bergen-op-Zoom was Smytegelt's Middelburg ten nauwste met de bestrijding van het Hattemisme verbonden. Immers daar verbleven en conventikelden en schreven zijn vurigste vereerders: zijn dienstbode "Dominé Dina", na haar huwelijk vrouw Dane, - vereerd gelijk een profetes, doch door Ds Tuinman voor een "pestilentiaal vrouwmens" gescholden en in 1726 te Zierikzee geëxcommuniceerd; Mr Jacob Roggeveen, de befaamde ontdekkingsreiziger, de uitgever van Van Hattem's werken 1); de Middelburgse schoenmaker Marinus A. Booms (in 1728 te Breda overleden), die in 1700

1) P. van Hattem, de val van 's Werelts Af-god, ofte het gelove der heyligen, zege-pralende over de lere van eygen gerechtigheyt. 's-Grav. 1718 vgg. De Staten van Holland verboden de uitgave 26 Febr. 1732; de Staten Generaal 21 Mei 1733. Zie Biogr. Woord van prot. Godgel., sub voce: Van Hattem. - A. E e k h o f, De Theo!. Faculteit te Leiden in de 17e eeuw, Utr. 1921, sub voce: Van Hattem.

disputeerde met Ds W. Spandaw van Oudelande, de schrijver van de "Bedeekte Spinozist" 1). Voorts behoorden tot Van Hattem's naasten kring de Leidsche wever en catechiseermeester Jacob Brill (overleden in 1700); Ds Gosuinus van Buitendijk, predikant van Schore en Vlakte en in 1710 als Hattemist afgezet, daarna medicus; Anna Sabbinge en haar echtgenoot Pieter Wildschut, burgemeester van Arnemuiden. In September 1718 en Juni 1719 vroeg de Kerkeraad aan de Staten van Zeeland dezen burgemeester af te zetten en tegelijk om aan medicinae doctoren, welke dergelijke gevoelens waren toegedaan, te verbieden de praktijk uit te oefenen. Anna zelf werd niet gecensureerd 2).

Inderdaad Middelburg's Kerkeraad stond op de bres tegen de Hattemisterij en Smytegelt streed mee. De 2en Juli 1707 droeg de bijzondere Kerkeraad aan Ds Immens, Ds Joh. van Aalst en Smytegelt op onderzoek in te stellen naar de conventikels van Booms. Deze verweerde zich in een "Apologie" 3). Na eindeloos uitstel viel de beslissing door de Kerkeraad op 27 Mei 1714: Booms werd ge-excommuniceerd 4). Booms had de Kerkeraad geprikkeld door de uiting, dat "'s Landts hoge machten hem en zijn aanhangers meer toegenezen waren dan der Classis en haar requesten". De 14en Maart 1714 had de Kerkeraad daarop besloten door twee afgevaardigden de Burgemeesteren om opheldering aangaande Booms' woorden te verzoeken. Dezen betuigden hun gezindheid om zijn "gruwelijke gevoelens" te "dempem". Dit geschiedde bij besluit van 29 Maart 1714 van Burgemeesteren en Schepenen van Middelburg, dat tien Hattemistische geschriften op de markt door de beul verscheurd en verbrand moesten worden (zeven van deze tien waren van Van Hattem's hand) 5). Steven Kloet kreeg wegens ketterij en godslastering drie jaar tuchthuisstraf. Booms werd verbannen.

De kampioenen in Middelburg tegen Van Hattem, Booms en andere geestverwanten waren Ds Tuinman en Ds Leydekker. Van Hattem's "'s Werelds Af-god" deed Tuinman ijzen:

*"Zelfs in de afgrond laat zich zulk een taal niet horen,
Schrik dan, o Wereld, voor dat doodlijk zielsverderf".*

Hij onthulde de "heillose gruwelleer der vrijgeesten", de "Leugen en bedrog van de vermomden vrijgeest Marinus Booms" en nog in

1) W. S p a n d a w, De bedekte Spinozist ontdekt in de persoon van Pontiaan van Hattem, Goes 1700; Utr. 173322

2) Zie Ned. Archief voor Kerkel. Geschied., Leiden jg 1848, blz. 127 vgg. Aldaar blz. 59-169: 15 van Leeuwen, De antinomianen.

3) M. A. Booms Apologie of Verantwoording: zynde een waaragtigh Verhael van de Procedures der Consistorie van Middelburg, met alle de Stukken, zo Beschuldigingen als Antwoorden daer toehorende, Middelb. 1714.

4) Archief voor Ned. Kerkgeschied., 's-Grav. jg 1885; blz. 65 vgg: A. W. Wybrands, M. A. Booms. Een blad. uit de geschied. Der Spinozister ij, blz. 51-128.

De titels dezer zeven in Biogr. Woord van prot. Godgel., sub voce: Van Hattem, blz. 578.

1717 en 1719 "Het helse gruwelgeheim" en hun "Ijsselykheden" 1). En Ds J. Leydekker schreef in 1719 op verzoek van de Classis van Walcheren "De blijde Spinozist en de bedroefde Christenleeraar" 2). Op 14 Januari van dat jaar had de Kerkeraad van Middelburg zich tot de Overheid gewend onder toezending van enige uittreksels uit "De val van 's werelds Af-god", met verzoek om, wanneer Mr Jacob Roggeveen, zulk een "schadelijk mens en besmettende zielepest zich verstouten mocht om weder in de stad te komen, hem zodanig te straffen als de Goddelijke en menselijke wetten omtrent openbare godslasteraars en bedervers van land en kerk statueerden".

Ds Immens en Ds Tuinman waren de opstellers van deze remonstrantie, welke woorden de felle stijl van de laatste verraden. Ds Tuinman had ook in dat jaar 1719 op last van de Kerkeraad zijn "Korte afschetsing der ijsselijkheden, welke door de Spinozistische vrijgeesten uitdrukkelijk worden geleerd" opgesteld, terwijl de Kerkeraad in 22 artikelen de door van hattemisterij verdachten te ondertekenen afgewezen dwaalleer formuleerde 3).

Twee jaar later - in 1721 - vroeg de Kerkeraad van Zierikzee blijkens de Notulen van

Middelburg's Kerkeraad inlichtingen naar aanleiding van een excommunicatie, want het "zoude haar tot hartelijke blijdschap zijn, wist zij middelen hoe dit schrikdier van libertinisterij en atheïsterij onder ons volk winnende uit de volke en stad te drijven, dit fenijn te stuiten en dezen Dagon voor de bondsark hoofd- en handeloos te doen nederstorten".

De Middelburgse Kerkeraad verwees Zierikzee naar Ds Tuinman's schriftuur. En toen in 1735 - 't jaar van Smytegelt's emeritaat - vernomen werd, dat "de beruchte Rafter/rist Woutelaers uit Utrecht en Amsterdam gebannen, hier in de stad [Middelburg] logeerde, besloot men zorg te dragen, dat zijn zielverdervende gevoelens niet zouden voorteten als de kanker en de Magistraat te verzoeken deze schadelijke pest uit de stad te voeren" 4).

De volgehouden en hartstochtelijke afweer der Kerk tegen Van Hattem en zijn aanhang wortelde in diens spinozistisch pantheïsme. Tegen Descartes' wijsbegeerte had zij zich van Voetius' dagen af sterk verzet, maar Descartes bleef principieel Rooms-katholiek en aanvaardde dus onomwonden al de centrale leerstukken, waarin Roomskatholieke en gereformeerde Kerk oecumenisch belijden. Spinoza is echter van de Christelijke Kerk door een onoverbrugbare kloof gescheiden, God - oftewel de Natuur is niet te harmoniseeren met de

1) C. Tuinman, De heilloze gruwelleer der vrijgeesten, 1714; Idem, Shibboleth of leugen en bedrog van de vermomden vrijgeest Marinus Booms 1715; I d e m, De liegende en bedriegende vrijgeest ontmaskerd, Middelb. 1715; I d e m, Het helse gruwelgeheim der heilloze vrijgeesten, 1717; I d e m, Korte Afschetsing der IJsselijkheden (V. Hattem en Roggeveen), Rott. 1719.

2) J. L e y d e k k e r, De blijde Spinozist en de bedroefde Christenleraar, Rott. 1719.

3) J. van L e e u w e n, t.a.p., blz. 160-169 de 22 Artikelen.

1) Notulen van 7 Januari 1735.

60

Natuur als de schepping van de alleen Souvereine. Van Hattem verkondigde in Spinoza's voetspoor een vereniging van God en mens, - met behoud van de menselijke persoonlijkheid -; bij Brill en Ds Van Buitendijk was in die vereniging ook de menselijke persoonlijkheid opgeheven en kwam men tot een pantheïstisch-mysticistische vereenzelviging - juist hèt fundamentele verschil tussen mysticisme en christelijke mystiek, welke laatste een vereniging, nimmer een wezenlijke vereenzelviging van God en mens kan aanvaarden. Bij Van Hattem werd, gelijk bij Deurhoff, de kerkelijke praedestinatieleiden tot wijsgerig - ook wijsgerig blijmoedig stemmend - lijdelijk optimisme. Toorn Gods over de zonde is Van Hattem - als Spinoza - een wanbegrip. De mens moet t. a. z. van God volgens Van Hattem spinozistisch anders gaan denken. De Bijbelse bekeringsroep verdwijnt. Zonde is niet schuld, maar ziekte. Brill had een theosofische inslag, welke aan een anderen schoenmaker, aan Jacob Boehme verwant was.

Het voortdurend beroep op de Heilige Schrift door Van Hattem en de zijn bracht de Kerk niet op een dwaalspoor. Zij legden de Bijbel uit "naar de geest" en openden daarmee de deur tot een exegese naar hun wijsgerige vooronderstellingen. Mr Jacob Roggeveen kon wel nadrukkelijk weigeren spinozist te willen heten, Spinoza een ongodist noemen, - maar Ds Leydekker was terecht over dezen "blijden Spinozist" bedroefd 1). En Prof. Van Manen mocht al uitspreken: "Van Hattem was geen spinozist", in wezen was hij het wèl 2).

Schone, stichtelijk-klinkende, bijbelsch-gekleurde inkleding der gedachten konden dit voor de Kerk niet caxnoufleren. De kerkelijke belijdenis werd beschouwd en slechts

aangehouden als symbolisch hulsel der spinozistisch-Hattemistische wereldvisie. Het mysticistisch kleed maakte de zaak in wezen des te gevaarlijker. Hetgeen zich onschuldig voordeed was niet onschuldig. Zij werd welbewust, - 17e en 18e-eeuws - hardhandig en sneed naar de stijl dier dagen onder voortdurend hulpgeroep om de sterken arm der Burgerlijke Overheid, ranken weg, al waanden deze in oprechtheid zichzelf tot de waren Wijnstok te behoren. De Kerk had de moed in de dagen der ontluikende tolerantie de blaam van onverdraagzaamheid op Zich te laden.

Bij deze ganse strijd der geesten, die in Middelburg zo heftig uitgestreden werd, vindt men Smytegelt's naam slechts een enkele maal vermeld. Hij schreef niet als zijn collega Leydekker geleerde apologieën. Hij deed geen felle tractaten flitsen als Ds Carolus Tuinman.

1) Zie hiervoor, blz. 60.

2) De Gids, Amst. jg 1885, dl III blz. 357--429: dl IV blz. 84-115: Prof. Dr W. C. van Manen, Pontiaan van Hattem. Aldaar, blz. 111.- Idem in Ned. Arch. v, K.G., jg 1885, blz. 293-348: De procedure tegen P. v. H.

61

Zijn taak lag elders: zij was de herderlijke, persoonlijke zielszorg, van de kansel en aan de huizen. In zijn preken over de heiligmaking zinspeelt hij wel op de heterodoxie van Roëll, doch zonder hem te noemen 1).

Als hij zich over een theologische controverse bij name uitliet op de kansel, moest het dus te meer opvallen. Zo, toen hij zich in de Koorkerk liet ontvallen: Lampe lijkt op "een stinkende vuile lamp". Dit moet gebeurd zijn omstreeks 1729, vlak na het overlijden van Prof. F. A. Lampe (1683-1729).

Lampe, een vereerder van Coccejus, van 1720 tot 1727 professor te Utrecht, daarna in Bremen, *beplette precies als Smytegelt zeer een persoonlijk geestelijk leven*. 't Is dus niet te verwonderen, dat Smytegelt's biograaf, *Ds De Beveren*, begint met een *aanhaling uit Lampe* 2) en ook *Schortinghuis* in zijn *"Innige Christendom"* hem *negenmaal ten bewijzen vermeldt*.

Bij Lampe, gelijk bij Smytegelt, wordt tot het geloof ook gerekend het hongeren en dorsten naar de gerechtigheid van Christus, dus het toevluchtnemend vertrouwen. Hij pleit ook voor conventiekelen.

Maar in zijn uitleg op het Evangelie van Johannes 3) had Lampe op Johannes 5: 26 en 15: 26 uitgesproken, dat de gewone opvatting van de Generatie des Zoons geen steun vindt in de Heilige Schrift. Dit riekte naar Roellianisme en dreef Ds Fruytier er toe Lampe's exegese tritheïsme aan te wrijven. Deze zeide van zijn kant, dat Fruytier's gedachtegang tot arianisme voerde 4).

Het debat verstomde kort na de dood van Lampe. Smytegelt was het blijkbaar in dezen eens met zijn vroegere Middelburgse collega Fruytier. Vandaar zijn weinig verheffende zinspeling op Lampe's naam.

Te midden van deze hoog opslaande golven van verweer en aanval en censuur ging het gewone, alledaags che, kerkelijke bestel te Middelburg voort. Een parmantige koster der Nieuwe Kerk kreeg op 7 Februari 1728 bevel van de Kerkeraad om, wanneer hij de predikant die predikte, iets te berichten had, op de kansel te komen "en het stilletjes te zeggen". Het liefdewerk der Kerk ging óók voort. De 14en Juni 1713 kwam in de Kerkeraad de opdracht der Overheid ter sprake om in alle kerken te collecteren "voor onze arme geloofsgenoten, die van Rijssel enz. herwaarts zijn overgekomen". In 1717 o. a. kreeg de Diakonie van Middelburg een legaat van

1) Zie hierachter, blz. 86.

- 2) B. S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden blz. 20.
- 3) F. A. Lamp e, Commentarius analytico - exegeticus Evangelii secundum Johannem Amst. 1724, 1725. - Vgl O. T h e l e m a n, F. A. Lampe, Bielef. 1868. Aldaar, S. 153-168 Lampe's "Theologischer Standpunkt".
- 4) J. Fruytier, De oude, gesonde beproefde en goddel. lere van de ware geref. christ. kerke aengaende Godt de Heiligen Geest, Rott. 1728; 17822; I d e m, Kort verhoog van de waarheid der Heilige Schriftuur, Ron. 1728. - F. A. Lamp e, Redenen, waarom op een naamroevend schrift van een onverstandigen, Rotterd. ijveraer niet geantwoord word, Utr. 1728.- J. Fruytier, Aanmerkingen . . . naar aanl. van Redenen enz., Rott. 1729; I d e m, Vervolg van de Aanmerkingen, Rott. 1730. Zie Biogr. Woord van prot. Godgel., sub voce. Fruytier en Lampe.

62

f 24205.90 van Lydia Boreys, wed.e Cornelis Verbrugge, als universeele erfgename ter stichting van een Burger-Weesschool; 's jaars daarna twaalf duizend gulden voor het Armen- en Weeshuis 1).

Het zeer gewone klinkt weer in de volgende besluiten der Diakonale Vergadering uit Smytegelt's dagen als waren het de naoorlogse dagen van 1946: 16 Januari 1697: De armen moeten voortaan in plaats van schoenen of muilen houten klompen dragen.

Dan op 25 December (Kerstdag!) 1714: De voorzitter-diaken is beledigd, ja zelfs geslagen door een zuster der Gemeente, die op de grote rol der bedeeden staat. Zij wordt van de rol geschrapt en uit haar vrije woning gezet. De Regering, de euveldaad dezer zuster ter oren krijsende, plaatst haar voor drie jaren in het Spinhuis!

Maar voor zulke beledigingen waren ook de predikanten toen niet gevrijwaard. Immers er is een "Ordonnantie der Stad Middelburg" van het jaar 1706 over: "Op het uitleveren van zeker vrouwspersoon, die een predikant had beledigd" 2). –

15 Februari 1730: Het is verboden stokken en honden mede te brengen in de vergadering der diakenen. –

29 October 1731: Ds Wilh, van Asperen heeft, nog geen drie jaren in Middelburg gestaan hebbende, het beroep naar Amsterdam aangenomen en krijgt de kennisgeving, dat hij deswege vijftig gulden aan de armen schuldig is. –

21 Februari 1736: Het is streng verboden in de vergadering der diakenen te roken. Voetius keurde het roken, behoudens op medisch voorschrift, af: "Eerbare en ernstige mannen (bij name predikanten en theologische studenten) behoren ten aanschouwen en in gezelschap van anderen niet te roken" 3).

In zijn "Swart register van duysent Sonden" (Amsterdam 1679) noemt de Voetiaan Ds Jac. Hondius onder n°. 584 en 881 het tabaksgebruik als een der "duizend zonden" zijner dagen, wanneer het "buyten noodt", dus buiten medisch voorschrift, geschiedt door mans- en vrouwspersonen, inzonderheid door predikanten. Middelburg's diakenen waren goed-Voetsiaans. Naar deze maatstaf gemeten zijn heden ten dage de Voetsiaanse diakenen (en predikanten) schaars.

In al dit zeer gewone en het zich daarboven verheffende handhaafde zich dat wezenlijke, hetwelk de Kerk aller eeuwen als opdracht heeft: de gezamenlijke aanbidding en verheerlijking op aarde van de Drieëenige, - de verkondiging der Blijde Boodschap aangaande de één Naam onder de mensen tot zaligheid gegeven, - de bediening der heilige Sacramenten, de tekenen en zegelen aangaande Gods beloften, de panden Zijner goedwilligheid en genade te onswaarts.

1) F. N a g t g l a s, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 194. Acht Notulenboeken der Diaconie van Middelburg zijn omstreeks 1800 verdwenen, Enkele registers daarop,

"uittijdverdrijf gemaakt", bleven gelukkig over.

2) Catal. Bibl. Zeeuws Gen. D. Wet. (1869-'74), Middelb., blz. 35.

3) Bewijsplaatsen uit Voetius' geschriften, zie Dr A. C. Duker, Gisb. Voetius, dl II blz. 2, 253.

63

En juist op dat wezenlijke richtte zich Smytegelt's levenslange dienst der Kerk.

Tijdens zijn arbeid te Middelburg is Smytegelt drie maal naar elders beroepen, tweemaal naar Rotterdam en eens naar Utrecht. Voor alle drie beroepen bedankte hij. Aan alle drie is iets eigenaardigs verbonden. De eerste maal werd hij begeerd door Rotterdam. Dit beroep dateert van 19 Februari 1698.

Smytegelt werd bij het lot gekozen uit het drietal. Op de Kerkeradsvergadering van 26 Maart kwam het bericht binnen, dat hij bij de door Rotterdam gecommitteerde broeders het beroep had "geëxcuseert en afgeslagen". "Sijn Eerw. hadde geseyt geen ruijmt te hebben van de selve optevolgen, en met een dat geen brugge wilde leggen dat andere Collegen van Middelburgh oock mochten afgaan". Smytegelt had de gecommitteerden een brief meegegeven: "Na veel gebeden tot de Heere sich krachtig hadde overreert gevonden te Middelburgh te blijven²).

De Vriese vermeldt, dat toen Rotterdamsche Afgevaardigden in Middelburg waren gekomen om met Sxnytegelt over deze zaak te handelen en het gedrang van het volk rondom hem, het gejammer der Gemeente hoorden, de wezen uit het Weesschool voor zijn woning zagen schreien, of hij toch in Middelburg blijven wilde (de Zeeuwen zijn gevoelsmensen!), zij rondborstig zeiden: "Die man kan daar niet vandaan". En Smytegelt bleef.

De andere twee beroepen kwamen beide in het voor de Republiek en voor Middelburg, Utrecht en Rotterdam bewogen tijdvak van de aanvang van het tweede Stadhoudersloze tijdperk na de dood op de 19en Maart 1702 van Willem III. In 1698 had Smytegelt te Utrecht reeds op de nominatie gestaan, doch toen was Ds Harmannus de Moor van Breda op 24 October beroepen, die ook aannam. De 16en Maart 1702 stond Smytegelt weder op het tal te Utrecht en de 11en April werd hij als een der dertien predikanten beroepen. De Utrechtse Gemeente had de gewoonte de beroepene een Commissie toe te zenden, bestaande uit een zestal gemachtigden uit de Magistraat en uit de Kerkeraad. De Utrechtse diakenen hebben telkens, bepleit, dat ook zij recht van medezeggenschap hadden over deze Commissie en recht van medezitting erin. Haar taak was de beroepene voor Utrecht te "winnen" en "de beroepinghe uijt te wercken". Deze Commissiën reisden als representanten van de hoofdstad der provincie en lieten het zich aan niets ontbreken.

Het gevolg was, dat zij zeer kostbaar waren. Alleen in 1663/1664 betaalde de Vroedschap sf 5.500.- aan deze Commissiën. Het "Ordonnantie-boek van de thesaurier" van de stad Utrecht geeft op 20 Juli 1697 als uitgave aan: "De heren Gecomden tot uytwerckinge van 't beroep

1) Over de twee beroepen naar Rotterdam, zie Notulen Kerkeraad van Rotterdam en Resolutien van de Weth, in datis.

2) Dr A. C. Duker, Gisb. Voetius, dl III blz. 105, 113, 114.

64

van Do Arnoldi tot Leuwaarden voor vracht, verteringen etc. f 649-1-". Inderdaad voor die dagen een exorbitant bedrag.

De betaling dezer Commissiën was naar de toen vigerende verhouding van Kerk en Staat aan de Burgerlijke Gemeente. Het is begrijpelijk, dat de Burgemeesteren er naar

uitzagen, dat het geld zo goed en zo efficiënt mogelijk besteed werd. Het was immers mogelijk, dat ondanks de duurte van zulk een Commissie een beroepen predikant bedankte of dat de Overheid te zijner plaatse hem niet wilde laten gaan. Dan was alle geld uitgegeven voor niets. Daarom nam de Vroedschap van Utrecht de 24en Januari 1698 een resolutie aan, bepalende, dat de Commissie (welker gaan eerst het beroep ten volle rechtskrachtig maakte wat de Burgerlijke - alles overheersende - Overheid betrof) niet zoude gaan, tenzij een beroepen predikant reeds had te kennen gegeven, dat hij het beroep zou aannemen. Voor Utrecht te bedanken, zo oordeelden de Burgemeesteren bovendien, was een smaad voor zulk een aanzienlijke stad. Maar tegelijk werd aldus de taak der Commissie illusoir, althans wat de beroepene zèlf aanging.

De Utrechtse Kerkeraad wist zeer wel, dat deze resolutie een beroepen predikant zeer tegen de borst moest stuiten en een principiële Voetiaan als Smytegelt zeker. De Burgemeesteren echter zonden, gelijk met de goedkeuring van het door de Kerkeraad op Smytegelt uitgebrachte beroep, aan de Kerkeraad "een extrakt uit haar Edl. Resolutie van dato de 24 Ian. 1698". De Kerkeraad nam de 19en April "met bevreemdinge" kennis van deze toezending, dadelijk aanvoelende, dat dit met Smytegelt moeilijkheden moest geven. De Kerkeraad besloot dien dag een memorie aan de Vroedschap te zenden met het verzoek, dat "die resolutie buyten practica mach blijven". Tegelijk verzocht hij verlof om aan de Utrechtse Classis approbatie van het beroep op Smytegelt te vragen. Dit laatste vond de Vroedschap de 24en April 1702 goed. Hiermede waren kerkelijk de stukken in zake Smytegelt's beroeping naar Utrecht geheel compleet en in orde, en hem werd daar door de Kerkeraad dadelijk per brief kennis van gegeven.

Aangezien echter aldus Smytegelt's "ja-woord" nog niet was verkregen en de Burgemeesteren dit eerst eisten, alvorens de officiële Commissie naar Middelburg mocht afreizen, besloot de Kerkeraad de 28en April - de Kerkeraad werkte vlug! - twee gecoinmitieerden naar Middelburg te zenden, nl. Ds David van Crombrugge en Coenraet Blom, dan wel niet als de Commissie, maar die toch "gesamentlyk het gene het beste soude oordele tot beryckinge van het oogherck des E. kerckenraats soudentrachten te volbrengen".

Zij beiden moesten natuurlijk in dezen eerst "de E. Achtb. burgem. hierover begroeten". Deze toch hadden de suprematie over de Kerk, - è n deze moesten de reis betalen!

65

Het werd toegestaan en de 5en Mei 1702 bezochten de beide broeders Smytegelt in Middelburg. Deze wist zeer wel, dat zij niet de Commissie waren en ontving hen (aldus het boek der "Resolutien van de Grote Kerckenraat" van Utrecht) "als perticulire vrinden geredelijck met alle vrindschap". Doch hij weigerde nadrukkelijk zijn beslissing te uiten, o. a. omdat "syn Eerw. uyt kracht van een seeckere wet des Ew. classis van Walcheren behoudens de suyverhijt van een blanck geweten sich selve niet en vermocht verder uijt te laten". De beide Heren verzochten Smytegelt althans nog niet definitief te bedanken, maar "sich naa haar vertreck, enige tijt dus ongedetermineert geliefde te houden, waar op syn Eerw. hadde believe te antw. Dat wanneer de saak hem op een behoorlycke wyse voor quam, syn Eerw. Deselve verder in serieuze overweginge voor den Heere soude nemen".

De Heren kwamen dus onverrichter zake naar Utrecht terug. Zo bleef de zaak slepende. Daarop verzocht op 10 Juli de Kerkeraad aan de Vroedschap, of er niet voor de tweede maal gecoinmitieerden naar Middelburg mochten gaan "om de hinderpalen

op de beste wijze uijt de wegh te ruijmen" en wees hij reeds een viertal broeders daartoe aan: Ds Van Breen (Ds Van Crombrugge kon wegens ziekte niet), Ds Van Wingen, ouderling Wouter Evers en diaken Nicol. Uijtenbougart".

Hiermede was de Commissie van twee tot vier Heren gegroeid en leek zij bedenkelijk veel op de Commissie, waardoor de resolutie der Vroedschap van "eerst aannemen - dan de Commissie op reis" ter zijde zou zijn, geschoven en . . . De Burgemeesteren weigerden de toestemming tot de reis. Zij zouden "in die bekende saak niet een voetstap verder gaan".

Ten einde raad besloot toen de Kerkeraad de 22en Augustus aan Smytegelt te zenden "een geresoneerden en Christelijcken brief" mèt "al de stucken tot de beroepinge daar in". Men zou dezen brief "door een expressen daar naa toe" laten. brengen. Drie dagen later. keurde de Kerkeraad de geconcipeerden brief goed. Hij verzocht Smytegelt, of hij toch niet wellicht reeds kon toezeggen, dat hij het beroep aannam. Dan zou de Commissie dadelijk naar Middelburg afreizen. Het beroep was immers door de Utrechtsen Magistraat goedgekeurd.

Men trachtte Smytegelt's hart te vermurwen door hem te wijzen op de Akademie, waar "de jonge Nasireers werden aangequeekt, soo dat, wanneer imant de sodanige stigt, die stigt de gehele gemeynthe", en door Smytegelt er aan te herinneren, dat hij zelf een alumnus van deze Universiteit was.

De kerkeraadsbode bracht dezen brief persoonlijk naar Middelburg en had op de terugreis een antwoord van Smytegelt bij zich, gedateerd de 31en Augustus 1702. Reeds de 5en September werd deze in de Kerkeraadsvergadering voorgelezen. Aan duidelijkheid liet dit schrijven niets te wensen over. Smytegelt weigerde zich reeds door

66

een ja-woord te binden. Hij stond, aldus zijn motivering, als Zeeuws predikant onder de Zeeuwse Kerkorde en deze schreef voor, dat "de beroepers eerst de beroepinge aan de tafel des Classis moeten brengen en handopeninge versoecken, om met de beroepenen en syn kercke te handelen". "Bovendien" - zo gaat de brief scherp voort - "en weet ick geen mens ter werelt, hoe nauw in bloede, en trouwe vrintschap met myn verenicht, aan welke ick heb of van te voren souw kunnen seggen, wat ick doen soude in een saak van sulcken natuer en gewichte, eer die rijp is en, myn wettigh voor komt, wel wetende, dat de een dagh vande andere in informatie, bevattinge en bewerckinge veel verschilt, en ieder dagh of licht en voordeel, of nadeel aande saak kan toebrengen, naa bewerckinge of reden sich dagelyx opdoen, oock soude ick niet gerene u Ew. kerckenraat van Utrecht beswaren met door myn exempel, licht wel het eerste de genoemde resolutie vande magistraat te bekrachtigen en voor goet te keuren, de welke eerder qua publicé qua privatim dient tegen gesproken te worden, sonder enige bewimpelinge recht uyt hebbe ick met de Ew. Heren broederen Crombrugge en Blom gesproken en getoont, dat ick liever had, naa dat sulcke dingen my voorgelegh waren, geen als een besendinge over het beroep te krijgen".

Bovendien deed de Middelburgse Gemeente duidelijk haar begeerte blijken, aldus Smytegelt, dat hij bij haar zoude blijven. Dus bedankte hij voor het beroep.

De Kerkeraad van Utrecht, geklemd tussen de Resolutie van 24 Januari 1698 en Smytegelt's principiële houding, begreep, dat aldus het beroep ten een orale was vastgelopen. Hij stelde de Burgemeesteren van Smytegelt's brief in kennis en legde zich bij zijn afwijzen neder. De "Resolutiën van de Grote Kerckenraedt" vermelden op 11 September 1702: "De broederen in commissie worden bedankt voor de goede

uitvoeringe der selver, en wort mits dit beroep als noch gedacht voor een afgedane saak om te eenemaal van het selve af te sien, en tot een nieuwe nominatie toe te treden, dat wesen sal heden over 8 dagen".

Het hinkende paard kwam ook hier achteraan. De extra-ordinaire Classis, die het beroep had geaprobeerd en de reis van de Heren Van Crombrugge en Blom naar Middelburg moesten betaald worden en het "Ordonnantie-boek van de thesaurier" der stad Utrecht bewaart er het volgende over: "1702 Juli 31. De Gedeputeerde van de classis van Utrecht nopens de beroepinge van Do Smittegeld f 189-8-" en "-1703 Augusty 22.

De Gecom.dens van de kerkenraad geweest zijnde tot Middelburg in Zeeland ter occasie van de beroepinge van Ds. Smittegeldt voor deze reyse, dog sonder consequentie f 71-12-0".

Enkele weken later volgde het beroep, nu voor de tweede keer, van Rotterdam. De Kerkeraad begeerde hem dus instantelijk als een van zijn negen predikanten. De 1sten October 1702 had de Kerkeraad

67

hem in de vacature - Ds Nic. Grebber op het drietal geplaatst. Het drietal werd geaprobeerd door de "Heren van de Weth". Dit was het College van Burgemeesteren, Schepenen met de Baljuw, dat tweemaal 's weeks vergaderde over allerlei zaken van Stadsbestuur, o. a. over beroepingen van Gereformeerde en Waalse predikanten, die aan zijn goedkeuring onderworpen waren, gelijk over benoemingen van Kerkmeesters en Regenten der Godshuizen 1). De 9en October volgde het beroep door de Kerkeraad, waarbij "alle de Leden hebben volgens ordere van de Ed. grootmogenden verclaart dat door gene giften, beloften, bedreyginge ofte andere verceede wegen of middelen bewogen zijn geworden tot het geven van hare sterome in de bovengenoemde beroepinge". Ds Wilhelmus á Brakel, de befaamde schrijver van de "Redelijke Godsdienst" en verdediger van de autonomie der Kerk, had de beroepsbrief als scriba van de Kerkeraad getekend.

Daags na de beroeping gingen gecommitteerden uit de Kerkeraad naar de "Heren van de Weth", die er "serieuselijk" over zouden delibereren. De 22en October riepen dezen de Kerkeraadsgecommitteerden tegen de volgenden dag bij zich. Dien dag werd hun aangezegd, dat de Heren niet alleen de electie uit het drietal niet approbeerden, maar bepaaldelijk "deselve improbeerden". Uit de "Resolutiën" van de "Heren van de Weth" blijkt, dat dezen dit besluit eenparig hadden genomen en dat de afwezige Burgemeester Van der Hoeven "sigh hadde verclaert voor de improbatie" 2).

Argumenten staan niet vermeld. Maar ook in Rotterdam waren na het overlijden van Willem III Regenten van het Stadhoudersloze type aan het roer teruggekeerd. Smytegelt was van de Voetsiaanse orangistische kleur en daarvan had Rotterdam reeds o. a. á Brakel en Jacobus Fruytier. Een onafhankelijk profeet als Smytegelt begeerden de nieuwe Regenten niet! De Kerkeraad liet dit als nog in staat". En Smytegelt bleef nu in Middelburg voorgoed.

Aldus werd Smytegelt's bevestigingstekst uit het jaar 1695 vervuld, dat de leraren niet zouden wegvliegen. Maar hij bleef er niet "hangen"!

In Zeeland's hoofdstad was hij en bleef hij ongehoord gezien en veertig jaren lang van wijden invloed. Pieter de Vriese noemt hem zijn "over- dierbaren leraar". De la Ruë hoorde tot zijn ergernis - "domme overmoed" waande hij het! - een eenvoudige vrouw hem verzekeren, dat zij zich "Onzen lieven Heer niet anders kon voorstellen dan onder de gedaante van dezen geliefden leraar, op wiens gelaat een Goddelijke glans lag, bij wien alle andere voorgangers geesteloos schenen".

Ongehuwd evenals zijn voorbeeld Van Lodenstein, en als de latere Goessche Ds

Budding, werd Smytegelt gelijkelijk "Vader" betiteld. Vóór hem had Willem Teellinck in Middelburg dien eeretitel gedragen

1) J. H. W. Unger, De Regering van Rotterdam, Rott. 1892, p. XXXI.

2) Notulen Kerkeraad van Rotterdam, in datis. - Resolutiën van de Weth, in datis.
68

en gelijk met hem Ds Jac. Willemsen. Een dankbaar nageslacht wijzigde in 1941 de naam van het brugje over de Herengracht te Middelburg van "St. Joris-" in "Smytegelt-brugje".

Maar het is ondenkbaar, dat van en profetisch-priesterlijk prediker als Smytegelt, van een bootgezant tot rijk en arm, van een vriend der gesmade "fijnen", die hij toch niet vleide, allen wèl zouden hebben gesproken. Naast overstromende bewijzen van liefde uit de Gemeente werd veel smaad zijn deel.

Toen hij 25 jaar te Middelburg had gestaan, preekte hij, op de 23en Januari 1718, over Jeremia XXV: 3: "Dit is het 23e jaar . . . Ik heb tot u gesproken, vroeg op zijnde en sprekende maar gij hebt niet gehoord". In die preek uitte hij zich aldus: "Wij hebben er wel gezien, die zo weerspanning waren, dat, als wij onverwacht kwamen prediken, wanneer zij een ander meenden te zullen horen, op het zien van ons weder uit de kerk gingen. Ja, wij hebben er wel gezien, die zeiden: ik hore niemand meer ongaarne, - hij heeft hier al veel te lang gestaan .... menigeen zeide: ik wil hem zelf niet horen, noch toelaten, dat de mijnen hem horen en dat vertellen zij nog als een heldenstuk. Hebt ge geen lust om ons te horen? Hoort onze medebroeders; wij wensen u daar van harte zegen onder" 1).

Na Smytegelt's heengaan schreef Ds De Beveren: "Hebt gy vermaek in allerlei quaet van hem te spreken: gy zyt de eerste niet, die zulks doet" 2).

Ook in dit opzicht gelijkt Smytegelt op Van Lodenstein, in wiens eerste Gemeente Zoetermeer (1643-1650) nog heden verhalen voortleven van smaad hem aangedaan: een slager - men wijst z'n woning er nog heden aan -, die Van Lodenstein een emmer bloed over de kleren wierp - en Van Lodenstein, die zijn dienstbode ter "vergelding" daar weer heen zond om vier pond vlees te halen; - twee mannen, die Van Lodenstein buiten het dorp aanvielen, doch terug deinsden, toen zij ineens, wonderbaar, niet één, maar drie mannen zagen, die zich tegen hem teweestelden.

"Wat al hoon, schrijft De Vriese over Smytegelt, smaad, verachtingen, bespottingen, nabootsingen van zijn gesticuleringen, verdraaiingen van zijn woorden, scheldnamen, verachting en versmading van zijn dienst heeft hij al uitgestaan; hoe heeft de boze wereld hem over de hekel gehaald en uitgekreten voor een weetniet, stijfkop, eigenzinnige lijnvelaar en wat dies meer zij; zoude ik moeten zeggen, wat lasterschriften, pasquillen, vledermuizen, nachtuilen zonder naam er wel gevlogen hebben!" In een door De la Ruë afgedrukt grafddicht heet het:

*"Van vele zeer bemind, en van nog meer gehaat
Een schrandere Polityk, die 't fynst verstand kon ziften;
Een blixem der Godlooz' en felle Donderzoon ;
Een regte Barnabas, dien 't troosten was gewoon".*

1) B, Smytegelt, Keurstoffen (7e predicatie).

2) B, S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden, blz. 42.
69

En in het "Innig Lied-Vers" 1):

*"Nu staat bij hem vast om niet alleen te leven
Met u te zaam in vrede, - zich in de dood te geven.
Dit hebt gij wel gezien, als Classis Rotterdam
Tot tweemaal achtereen aan hem beroepen kwam.
Ja, als ook Utrecht's Kerk dien storm eens kwam wagen.
Doch hij, dien dapp'ren held ging God te rade vragen
En zag naar grootheid, goet noch eer noch glans noch staat,
Als hij in alles kon volbrengen Godes raad".*

1) Zie hiervoor, blz. 44.

70

§ 6. EMERITAAT

LANGE jaren werd Smytegelt door heftige lichamelijke pijnen gekweld. Reeds in 1729 klaagde hij daarover. Na herstel uit ziekte preekte hij toen over Job 16: 22: "Weinige jaren in getale zullen er nog aankomen, en ik zal het pad henengaan waardoor ik niet zal wederkeren"; Ook eens uit Genesis 49: 18: "Op Uw zaligheid wacht ik, Heere". De 24en October 1734 preekte hij in de Koorkerk voor het Heilig Avondmaal - een zijner meest geliefde predikdiensten - uit Hooglied I: 4: "Trek mij, wij zullen U nalopen; de Koning heeft mij gebracht in Zijn binnenkameren; wij zullen ons verheugen en in U verblijden; wij zullen Uwe uitnemende liefde vermelden, meer dan de wijn. De oprechten hebben U lief".

Hij gevoelde zich tijdens de preek zo ellendig door pijn, dat hij later zeide: "Ik hebbe niet gepredikt, maer Godt heeft my kracht gegeven, en door my gepredikt". Diezelfde nacht werd hij weder ziek. Wel herstelde hij, maar de geneesheren ontzegden hem verderen arbeid. De gen Mei 1735 ontving hij het eervol emeritaat. Twee maanden later, 17 Juli, werd Ds De Beveren, geheel naar Smytegelt's geest, beroepen. Meermalen zeide hij later tot hem: "Beveren! gy hebt my traenen en gebeden gekost; ik heb het met Godt overlegt; Godt heeft u geroepen; geloof het".

's Zomers bediende hij als emeritus nog dikwijls de Heiligen Doop. Smytegelt stelde dit Bondsteken zéér hoog.

De pijnen hielden aan. De liefde der Middelburgse Gemeente voor de emeritus-leraar bleef. De Beveren gewaagde ervan: "Wij geheugen nog, wanneer wij in zijn laetst e ziekte voor zijn Eerw. in de Vismarkts-kerk baden, hoe 't gezucht en gewezen onze stem verdoofde".

Het verhaal over zijn laatste ziekte en sterven klinkt niet door te zware en te mooie tinten onwaarschijnlijk. Pruik, tabbaard en taal zijn 18e-eeuws, maar het gebeuren zelf is het godvruchtig heengaan, zoals het zich telkens herhaalt. Smytegelt was niet overgeestelijk. In het gewone leven, ook in het doorstaan van lichaamspijnen blijkt de echtheid zijner godsvrucht. Hij springt niet luchtig over benauwdheid en doodsvervaarnis heen. Hij doorworstelt ze, voelt zich klein en zwak, ook zwak in geloof. Maar hij weet zich in eenvoud des geloofs en in overgave gedragen door zijn Verlosser.

In zijn smarten klaagde hij: "Ik kan niet langer leven. Och, Heer, neem mijn ziel weg! Het sterven is mij beter dan het leven. Ik hebbe een begeerte om ontbonden en met Christus te zijn: want dat is mij verre het beste. Ik moet zowel door het bloed van Christus vrye genade zalig worden als de allerminste vrome, en alleen door zynen lieven Heere Jesus gezaligd en geregtvaardigd worden als anderen". - "Wanneer iemand hem genade en vertroosting in zijn omstandigheid wenste, antwoordde hy dus Christelijk:

71

"Ik bedanke u. Myzelven hebbe ik aan de wille Gods onderworpen: zooals myn God wil, wil ik ook. Ik hebbe geen wil. Gods wil is myn wil: hy doe met my zo als goed is in zyne ogen. Zoolang 't myn' liefsten Jesus zal behagen, wil ik wagten: hy doe wat goed is in zyne ogen' ".

Dit duurde met op en neergaan tot de eersten Mei 1739. Toen kwam er een ademhalingskwelling bij, die de pijnen zeer verergerde. Hij ging op een rustbank liggen. Daar vond Ds De Beveren hem en sprak: „Godt lost zyne knechten dus op zynen tijdt af van hunnen post, zaligt de ziel en doet het lichaem in hope rusten. Gy gaet door een quaeden tydt heen, dog nu komt het heilvattende geloof te pas, dewyl de regtvaardige door zyn gelove leeft".

Smytegelt lichtte de rechterhand op en klaagde: "My is zeer bange." Kort daarop: "Heere, ik beveele my aen uwe barmhertigheden en genade, die veele zijn; die gy kunt bewyzen zonder krenkinge van uwe volmaektheden, dewyl uwe gerechtigheit in Christo voldaan is! Medelydende Hoge priester, algenoegzame, nootzakelyke, enige!" - "Hier wierden zyne woorden opgeswolgen, en hy konde niet meer".

"Daer rees wel eens in zyn herte kommer op, ontstaende uit 't verlangen naer de heerlykheit, en uit vreeze voor zwaerder smerten. Vooral was hy beducht voor de krenking van zyn verstapt. Hij zeide wel eens: "Heere! ik kan naeuwelyks langer in de strydende Kerk zyn, liefde het u my op te neemen in de triompherende "

Den 3en Mei bezocht Ds De Beveren Smytegelt opnieuw. Toen zegende Smytegelt hem: "God de Vader zy uw en myn God; God de Zoon zy uw en myn Verlosser; God de Heilige Geest zy uw en myn Heiligmaaker en vertrooster. O! wees toch getrouw aan God, de Waarheid, de Gemeente en uwe Conscientie; en als we zullen geloofd en beleefd hebben de kragt van onze Religie, die in de eerste Vraage van onzen Catechismus is uitgedrukt, de enigen troost in leve en sterven, dan zal het einde wel zijn. God zal 't maken".

In alles bleek voorts zyne volhardende lydzaamheid, zyn groot verlangen naar ontbinding en vertrouwen op zyn zalig deel, zeggende: „ik sterve in de geloven". Somtyds zugtte hy eens: "Vader, koom haastelyk!" de laatsten nacht sprak iemand tot hem: "Nu zult gy haast van de strydende tot de triomferende Kerk in heerlykheit overgaan".

Smytegelt zuchtte: "Hoelang nog?" –

"Wy wensen u een ruimen ingang in het Koninkryk Gods!"

Hij bedankte. De Beveren haalde nog de woorden aan uit Job 36: 23: "Wie heeft Hem gesteld over zijn weg?", waarover Smytegelt na zware ziekte ook eens had gepredikt 1).

Smytegelt had ook op zijn ziekbed Job 36 gelezen en Ds De Beveren daarop laten beloven, dat als hij weer voor de Gemeente zou preken, hij het over dien tekst moest doen, opdat men dan "zoo Gode heerlykheit zouden zoeken te geven".

De tekst had voor Smytegelt dierbare herinneringen 2), doch echt menselijk antwoordde hij nu De Beveren slechts: "Wat zoude ik anders?"

Enkele uren voor zijn heengaan gevoelde hij: "Nu zal het haast gedaan zyn; 't zal nu niet lang meer duuren. Myne ontbinding is aanstaande. Ik sterf in den gelove".

Kort daarna, de 6en Mei 1739, des morgens omtrent half tien "ontsliep hy zagtelyk, oud 73 jaaren 8 maanden en 16 dagen".

Op Dinsdag 12 Mei werd hij in de Oude Kerk begraven. De Beveren schreef: "Wy moesten ons bedwingen, als wy achter het Lyk gingen op de begravenis, ziende zulk een boven gewonen toeloop en bewegingen in de aenschouwers. Veelen in deeze Gemeente zouden hun leven gewaegt hebben, om zyn Eerw. te helpen en 't is van veele als een byzondere voorzienigheit Godts aangemerkt, dat zyn Eerw. Zo allengskens van deze Gemeente is losgemaekt, dewyl een schielyk sterf-geval van zyn Eerw. in 't midden van zynen dienst niet zoude zyn te draegen geweest".

Daags na de begrafenis hield De Beveren in dezelfde Oude Kerk een gedachtenisprediking over II Koningen 2: 11 en 12: "En het geschiedde als zij voortgingen, gaande en sprekende, zie, zo was er een vurige wagen met vurige paarden, die tussen hen beiden scheiding maakten: alzoo voer Elia meteen onweder ten hemel. En Elisa zag het en hy riep: Mijn vader, mijn vader, wagen Israël's en zijn ruiteren! En hij zag hem niet meer; en hij vatte Zijn klederen en scheurde ze in twee stukken".

De lijkpredicatie van Ds J. van Wingerden had tot tekst Genesis 5: 24: "Hench dan wandelde met God; en hij was niet meer, want God nam hem weg".

1) Zie hiervoor, blz. 19.

2) B. S m y t e g e l t, Keurstoffen. Aldaar de 18e preek over Job XXXVI 2.,
73

HOOFDSTUK 2

SMYTEGELTS PREDIKING

§ 1. SMYTEGELT'S PIËTISME

DE Reformatoren der 16e eeuw hebben zich niet tevredengesteld met een zuivering der kerkelijke belijdenis alleen. Zij hebben even sterk begeerd, dat de individueele leden der Kerk voor zichzelf de kracht en de troost van het Evangelie

Zouden kennen, geloven en bevinden, - en daarnaast, dat het gehele volksleven gedrenkt zoude worden met de beginselen van gerechtigheid, gericht zoude worden op een levensstijl, gebouwd in gehoorzaamheid aan de Heilige Schrift. Gelijk te allen tijde waren er ook in de 16e eeuw op de grote volksmassa slechts weinige helden en heldinnen, de martelaren en martelaressen - en velen, die óf bleven meelopen met de meerderheid, die Rooms-Katholiek bleef óf gingen medelopen met de Overheid, die tot de Gereformeerde religie overging. In iedere Kerk, die langer bestaat dan een enkele generatie vindt men een schare van traditionele gelovigen, die gelooft wat de Kerk gelooft; - die moreel en liturgisch handelt zoals de conventie, de kerkelijke conventie, zulks voorschrijft. Maar een dergelijke geloofshouding - al biedt zij door de macht der overlevering aan velen een bewarende steun - was niet het ideaal der Reformatoren.

De Heidelbergse Catechismus heft aan met het klassieke: "Mijn enige troost is, dat ik met lichaam en ziel, beide in het leven en sterven, niet mijn, maar mijns getrouwen Zaligmakers Jezus Christus eigen ben"; - gaat voort met: "niet alleen aan anderen, maar ook aan mij is vergeving der zonden, eeuwige gerechtigheid en zaligheid van God geschonken, uit louter genade, alleen om de verdienste van Christus wille" (antw. 21), en belijdt aangaande de heilige, algemene, Christelijke Kerk, die "de Zone Gods uit het ganse menselijk geslacht ... van het begin der wereld tot aan het einde vergadert, beschermt en onderhoudt" - dat "ik daarvan een levend lidmaat ben, en eeuwig zal blijven" (antw. 54).

Persoonlijk geloof, levend lidmaatschap der een Kerk, Sacramentsgemeenschap, dat is het begeren der Reformatoren. Waar ook in de Kerken der Reformatie een verdorring intrad, een dorre orthodoxie ontstond, een moralistisch rationalisme opwoekerde, stonden telkens weder mannen en vrouwen op, die profeteerden van gericht over een enkel-nagepraat belijden, al ware het nog zo zuiver in de letter; - die boete predikten, waar zoveel in het volksleven middeleeuws in stijl was gebleven; middeleeuws in vermaak, middeleeuws in

74

Zondagsviering, met wat protestantse inperking. Deze mannen en vrouwen waren de piëtisten in de Republiek. Van Engeland uit hadden William Perkins en Guiliëlmus Amesius hen sterk beïnvloed. Maar de Nederlandse piëtisten zijn toch geen copieën van de Engelse zonder meer. Daarvoor heeft het ontstaan en de verdere groei der Reformatorische Kerken in Engeland en Nederland een te groot verschil. Voetius gaf wel Lodovicus Bayly's "Practijcke ofte oeffeninge der Godsaligheyt" uit in twee drukken, maar hij voorzag de vertaling van kritische opmerkingen 1).

Er zij onmiddellijk aan toegevoegd, dat deze piëtistische lectuur in de Voetsiaanse vormgeving het gereformeerde volk lag, immers Bayly's boek bereikte tijdens Voetius' leven vijf drukken en na zijn heengaan nog twee. Zo werd ook Voetius' "Disputaty van geestelicke verlatingen" tijdens zijn leven vier maal uitgegeven. Daarna volgde op het eind van de 19e eeuw nog een uitgave 1).

Daags na de sluiting der Dordtse Synode van 1618/1619, welke op 29 Mei plaats had, boden vijf harer deputaten aan de Staten Generaal een "requeste" aan, een "Libellus Supplex". Daarin werd allereerst aan de Overheid verzocht de leer der Kerk "begrepen ende verclaert inde Confessie derselve ende inde Heydelberghse Catechisxno so langher so meer inde kercken deser Landen te hanthouden, bevestigen, ende beschermen, gelyck ook mede de breder Verclaringe derselver Lere, die de Synodus voorss. uyt Last van onse Hooch Mogen na Godes Woort gestelt ende gedaen heeft over de vijff gecontroverteerde Articulen met verwerpinge van de dwalingen tegen de voorss. gesonde lere hier te lande bij sommige gedreven".

Doch onmiddellijk daarop liet de Synode de begeerte bij de Staten Generaal bekend worden, dat de beginselen dezer drie Formulieren van Enigheid in het geheele volksleven mochten worden verwerkelijkt: door een nieuwe Bijbelvertaling uit de oorspronkelijke talen; -- door goede scholen; - door wegneming van profanatiën van de Zondagsviering; - door verbod van nog veelszins middeleeuws volksvermaak op Vastenavond, in Rederijkerskamers, in herbergen en dansscholen; - door bestrijding van "het grouwelyck vloecken ende sweeren twelck dagelycks by velen obruyckt wordt, met schrickelycke onteringe van Godes heylige Name" 2).

De Staten Generaal sloten de "Requeste" weg en hielden haar "secreet tot naerder ordre". Maar de piëtisten brachten in hun prediking

1) G. Voetius, De practijcke ofte oeffeninge der Godsaligheyt, lerendt een christen mensch, hoe hij in sijn wandel van sijn gantsche leven Godt behagen mag [origineel van Lodovius Baily], Amst. 1645; 1649; Amst. 1658; 1664; 1676; Utr. 1686; Amst. 1726. - Idem, Disput. van geest. verlat. Vervolgt door Joh. Hoornbeek, Utr. 1646; 1650.2; Dordr. 1659.3; 1667.4. - Middelb. 1898.

2) De Requeste" afgedrukt in Prof. Dr H. H. K u y p e r, De Post-Acta of Nahandelingen van de Nat. Syn. v. Dordr., Amst. 1899, blz. 262 vgg.

75

en levenshouding dat wat "secreet" had moeten blijven, omdat de Overheid in een volk, dat maar voor een tiende deel calvinistisch was, niets uitvoeren kón - zonder steun in de algemeen volks-consciëntie immers verliest de Overheid uiteindelijk het vermogen haar wil door te zetten - tot openbaring; en omdat zij een kleine, schoon fel-overtuigde, minderheid in de grote menigte van het volk uitmaakten, wekten zij menigvuldige ergernis. Aartsbisschop Nathan Söderblom, de grote pleiter voor een oecumenisch christendom en afkerig van bekrompen, ziekelijke godsdienstige opvattingen, schreef in 1897, zich uitende over Albrecht Ritschl, de bestrijder van mystiek en piëtisme: "Hetgeen ik bij Ritschl mis, noem ik de wilde, ongetemde, onnadenkende godsdienstaandrift. Die vindt men bij het piëtisme. Zonder deze wordt de Kerk, in weerwil van alle rechtstreeks en normale vroomheid, op diët gezet" 1).

De voortdurende kritiek, de doorgezette oordeelverklondiging konden niet anders dan de grote schare prikkelen - al wist die schare óók, dat de waarachtige piëtisten - als alle ware profeten - van liefde voor hun volk verteerden.

De schuld ten aanzien van de door de piëtisten gewekte ergernis lag echter niet alleen aan de zijde van een oppervlakkige, moeilijk tot persoonlijke keuze te bewegen meerderheid. Ook in eigen kring had het piëtisme aanhangers, die bepaalde opvattingen en gebruiken in eenzijdigheid te ver doortrokken. De nadruk op de noodzaak van het persoonlijke geloof kon verworden tot een tot in het ziekelijke toe doorgevoerd speuren naar merktekenen in eigen boezem, óf men inderdaad tot de bekeerden behoorde. Aldus werd de zaligheid van het bevinden der Goddelijke genade aan eigen hart verkeerd in een steeds bekommerd-blijvende onverzekerdeheid. De

verwerkelijking van het reformatorisch beginsel in de stijl van het dagelijks leven werd bij velen tot een op zich nemen van een bepaald getal gebruiken, die men met rabbinistische precisie doorvoerde, vooral ten aanzien van de Zondagsviering en de puriteinse eenvoud in zake kleding en meubilair. Wie zich daarin niet ten volle voegde gold dan niet voor één van het "veranderde" volk.

Dit nomisme werd tot een ware tirannie in de Gemeente en staarde zich zo blind op wat des Zondags niet mocht en op kleur en snit der kleding, dat het dikwijls onverschillig werd aangaande de eisen van gewoon-maatschappelijke zedelijkheid en eerlijkheid, - terwijl de blijdschap des geloofs ten enenale in de schaduw geraakte. De zwoegende nuchter, de onmachtige fatalist kreeg een ereplaats in de kring van het "ware volk", waar dan slechts een zeer, zeer enkele "profeet" geheel en al ingeleid heette in de diepste mysteriën des geloofs. Van de sabbath, gemaakt om de mens, was dan geen sprake meer.

Aldus kwam er ook gerechte ergernis omhoog, temeer waar de

1) T. A n d r a e, Nathan Söderblom, Zutphen 1935, blz. 19.

76

kleine tirannen de overgrote menigte van predikanten en getrouwe, gelovige kerkgangers als christenen van de tweeden rang doodverfd, - zonder dat hun eigen geestelijke type, - blijdschaploos; door gehaspel onderling verdeeld; kermend van taal; onverschillig aangaande de noden in economisch, wetenschappelijk, cultureel opzicht; voor kinderen onbegrijpelijk - tot navolging wekte. De kleine groep der nomisten kende alleen afkeuring van wat de menigte, "de wereld", deed. Maar deze kleine groep stelde zich niet de vraag, hoe men, aan die menigte bepaalde afkeuringswaardige gebruiken en vermaken ontzeggende, in de plaats daarvan een geoorloofde ontspanning kon bereiden. 't Was alleen negatief: "dit nièt; dat nièt".

Als verontschuldiging kan hierbij worden aangevoerd, dat de lichamelijke ingespannen landbouwer de vraag der geoorloofde ontspanning nauwelijks in zich voelt opkomen. Hij is des Zondags vermoeid en de piëtistische boer begeert naast een dubbelen of drie- dubbelen kerkgang en slaap niets meer op de Zondag. Daarnaast waren de dagen voor de arbeider tot op het einde der XIXe eeuw zo geweldig van urental werk, dat ook voor hem slechts de rust en de zorg voor het gezin restte., Men moet in dezen de piëtisten dankbaar zijn, dat zij door strak vasthouden aan het vierde gebod althans de Zondag als rustdag voor de arbeider en de dienstbode behielden!

Als men de klachten van Van Lodenstein, zelf een patriciër, in de 17e eeuw, en van Smytegelt in de 18e eeuw leest over de arbeid van het huispersoneel der Regenten hunner dagen op de Zondag, dan weet men, dat de piëtisten door het pleiten voor de Zondagsheiliging óók een grote maatschappelijke weldaad hebben bewerkt - al blijft ook dan de kritiek op veler nomisme gerechtvaardigd.

Wat van het Nederlandse piëtisme in het algemeen gezegd wordt, geldt van het piëtisme in Zeeland evenzeer. In zoverre bestaat er dus geen apart Zeeuws piëtisme. Toch is er aanleiding hiervan afzonderlijk te spreken. En wel, doordat de Zeeuwse psyche zich voor het piëtisme gemakkelijker openstelt dan andere groepen in het Nederlandse volk en daardoor het piëtisme in Zeeland een grotere stempeling van het volksleven en het persoonlijke leven te aanschouwen geeft dan elders in de lande. De Zeeuwen zijn "enigszins naar binnen gekeerd"2).

Zij zijn gevoelig. In hun vroomheid, of zij orthodox of liberaal zijn, overweegt niet het verstand, maar het gemoed. Het gevoelige wordt gemakkelijk tot het sentimentele. In

de prediking willen zij gaarne

1) Dr W. Weeda, Psychol. kenmerken ener Zeeuwse gem., in: Stemmen voor W. en Vr., Utr. jg 1924, blz. 861-879.

Idem, Het type der Zeeuwen, in: Weekbl. voor Christ. en Cult., Amst. jg 1933, n°. 19. - Ds J. W. Dippe, In Zeeland en Middelb., in Kerkewerk, Nijkerk 1939. - Ds J. P. van Steenberg, Godsdiensten en Kerken op Zuid Beveland, in: Herv. Ned., Amst. 1941, 25 Sept. - De Nederlandse Voltskarakters,; aldaar, Dr P. J. Meertens, De Zeeuwen, t.a.p.

77

horen over "wat de ziel in gemeenschap met God en met de Heiland smaakt en ervaart. Maar ook, en vooral, wat haar staat te wachten, bijaldien zij dien God niet leerde kennen, zich om Hem en zijn Woord niet heeft bekommerd, in haar zonde sterft" (Dr Weeda). Men gaat over zijn eigen gevoelens reflecteren en daar genot in vinden, dus men gaat bevinding des geloofs begeren om de wille der bevinding.

De Zeeuwen hebben een melancholische inslag. "Deze zwaarmoedigheid komt in de dagelijkse gesprekken al tot uiting. Humor wordt door de Zeeuw niet zo gemakkelijk verstaan; daarentegen zijn Ziekte en dood geliefde onderwerpen. 't Is opmerkelijk, met welk een nauwkeurigheid men somtijds, zelfs nog na vele jaren, een uitvoerige beschrijving weet te geven van het ziek- of sterfbed van een familielid of uitweidt over een eigen ziektegeval" (Ds Van Steenberg). Op dezen melancholische voedingsbodem, versterkt door het altijd dreigende gevaar van overstromingen, kan het geloofsleven gemakkelijk de vorm der innerlijke onverzekerde aannemen; de blijdschap in God bloeit er niet; de weifeling overheerst; de bekommernis wordt chronisch.

De herder zal de schapen niet waarlijk kunnen leiden, zo hij ze niet aan de binnenzijde tracht te leren kennen. En zó hij de deugden en gebreken der kudde aanvoelt, wee hem, zo hij de schapen in hun nukken en grillen stijft; zo hij zich door de schapen laat opleggen, waar zij wensen te worden heengevoerd. Voor wie als herder tot de Zeeuwen komt uit een ander geestelijk klimaat, is het moeilijk de waren klankbodem af te stemmen, waarop de zuivere muziek van het Evangelie kan klinken. Immers "wat er eigenlijk van binnen in een Zeeuw woont en huist, wordt gij slechts langs omwegen gewaar" (Dr Weeda).

Achter de Zeeuwse vriendelijkheid is dus een verborgen ondergrond aanwezig, welken de prediker en zielszorger moet leren peilen. Maar voor de geboren en getogen Zeeuw, Zeeuw te midden der Zeeuwen, zijn er óók problemen, zo hij het herdersambt verkiest en het herderswerk onder zijn eigen volk ontvangt. Zal hem het eenzijdige, het vergroeide, het buitenzijdse als zoodanig bewust zijn? Zal hij nalaten te profeteren, omdat de abnormale zijden van het geestelijke leven der zijn hem niet opvallen? Zal hij het abnormale voor het normale achten Zal omgekeerd zijn volk de profeet van eigen stam willen aanhoren? Ook weder: zal uit vrees van misverstaan te worden, de man van eigen volk de zijn niet te hard aangrijpen of de liefde voor zijn eigen volk zien schuilgaan achter een minderwaardigheidsgevoel?

Met het oog op de herderlijke taak der toekomstige leraars gaven de "Broederen uyt Zeelandt" in de 18e Sessie, op de eersten December 1618, van de Nationale Synode van Dordrecht een advies. Wetenschappelijke toerusting werd voor hen onmisbaar geacht. De predikant, die het ambt ontvangt, conform artikel VIII der Dordtse Kerkorde 78

om zijn singuliere gaven, doch zonder academische opleiding, werd hoe langer hoe

meer, reeds in de eerste helft der 17e eeuw, uitzondering. Maar "daer naer salt haer [den a.s. predikanten] goet wesen dickwils by de Predicanten te zijn, met de selvige van verscheydene ghelegentheden, de conscientie aengaende, te spreken, ende de selvighe in 't besoecken der crancken ende vertroostinge der bedruckten, te vergesellschaften, ende van haer leren, hoernen soodanige moet aenspreken, de benaeuwde oprechten". "Want de mens Gods behoort volmaecktelijck tot alle goede wercken onderwesen, en niet alleenlijck tot leringe ende bestraffinghe, maer oock tot verbeteringe ende onderwijsinghe die inde gherechtigheyt is, bereyt te zijn. Tot welcken eynde te wensen ware, dat inde Collegien ende Academien de jongelieden de Theologia practica gheleert wierde ende van verscheyde ghelegentheden der conscientien onderricht" 1).

De wens van de "Broederen uyt Zeelandt" is wat aangaat de Theologische studenten te Utrecht door Voetius en Van Lodenstein vervuld. Immers Voetius beschreef het leven van de godvruchtigen mens in zijn "Askètika sive Exercitia piëtatis" en gaf dit boek uit "in usum juventutis academicae" - dus "ten dienste van de akademische jeugd" - en ds Jodocus van Lodenstein door de piëtistische studenten met de diepsten eerbied gevolgd, liep in het voetspoor van Guiliëlms Amesius, een deskundige in de "ghelegentheden der conscientien". Amesius' ganse "De conscientia" handelt er over 2). Voetius' "Disputaty van geestelicke verlatingen" was in het Latijn eerst op zijn Zaterdagch dispuut-college behandeld. In de Nederlandse uitgave door Johannes Hoornbeek voegde deze daar aan toe het zevende hoofdstuk uit het He Boek van Amesius', „Gevallen der conscienty".

Het was niet toevallig, dat de wens om de gelovigen geestelijk te leiden in de verschillende gestalten van dat zielservaren, juist uit de boezem der "Broederen uyt Zeelandt" ontsproot. Op de gevoelsbodem van de Zeeuwse godsvrucht vroeg men naar " vertroostinge der bedruckten"; naar "oprechtinge der benaeuwde", naar "Theologia Practica", niet naar dogmatische prediking, al was men en al wilde men zijn zuiver gereformeerd in de leer, "'t welke wy [Zeeuwen] bekennen het voornaamste te zyn" maar naar leiding in het persoonlijke, verborgen leven. Smytegelt was Zeeuw van geboorte; groot gebracht onder de beademing van het piëtisme, zoals het zich in (Ie Republiek, in Zeeland, in het Goes der XVIIe eeuw vertoonde.

1) Acta ofte Handelinghen des Nat. Synodi, Dordr. 1621, blz. 58-60. De Dordtse ivno,le heeft dit punt der Zeeuwen niet afgehandeld. Zie Prof. Dr H. H. K u y p e r, De Post,Acm, blz. 418.

1) Voetius, Ta Askétika sive Exercitia pietatis in usum juventutis academicae.

(Gor. 1664, - G. A m e s i u s, De conscientia et ejus jure, vel casibus, Amst. 1630. - Amesius geb. 1576 te Ipswich; overl. 1633 te Rotterdam. Officiëel adviseur van Johannes Bogerman ter Dordtse Synode; van 1622 tot 1633 hoogleraar te Franeker.

79

In de Opricht van zijn "De Conscientia" aan de Staten van Zeeland ten jare 1630 getuigde Guiliëlms Amesius, voor wien Theologie de wetenschap om Gode te leven was en voor wien de Theologie als taak heeft het geestelijke leven te beschouwen, zoals het door God gewerkt wordt, dat vele predikanten en gemeenteleden in Zeeland boven anderen uitmunten in de praktijk der Godzaligheid.

Smytegelt's piëtistische geloofs- en levensvisie was door de inwerking van wat hem aan de Utrechtse Academie was voorgehouden, tot welbewust Voetsiaans piëtisme geworden. Waar hij naar de bloede en naar de psyche Zeeuw was, was zijn piëtisme: Zeeuws piëtisme. Met een overvloed van gevoel. Met veel geslinderdheid en worsteling om geloofsverzekerdheid. Het is tekenend, dat men Smytegelt's naam

voorgoed heeft samengekoppeld met het "Gekrookte Riet".

Zijn Zeeuwse vromen waren dat riet - en hij was één der hunnen! Hij tokkelde op het klavier van het gevoel. Dát klavier was en is het klavier der Zeeuwse volksconsciëntie. Doch de betekenis van Smytegelt ligt hierin, dat hij nooit op dat klavier de melodie speelt, die hun aangenaam moet klinken alléén omdat zij gevoelig wordt voorgedragen en aan het gevoelselement behaagt. Smytegelt zoekt geen goedkope populariteit. Hij is Zeeuw. De Zeeuwen een Zeeuw.

En: hij brengt hun in de voor hèn mogelijke vorm het Woord van God. Wie Smytegelt leest wordt nooit sentimentalist! Dit is de proef op de som, dat Smytegelt niet gevoel óm des gevoels wille op de kansel bracht, maar langs de weg des gevoels, der zielsanalyse, der bevindelijkheid, bèven' het gevoel uitwees naar Christus en de bevindelijkheid voerde naar het hogere veld der mystiek, waar noch gevoel noch intellect of wil regeren, doch God om Hemzelf wordt gezocht, gevonden en aanbeden.

§ 2. SMYTEGELT'S BOETPREDIKING

SMYTEGELT was prediker en zielszorger, en waar hij ertoe geroepen werd, kerkregeerder. In zijn prediking en zielszorg was hij Nederlands, Zeeuws piëtist. Hij wilde dus de gereformeerde belijdenis zich zien verwerklijken in heel het volksleven. Hij hield vast aan de taak der Kerk in dezen en bleef ook dáárom binnen haar muren, - anders dan De Labadie, die aan de zichtbare Kerk, mengsel van vromen en medelopers vertwijfelde. Maar daarom was Smytegelt óók, als alle Nederlandse piëtisten, boetprediker. Daarnaast luisterde hij met volle ingespannenheid naar het verborgen zuchten der stille vromen. Hen vooral wilde hij opbeuren, de last hunner bekommernis verlichten door hen van hun gevoelens en weifelingen af te wijzen naar de vaste Rots Christus en naar de sterking door de heilige Sacramenten. In Christus lag voor hem de een en laatste geloofs zekerheid. Smytegelt ging op het tobben zijner schapen over eigen zielestaat en zieletoestand in. In dezen dan was hij een troostprediker - van onuitputtelijk geduld.

Velen meen, dat de gelovige, die gedurig begeert te peinzen over de leidingen der ziel door de Heere ten aanzien van haar verhouding tot God, tot Christus, tot de Heiligen Geest, de "bevindelijke" mens dus, als een heilige onnozele, als een onwezenlijke over het aardrijk schuifelt, ja liefst schuifelen moet. Zo zijn er inderdaad. Sommigen zien daar zelfs een kenmerk, hèt kenmerk der bevindelijkheid in. Alle belangstelling in het welzijn van Kerk en Staat is dan verdord en niets rest dan een tobben over z'n "weg". Dan behoort de goed geachte predikant of oefenaar op straat langzaam te lopen. Snel lopen toch doen predikanten, die van de "machine", de Universiteit komen.

Smytegelt echter, de leidsman der bevindelijken in zijn leven en nog sprekende twee eeuwen na dat hij gestorven is, liep niet langzaam- onzeker, doch in vluggen gang over Middelburg's straten. Als het niet opgevallen ware, zoude men het niet speciaal in de herinnering bewaard hebben. De Teellincks een eeuw vroeger, Smytegelt en zijn geestverwanten preekten in Middelburg niet tijdloos. De naoden, de zonden, de zorgen in volksgemeenschap, in regering en in internationale problemen, brachten zij op de kansel. In de beproevingen van hun tijd tastten zij het gericht Gods. De Kerk moest het klaar beseffen! Deed zij het wel? Van Lodenstein "beelde haar af by een duttend' mens"! 1) "De ganse Reformatie van 't gereformeerde volk bestaat daar in, dat het de letterlyke betrachtige in geestelyke verandert" 2).

De Kerk moest eerst gezuiverd worden in zeden, gelijk

1) I, van L o d e n s t e i n, Geestel. Opwekker, blz. 168, 180.

1) j, van L o d e n s t e i n, Beschouwinge van Zion ofte aandagten en opmerckingen °var don legenw. toestant van 't Geref. christen volck. Gestelt in enige t'samenspraken. blz. 104-1678. Utr. 1729 blz. 34, 123.

zij het was in de leer. Aan de lethargie of doodslaap waren er velen gestorven, aldus Utrecht's boetgezant. De piëtistische predikers wilden Kerk en volk gelijkelijk tot bekering en voortgezette Reformatie oproepen.

Iederen Zondag hoorden de Overheidspersonen deze prediking aan en maar al te vaak smaakte zij hun bitter. Zij trachtten reeds vóór een predikant beroepen werd, te vernemen, of hij op de kansel niet te openhartig was over politieke zaken en rustig was van "humeur". Doch van ouds af zijn aanbevelingen van personen slechts matig betrouwbaar, óók bij predikantsberoepingen. En als een roerig prediker eenmaal was overgekomen, zat men wekelijks onder zijn gehoor. Er waren remediën, tot zeer sterke toe! Toen Ds Thaddaeus de Lantman (van 1663 tot zijn overlijden in 1681 te 's-

Gravenhage) in 1665, in het Stadhoudersloze tijdperk en onder de tegenspoeden van de tweeden Engelschen oorlog, preekte over Hosea 2: 6: "Ik zal henegaan en keren tot mijn vorigen Man, want toen was mij beter dan nu", wat de luisteraars zeer wel begrepen als slaande op Nederland en Oranje, en toen Ds De Lantman tegelijk fel het verbond met Frankrijk gispde, bevalen de Staten van Holland hem zich van zulke uitingen te onthouden en zich te voegen naar de inzichten der Regering 1).

Hij zweeg daarop tot 1672 over dit onderwerp.

Uiterste, maar altijd voor de burgerrust gevaarlijke, middelen om een prediker met stomheid te slaan waren schorsing, afzetting, verbanning. De Utrechtse predikanten Johannes Teellinck en Abraham van de Velde lieten in 1660 niet af "de possessseurs der canonicale goed.eren ende beneficien 'openbaerlijck op de predick-stoel voor de volcke, als oock in haere catechisatie voor de jeught, respectivelijck te taxeren ende te traduceren, als of de selve hare goederen onrechtvaerdelij ck besaten, ende onder andere de kercke onthielden, oock met sodanige expostulatoire vehementie, dat deselve possessseurs by haer zijn uytghekreten voor dieven, ende schuldich aen sacrilegie, of kerck-roverye" 2).

Op 19 Juli 1660 beval Utrecht's Stadsbestuur beiden predikanten dezelfde dag vóór zes uur 's nanoens de stad te verlaten, terwijl de Staten hen bovendien veroordeelden binnen vier en twintig uur de provincie te verlaten. Of weeklagende mannen en vrouwen op straat "haer aen de hals vielen en kusten", - of Teellinck's vijfjarig kind op sterven lag, 't baatte niet; zij moesten gaan en keerden ook na de omwenteling van 1672 niet in Utrecht als predikant terug.

't Was alles aan Smytegelt, de vroegere Utrechtse student, bekend. 't Was óók bekend aan Middelburg's Overheid, want Ds Joh. Teellinck was immers na zijn verbanning als predikant

1) Biogr. Woord. van prot. Godgel" sub voce: De Lantman.

2) Resolutie by de ed. mog. heren staten 's landts van Utrecht genomen ende gearresteert, waer na de kercken-dienaren van der selver procie haer sullen hebben te reguleren, Utr. 1660. Zie Dr A. C. D u k e r, Gisb. Voetius, dl II blz. 328.

82

in Arnemuïden beroepen en Van de Velde volgde hem daar in 1661 op 1).

8 April 1663 kwam hij te Middelburg en stond daar tot zijn overlijden in 1677.

Smytegelt gevoelde de zwaarte van zijn opdracht. Over de predikantsbediening zegt hij: "Zij is een gevaarlijke bediening. 't Is ook een schone bediening. De predikanten, die hun plicht niet waarnemen, maken zich schuldig aan het bloed der zielen. Zij maken zich schuldig, zèlfs dan, als zij de vromen vleien en de gewone mensen niet waarschuwen. God zal het van hun handen eisen. Ziet gij wel, een Gemeente stuift daar haast tegen op, maar men is zo trouw niet als men moest zijn. Vergt van ons dan nooit om ontrouw te zijn. Waarom zouden wij met u verloren gaan? .... Uw haat of wangunst hebben wij niet verdiend noch die gevreesd. De gunst van groten hebben wij nooit gezocht. 't Is periculeus en moeilijk. 't Is een strijden, jagen, vechten. 't Is een hatelijke dienst .... Weet ge wat veel helpt? De gebeden der vromen, Gods zegen en het loon verzoet alles, niet het lichamelijke, maar de vrede, stilte, blijdschap" 2).

In eigen persoon wilde Smytegelt een voorbeeld stellen, in reinheid van wandel, in versterving aan zichzelf, in ootmoed en eenvoud; - ook in natuurlijke beschaving; - ook in geloof, hem reeds van huis uit door vrome ouders ingeprint en voorgeleefd. De Beveren zegt: "Hy was verre van hoofsche vleijery; wist egter met Heren van aenzien om te gaen als een Profheet aen 't Hof. Railjeerde men daer mede, hij zeide:,Ik drage

myn wezen zo als myn Schepper dat heeft geformeert, ongefronst, ongemaekt'. Echter wierdt zyne ontzachlykheit 3) getempert met een beleeftheit en vriendelyke bescheidenheit jegens een iegelyk. Hy hielt het daer voor, dat 'er geen besmettelyker Exempelen zyn, als Predikanten die qualyk leeven. Die helpen, als valse vierbaekens, veel volk om de hals. Leraers zonden zijn lerende zonden; want gelyk men meer naer de Zon ziet, als die eclipseert, dan anderszins, also ziet het volk meest naer de feylen van die hen moeten verbeteren". Maar "zelfs godtloze, die in hunnen wandel Atheïsten schenen, zeiden: 'Smytegelt is een Godtzalig Predikant; die practiseert 't geen hy leert' " 4).

Toen Ds Willem Teellinck een eeuw vóór Smytegelt de Middelburgse Gemeente diende, had reeds velerlei in haar hem ten diepste bedroefd. Zij was niet vrij van "scheuringhe, erghernissen, schandalen, 1 latiwicheden, goetdunckentheden, geyle dertelheyt, hoereerdye, onreinigcheyt, ende dier ghelycke besmettelicke sonden meer". In de

1) Tot 1669 had Arnemuiden twee predikanten. Gelyk met Teellinck en Van der Vrldr stond er Ds B. Walaeus (van 1655-1666; vertrokken naar Kampen). Zie hiervoor, blz. 47.

2) B. Smytegelt, Des christens enige troost, preek over Heid. Cat. Zond. 31.

3) Het ontzag-inboezemende.

4) B. Smytegelt, Des christens heil en cieraat, voorreden blz. 27-29; 36.

83

Zondagse namiddagdiensten kwam men weinig. Men ging dan liever uit rijden of rijke maaltijden aanleggen, troost zoeken in de herberg of bij het batementspel, en in de kermisweek plezier maken 1).

Middelburg's Kerkeraad bleef in Sxnytegelt's dagen gelijke aanleiding houden als in de dagen van de Teellincks en van Ds Thilenus om bij de Overheid te klagen over publieke ergernis. Hij vroeg of in de stad gekomen rondreizende komedianten en koorddansers niet weggezonden mochten worden en in de Kerkeraadvergadering van 12 Augustus 1695 kwam bericht van de Burgemeesteren, dat zij hun gelast hadden te vertrekken 2).

's Jaars daarna echter (op 21 Juni 1696) vernam men, dat zij nu mochten blijven, omdat de spelers reeds zoveel kosten hadden gemaakt. Dan - op 23 Juli 1701 - hoort de Kerkeraad "met afgrijzen", dat in de jurisdictie van Veere een komediantenspel was opgericht en brengt deze zaak door bemiddeling van de Classis bij de Staten van Zeeland om "dit werk der verleiding geweerd te krijgen". Vier jaar later (25 Juli 1705) rees er weer een klacht tot de Burgemeesteren over zulk een spel op het Zand, "dat briefjes door de stad spargeerde". In de herberg de "Nadorst" stond een "Rad van Avonture". De predikanten brachten het in de Kerkeraad ter sprake, opdat het geweerd zou worden (10 Oct. 1711) en, weer in de kermisdagen (25 Juli 1713), vernam de Kerkeraad, dat op de Vischmarkt, een man zijn ongewone sterkte zal vertonen, niet zonder grote verzoeking van God". De Burgemeesteren "accordeerden" een vraag om het te verbieden niet.

Ten slotte werd (6 Juli 1726) "voor de Kerkeraad gebracht, dat om de hoek van de oude beestenmarkt Roomse en andere haveloze mensen woonden, die een bordje uithingen, waarop geschreven stond: 'Hier gaat men uit spelen op bruiloften en vrolijkheden', terwijl er ook een strijkstok en viool op uitgebeeld stond. Er werd besloten te verzoeken, dat dergelijke aanstotelijkheden en ergernissen door de officier en zijn dienaars mochten worden weggenomen".

Dit alles maakt geen angstwekkende indruk ten aanzien van Middelburg's zedelijk peil

rondom het jaar 1700. Smytegelt ging echter veel scherper op allerlei euvel in en dit ten aanzien van het gezinsleven, het volksleven, de Kerk, en nationale en internationale politiek en de moraliteit der Regenten. Dit geheel in de lijn van de Teellincks, Van de Velde, Thilenus. Tot de ouders spreekt Smytegelt: "Gij zorgt wel, dat uw kinderen voeding en dekking hebben, maar soms zoo

1) W. Teellinck, Treurschrift over het ongeluck ende de versmaetheydt, daer in Gods volck in vele quartieren des weerelts gehecomen is t'onzen tijde, Middelb. 1622, blz. 7; I d e m, De Sleutel der Devotie ons openende de Deure des Hemels, Amst. 1624; Utr. 1655, dl I blz. 160; I d e m, Gesonde bitterheyt over de Weelderighen Christen, die geerne kermisse houdt, t'samen gevoecht wt het achtste Capittel van de eersten zendbrief Paulo tot die van Corinthen, Amst. 1624. Zie Dr. Engelbert s, a.w., blz. 141.

2) F. N a g t g l a s, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 136 vgg.

84

weinig, dat zij genade mogen ontvangen. Gij zorgt, dat ze een stuk brood hebben, maar niet, dat ze een kruim genade ontvangen. Als de kinderen tot hun verstand komen, dan wordt er gezorgd voor een goede verdienste, maar er moet ook gezorgd worden, dat ze uit- en inwendig worden opgekweekt voor God . . . . Verbittert uw kinderen niet door steeds te zeggen, dat alles wat ze doen verkeerd is. Geeft hun vooral niet een slecht voorbeeld .... Neemt hen mee naar Gods Huis. Gij zult het in eeuwigheid niet kunnen verantwoorden, dat gij het niet meer doet. Wij hebben nooit een gemeente gezien, waar de kinderen zó weinig ter Kerke komen" 1).

De kermis werd door Smytegelt bestreden. Willem Teellinck had het vóór hem gedaan. Al wat Voetius volgde trok dezelfde lijn. De Kerkeraad van Utrecht zond op 13 November 1654 een "Request tegen de Kermissen" aan de Stedelijke Overheid, die (gelijk zo vaak bij dergelijke verzoeken) der Kerk wel iets tegemoet kwam (Item komen), maar niet voor het volle pond. Een zwaar onweder op kermistijd was voor Smytegelt het teken van het Goddelijk mishagen en tweemaal hield hij een preek: "Op een kermis als 'er een zwaar onweder geweest was" 2).

Kermis en onweer; kermis en storm! En dat in Zeeland, waar ieder stuk grond op de zee veroverd was en één storm kon wegslaan, wat in jaren zwoegens was drooggelegd. - Dan: het vloeken in het openbaar: "Zijt ge op schuiten, op wagens, op wegen in Holland, Zeeland en door gans Nederland, 't is of ge in de hel leefdet. Elk heeft vloeken, nieuwe en oude" 3). -

Het kaartspel is een dobbelspel in Smytegelt's oog 4). De meeste Rooms-katholieke geleerden achtten het, mits zonder geldelijke winst, als ontspanning geoorloofd, ook de orthodoxe beroemde Engelse protestantse prediker Thomas Gataker. Maar Amesius, Voetius, Smytegelt verwierpen spelen, waarvan de inzet van het toeval, het lot, afhangt 5).

De publieke Zondagsheiliging was in de 18e eeuw evenals in de Gouden eeuw veelszins beneden de hedendaagse. Smytegelt klaagt: laat ons toch 's Zondags na de Kerk "in ons huis, onder onze huisgenoten stil bidden en danken, overdenken en herkauwen 't geen wij gehoord hebben. Dan niet uit rijden gaan, lopen of wandelen op singel en wandelplaatsen buiten; geen tuinen gaan bezien of andere vermaken nemen. Dan moeten de wegen niet krioelen van mensen". "Wat wint men er mede, dat men van de dag des Heeren een koopdag maakt? De een wil kopen en de ander wil verkopen en 't kan beide

1) B. S m y t e g e l t, Des christens enige troost, preek over Heid. Catech. Zondag 39. 2) Idem, Een woord op zijn tijd, dl II n°. 45 en 46. Over Utrecht in 1654, zie Jr A, C, D u k e r, Gisb. Voetius, dl III blz. 135.

3) Idem, Des chr, enige troost op Zondag 36.

4) Idem, Een woord op zijn tijd, dl II blz. 312.

2) Zie over Voetius en het kaartspel; Dr A. C. D u k e r, Gisb. Voetius, dl II 340343.

85

niet gedijen, omdat het tegen Gods gebod is. Is dat niet verschrikkelijk? Gij zult maar enkele vrome gezinnen in de stad vinden, waar ge op de rustdag niet gegriefd zult worden en dezulken zou men schelden lasterwoorden willen toewerpen .... 't Ging beter in ons Land, toen die dag zorgvuldiger werd waargenomen; toen de predikanten zonen des donders waren en de Gemeente toevloede als schapen tot de weiden!

Maar hoe gaat het nu? Pleizier-maken; wandelen. De sabbaten rustdag is een visite-dag geworden. Men houdt niet van preken. 't Is een smuldag. De dronkaard zit bij zijn drank. 't Is een versnipperde dag. Men kan niet opstaan 's morgens. Komt men nog in de Kerk, men heeft juist overdadig gegeten. 't Is een prettdag. Een uitgaansdag. Koets en paarden moeten rollen. De jachten en schepen moeten varen. Alles moet er op uit. En op z'n best genomen is het een verdrietelijke dag. 't Is of de zon dan stilstaat. 't Is een twistdag. Een dag van onzedelijkheid. De kroegen zitten vol" 1).

Het is dezelfde klank als de openhartige Abraham Blankaart in de 61en brief van de Sara Burgerhart" doet horen: "Dat rijdt, dat rost, dat speelt" 2).

Maar hoe stond het met de Kerk? Smytegelt profeteerde van een wolk over Nederland's Kerk. Het kwaad nadert! "God heeft altijd met Zijn Kerken gehandeld gelijk Hij met ons handelt, en nooit anders. Wat een bloeiende Kerk was, verwelkt. Zo is het geweest sedert Kaïn het mes in Abel's hart of keel heeft gestoken. De Kerken die bloeiden gingen kwijnen tot heden toe. De aller-bloeierendste heeft God laten verwelken. Waar zijn de schone Kerken, die Paulus geplant heeft? Ze zijn alle weg. Waar zijn die uit Klein-Azië en in andere deden der wereld en die van het Oude Testament, die eertijds bloeiden? Ze zijn verwelkt. Dat is altijd Gods handelwijze geweest en Hij handelt nog zoo.

De Nederlandse Kerk is bedorven van zeden, en het land vol twist en onenigheid. Er is onkunde aangaande de wezenlijke stukken in het Woord. In plaats van met melk en vaste spijs en het hemelse Manna gevoed te worden, hangt men maar aan uiterlijke kenmerken om een gedaante van godzaligheid te vertonen. Maar men kent er de kracht niet van. 't Is schijn; geen zijn. Waar men zijn handtekening zet voor de rechtzinnigheid, breekt men uit in dwaling. Men gaat de generatie des Zoons aantasten; dan de uitgang van de Heiligen Geest; de erfzonde en de dood der gelovigen en als dat gelukt is, wordt de gehele godsdienst aangetast" 3).

"Reformatie is niet te verwachten dan door een wonder Gods".

1) B. S m y t e g e l t, Des chr. enige tr., op Zondag 38.

2) E. Wolff-Bekker en A. Deken Historie van Mej. Sara Bargerhart. 8) Zinspeling op H. A. Zie hiervoor, blz. 35

Hij neemt de vromen, de besten, uit het Land weg. Hij wijkt van allerlei soorten mensen: van Regenten, Predikanten, Opzieners. "Men zegt, dat als men in Oost-Indië hoort spreken over God, over werkingen door de Geest, dat er dan gezegd wordt: men moet in dit land slechts over handel spreken". "En als gij onze gemeenten overziet en uzelf bekijkt: wie vijf en twintig jaar geleden onbekeerd was, is hij niet nog dezelfde Als de etenstrek weg is, dan neemt God de Tafel Zijner Instellingen weg. Als

geringere oordelen niet helpen, dan moet gij het verderf wachten".

"Hoe staat het met de predikanten? Zijn zij rechtzinnig in de leer? In het toepassen zijn ze het niet altoos. Sommigen zijn voorstanders van een algemeen genade. Velen zijn door hun wandel voorstanders van losheid, tegenstanders van de oprechten, wereldsgezind. Tussen menige predikant en militair is haast geen onderscheid. Velen zijn onkundig en onbekwaam. Ze moeten zwijgen en zuchten. Als zij preken dan moeten zij het doen voor weinig volk, omdat zij de mensen door hun eigen ongodsdienstigheid en lauwheid ongodsdienstig en lauw maken. - En de Kerkeraden gebruiken de tucht niet getrouw en onpartijdig. Nog wel aan een maatschappelijk-geringe, maar moet er iets aan een grote gedaan worden, dan krimpen de Kerkeraden samen .... Waar komen de kerkeleden op bid- en andere dagen ter Kerke met hun gezinnen?" 1).

Gelijk bij alle Nederlandse piëtisten, Van Lodenstein en Koelman vooraf, was nu Smytegelt's gevolgtrekking nièt: gaat uit die Babelse Kerk. Van Lodenstein had geroepen: "Weg-lopen is niet wèl gedaan, want sy hadden met my, en andere meer, het huys aan brand gestoken, soo moesten zy het mede helpen blussen, en roeken het ontstelde herstelt te krijgen. Henengaan en disperaet worden? Neen, daar toe heb ik het niet gezeit, maar 1. om Gode de eere te geven van al het Boet dat 'er is, en noch komen mogt. 2. om in nedrigheit te gaan zitten wachten, tot dat de Heere belieft te komen, gelyk hier [Ezechiël 37], daar was het lichaam, de Geest mogt gewagt zyn: o wy hebben te veel gewoels in ons eigen krachten, tot dat wy ten laasten ons dood hebben gewoelt, en wat hebben wy geëffectueert? ziet eens waar het Jesus in het Evangelie heeft op toegeleit, is het niet om de mense te doen zien, dat hij niets vermag?" 2)

Precies zo roept Smytegelt uit: "Gij zult zeggen: wat zullen wij doen? Het opgeven? Neen, dat zij verre! Maar schuld belijden, ons voor God verootmoedigen, voor Hem nedervallen in tranen, verslagen zijn, de haren van ons vlees te bergen doen rijzen" [gelijk de text der prediking het uitsprak] "beven voor God, afgaan van de kwaden weg, met de daad en van harte, en overgaan op de goeden weg,

1) B. Smytegelt, Keurstoffen. Preek (36e) over Psalm CXIX:120, op een biddag. 1) J. van L o d e n s t e i n, Het vervatte Christendom, blz. 67; Idem, Beschouwing van Zion, blz. 75, 76; I d e m, Een predic. over Ezech. 37.

87

van harte en standvastig. Wilt ge niet? Laat het Zijt ge uw vrijheid en Gods gunst dan moede?" 1)

En zo roept Smytegelt: "Betert u. Breekt uw zonden af, 's Lands zonden, die zo openbaar zijn, dat men er over moet schrijven. Doet althans met de zonden niet mee! Worstelt en bidt, dat God niet heenga". Want er is in de Kerk ook nog iets goeds! Gods Geest werkt nog in Nederland. Er zijn nog bidders en voorbidders. Ja, Christus zelf is Voorbidder en in de Hemel bidt de gehele wolk van getuigen voor ons. En God uit de Hemel neemt Zijn ere ter harte. Hij is de Vader der barmhartigheid.

"Wordt niet wanhopig. Er zijn nog vromen. God houdt niet op te werken door Zijn Geest tot bekering en bevestiging. Doch bereidt u voor op een volgende storm. Vreest gij voor lijden éér het komt? Dat is pijnlijker dan het lijden zèlf als het komt .... Als Gods genade uw hart vervult en de Heere Jezus u in 't oog komt en bij u is, zult ge over bergen van lijden heen kunnen komen. Dan zegt ge: ik kan sterven of het wat zachter of harder zij. Als u de heerlijkheid in 't oog kwam, zoudt ge zeggen: 'wij zien de zienlijke dingen niet aan. Het korte lijden is niet te vergelijken bij het uitnemend eeuwig gewicht der heerlijkheid. Binnen een uur of drie, vier ben ik in de hemel'.

Wantrouwt u zelf. Weest klein en nederig. "Ik heb van twee martelaren gelezen. De een beroemde er zich op, dat hij niet zou afvallen. De andere vreesde hiervoor. Wie bleef er staande Die roemde viel af en die wantrouwde was een held. Ziet de twee apostelen Petrus en Johannes. Johannes maakte, dat Petrus mee naar binnen kwam. Petrus had lichtvaardig gezegd: ik zal U niet verlaten. Hij viel het eerst. En Johannes, die in veel groter gevaar was, bleef staande. Wij lezen niet, dat Johannes zo breed gesproken heeft als Petrus, maar hij raakte het huis uit zonder te vallen en Petrus viel voor een dienstmaagd, die misschien maar wat tegen hem praatte om een plas dankje van haar meester te verdienen. Johannes bleef staande en de roemde Petrus viel" 2). 't Hachelijkst was Smytegelt's positie op de kansel, als hij nationale en internationale politiek ter sprake bracht, - en als hij de houding der Regenten gispte. Zijn trouwe luisteraar De Vriese schrijft: "Smytegelt had een bijzonder doorzicht en kennis in staatkundige zaken, die de toestand van land en Kerk betroffen. Dit hoorde men, als hij biddagsstoffen predikte. Dan legde hij de toestand van het land open, en hoe het gesteld was aan de hoven der koningen door geheel Europa heen, alsof hij zelf in de Kabinetten der Koningen gezeten had. Dit haalde hij eensdeels uit Gods Woord; anderdeels uit de maandelijksche berichten en andere geschiedenissen, en dat

- 1) B. S m y t e gelt, Keurstoffen. Preek over Psalm 119: 120.
- 2) B. S m y t e gelt, Des christens heil en cieraat, 26e en volgende preken.

88

wist Smytegelt zo beminnelijk voor te stellen, zo klaar, zo verstaanbaar, dat de toehoorders al wederom verlangden naar een biddag; en dan maakte hij het besluit op, en voorzeide menigmaal wel, zo 't hem toescheen, of er zwaarigheid was, of gevaar was, of er hope was of niet. 't Was of men Jeremia op de stoel hoorde prediken; of een andere Elisa, die de geheimen der koningen ontdekte, II Koningen VI: 12". En Ds De Beveren: Smytegelt's uitingen over de politieke toestanden waren zo vol doorzicht, dat "eenigen dachten, of hij briefwisseling hield met vertrouwde Hovelingen" 1).

Men vindt voor zulke gelegenheid bij hem teksten als I Koningen 14: 14; 22: 15; Zacharia I: 10, 11; Jona 3: 1-5, 2 Koningen 6: 15-17.

"Uw Republiek - aldus Smytegelt - wat heeft zij gebloeid en wat heeft zij ook in angst geleefd, dat God de kandelaar van hier zou verplaatsen! In de 80-jarigen oorlog tegen Spanje, hoe sidderden wij, toen Leiden belegerd werd, dat Zuid- en Noord-Holland van elkander zouden gescheiden worden. En in een anderen bewogen tijd stond de gehele Staat op omvallen, nl. in het jaar van bekommernis 1672 en daarna weder in het jaar 1689, toen Engeland uitvoer en bijna uw geheele zeemacht verslagen werd. Daar viel toen al onze macht, meest op de been gebracht om tijdig en ontijdig te helpen" 2). Als in zulke dagen van buitenlandse bedreiging de Overheid aarzelde om vloot en leger op de benodigde sterkte te brengen, riep Smytegelt - tot ergernis van De la Ruë - jammerend op de kansel uit: "Aandachtigen! Er vaart mij een trilling van ontsteltenis door de leden, wanneer ik aan ons onverdedigd land denk bij de naderende oorlog".

"Daar zijn ongemakken en aanmerkelijke schade, die de koophandel van het land krenken: de oorlog in het oosten. Dat weten zij het best, die er schade door lijden. Vroeger zouden onze Voorouders zulke belemmeraars van hun handel weggeblazen hebben en ná kan men het hun niet beletten. Waar het aan hapert, weten zij het best, die daarmee verbonden zijn. Wie zijn het toch die de oorlog voeren? Het zijn aan de een kant de Russen en aan de anderen kant de uitgeputte Zweed" (Smytegelt zinspeelt blijkbaar op de oorlog van Peter de Grote en Karel XII rondom 1709 3).

"Wil onze Staat handel drijven op de Oostzee, dan vallen zij op onze schepen en het gaat op kapen tot voor onze zeegaten toe. Onze Voorouders zouden zulke kleine vijandjes weggeblazen hebben!

Dan: ons drukt de sterfte onder het vee, zo vele jaren achtereen en nog duurt zij voort; nog zien wij het einde niet. Hoe menige welgestelde

1) B. S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden, blz. 25.

2) Idem, Des christens heil en cieraat, 26e preek.

3) Zie Prof. Dr H. Brugmans en Prof. Dr G. W, Kernkamp, Algemene Geschiedenis, Leiden, dl III blz. 329 vgg 8 Juli 1709: Peter de Grote verslaat Karel 12 bij Poeltawa.

89

is er door geruïneerd. - Ook de ongemeen stormwinden. Ge kunt er niet aan denken, of de haren rijzen u te berge, als ge de geruchten hoort van de eersten September tot nu toe. Dezen winter is het schrikkelijk toegegaan. De eersten September dachten wij in onze huizen begraven te worden. Op Kerstdag meenden wij in zee te zullen verdrinken, gelijk God gedaan heeft te Embden en op andere plaatsen. In Groningerland, Friesland, Noord-Holland en een gedeelte van Zuid-Holland hebben wij gehoord, dat het getal der verdronken dieren ontelbaar is. En het is schrikkelijk om te horen, hoe vele mensen omgekomen zijn.

Wat een schade is er de 25en en 26en Februari en later door de schrikkelijke ijsgang geschied. Koningsbergen en Dantzig zijn haast weg. De straten worden met schuiten bevaren .... Daar is Statenvergadering op Statenvergadering geweest.

Te Schoondijke is het meeste weg, in dat broeinest van atheïsterij. Gaat ge naar Zuid-Beveland, de brede wateren lopen er over en zij zijn in het uiterste gevaar. Zij zeggen: wij kunnen niets meer doen dan zuchten tot God" 1).

Bij een stormtijd: "Sommigen zeiden op zijn heidens: 't is de tijd van het jaar en een open winter. Anderen: wat heeft het gewaaid! Elk had de mond er vol van om te vertellen van z'n benauwdheid en te vragen: hebt á geen schade? Anderen, die anders kloek willen wezen, hebben sidderende in hun huis gestaan. De meest goddelozen zeiden: 't waait over heel Europa en dus is het géén bezoekje juist over?ms. Anderen hebben veel beter gedaan. Die hebben erkend, dat God op Neerland vergramd is. Neerland is nauwelijks twee jaar vrij, zonder aanmerkelijke gerichten. Die zijn gaan denken aan het jaar 1682, aan het verschrikkelijk onweer, waar nog overal de herinneringen aan te vinden zijn; aan het jaar 1688, hoe God toen met Zijn stormwind vreselijk tegen ons streed en de schepen verbrak; aan de 7en en 8en December van het jaar 1703, toen God ook zo'n verschrikkelijke stormwind verwekte" 2).

"Mijn God, hebt gij de kaart niet gezien en ter hand genomen van die overstroming? Boven Utrecht, bij Gorcum en in de Alblasserwaard, - 't is alles zo verschrikkelijk, dat uw hart moet breken. Zij zouden allen hebben moeten verdrinken, had God niet een zware ijssdam besteld, waardoor het water maar met één of een halve voet tegelijk is gewassen, zodat zij nog tijd hadden om te vluchten .... Wilt gij eerst uw huizen verbrand zien, uw goederen geroofd, uw land verwoest, uw kinderen vermoord of naar vreemde landen vervoerd?" "Zal het alles niet helpen, al zijn er magazijnen van oordelen?" .

1) B. S m y t e g e l t, Keurstoffen. Preek over Psalm 119: 120.

2) T.z.p. Preek (37e) over Psalm 104: 3.

3) B. Smytegelt, Een woord op zijn tijd, dl II blz. 592. - Idem, Keurstoffen. Preek (1e) over Zachar. I: 3.

Smytegelt zag de rampen over het volk als Goddelijke gerichten, en er was inderdaad veel onheil over de Republiek in zijn Middelburgse dagen. "Een zware veepest, die in dezen tijd jaren achtereen het platteland vooral van Holland teisterde, deed duizenden stuks vee te gronde gaan en de schade kon slechts langzaam aan door de vrijen invoer van Deens vee op grote schaal worden vergoed.

Nog veel verderfelijker watervloeden in het voorjaar van 1715 en met Kerstmis van 1717 veroorzaakten onnoemelijke schade aan huis en grond in alle zeeprovinciën, niet het minst in het ongelukkige en in zich zelf verdeelde Stad en Lande, waar bij de laatsten vloed 2000 mensen, 15000 huizen, 14000 stuks hoornvee en paarden, 22000 varkens en schapen te gronde gingen. Behalve daar werden ook in Noord-Holland, met name in de Zaanstreek, benevens in Noordelijk Friesland uitgestrekte landouwen door het water bedolven. In de winter van 1725 op 1726 braken de Linge- en Lekdijken door en werd een groot deel van Gelderland, Zuid-Holland en Utrecht door overstroming bezocht" 1).

Op de dankdag voor de vrede op Woensdagmorgen de 14en Juni 1713, nadat op de 1 len April 1713 de vrede te Utrecht getekend was tussen de Republiek, Engeland, Pruisen, Portugal, Savoye, Frankrijk en Spanje, die een einde maakte aan de Spaanschen Successie-oorlog, - te Utrecht, waar men naar Polignac's woord tot de Afgevaardigden der Staten Generaal handelde: "bij ons, voor ons en zonder ons" - sprak Smytegelt: "Wij hebben gezeten in een drukkenden, zwaren, bloedigen, gevaarlijken oorlog, nu tien jaren lang en dat met Frankrijk; wel meer met Frankrijk, maar nooit zo drukkend. Is hij niet drukkend en duur geweest Wij nemen u tot getuigen. Hoe menig eerlijk hart is door de belastingen gedrukt. En nooit was 't genoeg! Het was of 's Lands kantoren een onverzadigbaren honger hadden. 't Was: geef; geef!

"Heugt u niet het jaar 1702, de 19e Maart, toen onze Vorst stierf? Het ganse Land beefde van dien slag. Toen begon de oorlog. Hij werd voortgezet. Hij voegde zijn kroon bij de Spaansche, nl. Frankrijk. Hij was in 't hart van uw land. Hij had de hand op heel onze militie. Hij dwong de Staat om Philips [V] als koning van Spanje te erkennen. Hij zeide in Duitschland tegen een van de vorsten: wilt gij u bij de Zeeuwen voegen? Er zijn al vier provincies in rep en roer en groot tumult. Daar ging er alles dus om op het kussen te zitten. Op de Hen Juni dachten zij Nijmegen in te nemen en er was geen voorraad. Heugt het u, hoe ons leger er met haast naar toe trok en onze achterhoede nog met hen moest vechten Daar kwam hij voor Huy in 't jaar 3. Daar vielen de Keurvorsten van Keulen en Beieren hem bij.

1) Prof. Dr P. J. Blok, Geschied. v. h. Nederl. Volk, dl III blz. 354. Jan Wagenaar, Vadert. Hist., dl XVIII blz. 167 vgg.

91

In 't jaar 3 en 4 had men strijd in Spanje en Barcelona. In 't jaar 6 stond daar 't gehele land overhoop te worden geworpen ....

"Heugt het u niet meer, toen gij op dien Zondag de vlammen in Zeeuws-Vlaanderen zaagt opgaan? In 't jaar 9 die noodlottige slag [bij Malplaquet], zodat wij beefden tegen dat de tijding kwam? - De Heere heeft ons gered uit zo veel gevaren. Hij heeft ons gezegd. Hij gaf ons de zilveren vloot in 't jaar 3 ....

"Nu is 't vrede..., maar 't is een vrede met bekommernis. Niet ten aanzien van de

barrière of de handel. Maar de zaak Gods en der Kerk is niet genoeg in 't oog gevat. Nu hebben wij vrede en onze verdrukte broeders zitten nog in de smart. Ik geloof, dat menigeen, ja duizenden, de belastingen gegeven hebben met het doel, dat onze broeders zouden vrijgelaten worden . . . . Frankrijk en Engeland zijn meer vertrouwde vrienden, ja boezemvrienden, dan Engeland en Nederland en dat heeft men niet zo gezien als in 't jaar 1687 en het is ons kwalijk bekomen. Frankrijk heeft op het oog de pretendent in Engeland koning te maken. Dat is zijn list. Dat zou voor ons nog zware gevolgen kunnen hebben..., en ons Land wordt op de slagen, op de zegeningen, ja op de vrede goddelozer en zorgelozer" 1).

Dan weer in een preek op kermistijd: "Of denkt gij: men begint te spreken over congressen? Ja, om elkander te bedriegen! Of denkt gij: daar zijn handen genoeg aan 't werk, Engeland, Duitschaland en onze Staat? Wij zeggen: denkt een weinig aan Polen en Warschau. Denkt gij: 't zal wel gevonden worden, - en een goed handelsverdrag zal alles verhelpen, al is hét, dat de ijver voor de godsdienst weg is? Heere, zal het dan gaan, als er een goed handelsverdrag is en de verdrukte broeders vergeten worden?" 2)

Nu de Regenten! Het boetewoord tot de Burgerlijke Overheid in de Republiek; tot de Burgerlijke Overheid in Smytegelts eigen stad Middelburg. Het waren de tijden van schromelijke zelfzucht der regerende geslachten, van provincialisme, waarbij in een lui en weelderig leven de belangen van de Staat verwaarloosd werden, van zelfgenoegzaamheid en klasse-justitie 3). Door de Contracten van Correspondentie schoven de Regenten elkander, hun kinderen en gunstgenoten de ambten met grote inkomsten toe. Uit Middelburg dateert van de 21en Januari 1710 zulk een Contract van Correspondentie, waarbij alle mogelijke regenten-ambtsdragers werden aangewezen, van machtige tot geringe posten: leden van de Staten- Generaal, van de Admiraliteit, baljuw der Stad - en grafdelver,

1) B. S m y t e g e l t, Twee en dertig uitmunt. predic. Preek over Psalm 147: 12-14.

2) I d e m, Keurstoffen. Preek (2e) over Zachar. I: 3.

3) Vgl. Prof. Dr L. Knappert, Het zedelijk leven onzer vaderen in de 18e eeuw, Haarlem 1910, blz. 18 vgg. I d e m, Geschied. Der Herv. Kerk, Amst. 1912, dl II blz. 167-173.

bode van de Weeskamer, controleur van de bier-accijns. Bij de onaanzienlijke posten liet men het werk voor een gering loon door een plaatsvervanger verrichten en ontving zelf de grote inkomsten met nietsdoen. Reeds in 1661 hadden Wethouders en Raden van Middelburg het besluit genomen altijd opnieuw zichzelf te benoemen, "verwachtende de zegen van Godt almachtig over deze eenparige en welgemeende resolutie, belovende deselve .... tot grootinaeckinge van Godes H. naems eere te sullen executeren". Weelde dreef tot geldzucht; geldzucht dreef tot de zeepbel van John Law's Actiën- Bank en Mississippi-Maatschappij in de jaren 1716 tot 1720.

Smytegelt verhief zijn stem. Dit niet een enkele keer. Zijn biddagspreken zijn een voortdurende kreet tegen het wangedrag der Regenten, dat wil dus zeggen tegen de Regenten zijner eigen Stad I In het Doophuis, de "tuin", zaten hun rijkgetooide echtgenoten. Het waren,,Heren van distinctie geworden. Men moet hun naar de zin doen, al ware het met krenking van het gemoed. Als ge hen niet genoeg eert willen zij van uw zaak niet horen. Zij moeten aan de macht zijn gekomen, als zij eens hun plaats in de Kerk innemen. Dan moeten zij hun oogmerken bereikt hebben. Zij rusten niet voor zij in de Kerk en de Burgerlijke Regering de overhand verkregen hebben. Er

wordt niet altijd recht gedaan zonder aanzien des persoon. Wat liggen er een tranen der bedrukten in de vierscharen!"

„Zullen de Regenten niet met al doen? Zullen zij zeggen, dat de zonden steeds aanwassen en dat wij ons ernstig moeten bekeeren, - en zullen zij het met de vinger niet aanraken Kunnen zij de boosheid niet weren? Geen goed bevelen? Mijn God! wij weten niet, waar wij aan toe zijn. Dat kan geen stand houden zoals het gaat". "Wij hebben onder de regering van veel Regenten geleefd, maar de Josia's hebben ontbroken" 1).

"De Regenten zijn ongodsdienstig. Zij verlaten God. Hun ongodsdienstigheid gaat over de schreef. En als ge hen eens onder het gehoor ziet, dan moet de prediker en predicatie naar hun zin zijn. Het moet hun alles wèl aanstaan. Velen hunner maken zich van de Kerk meester. Als er een Ambachtsheerlijkheid te koop is, sluit dit in het vergeven van de predikantsplaats door het collatie-recht. Kan een Rooms-katholieke collator iemand predikant maken 2).

"Als hun kinderen groot worden, moeten ze in de grote wereld verkeer en gaan reizen naar vreemde landen, waar zij dan het vergif der atheïsterij inzuigen" 3). "Jesaja III: 12 vgg deed God de koffer van hovaardij der dochter Israël's door de profeet open.

1) B. S m y t e g e l t, Een woord op zijn tijd, dl II blz. 458 Biddagspreek van 1722). I d e m, Keurstoffen. Preek over lach. I: 3 (Biddagspreek) en Preek over Jerem. XXV 3.

2) Zie hiervoor, blz. 17.

3) B. S m y t e g e l t, Keurstoffen. Preek over Psalm 119: 120.

93

Plaats u daar voor. Bekijkt die koffer, of gij er niet wordt beschreven met gouden kettingen en parels om de hals en met gouden ringen aan de vingers. Zelfs de delen van het lichaam, die geen versiering nodig hebben, plekt en poedert men. Werden die zwarte dingen tot zwarte pestbuilen, hoe zoudt ge staan te kijken 't zijn nagemaakte schoonheden . . . een man krijgt lust zich te gedragen als een vrouw en een vrouw als een man" 1).

Het meest moest het Smytegelt, de Voetiaan, kwellen als boet- prediker tegen de Overheid te getuigen, wanneer deze vertegenwoordigd werd door een Oranjetelg. Zeeland werd in Smytegelt's dagen gekweld door de tirannie van Willem van Nassau Odijk (overleden in 1705), die in de nadagen van Willem III zichzelf en zijn beschermelingen op ongehoorde wijze verrijkte. Afpersing ging samen met verwaarloozing van alle belangen van Zeeland, met verkwisting. Toen op de 4en Maart 1702 Willem III was overleden, ontzetten de Staten van Zeeland reeds in de volgende maand, op 3 April, Odijk uit zijn ambt.

Te Middelburg werd de van "landdieverij" en "malversatie" beschuldigde regering na een volksoproer, voornamelijk onder leiding van Daniël Fannius en van de gilden, grotendeels vernieuwd 2). De predikanten zwegen niet op de kansel! Smytegelt zweeg niet!

Op 16 December 1703 kwam er in de Kerkeraad bericht van de Overheid binnen, waarbij de predikanten gelast werd zich op de preekstoel niet met politiek te bemoeien noch oneerbiedig van de Regenten te spreken! In de aanvang van het jaar 1704 was er weder een geweldige beroering jij Middelburg. Enige Regenten van de oude regering hoopten met hulp der volksmenigte, ook uit Veere en Vlissingen hun zetels te herwinnen, maar het gelukte hun niet, al werd de beweging slechts met veel moeite gestild 3).

Boeteverkondiging aan volk, Kerk en Overheid, gelijk Smytegelt deze bracht, leest

men in dezelfde klank bij W. à Brakel in zijn "Logikè Latreia": "Een iegelijk moest zijn vrienden en bekenden opwekken, bestraffen, vertroosten, de onbekeerden leiden, en dat alles met betoning van veel liefde en hartelijkheid. De huisgezinnen moesten zijn als kleine kerken, men moest 's morgens en 's avonds met elkander psalmen zingen, Gods woord lezen, daarover spreken, bidden, de kinderen en dienstboden onderwijzen; en dus moest ieder het een voorregt achten overvloedig te zijn tot stigting der gemeente".

"De leraren, de goeden uitgenomen, vertonen zich wereldsgezind, en zoeken de dingen, die op aarde zijn, nl. rijkdommen, eer en aanzien onder de mensen, de lofuitingen en liefde; zij zijn ijdel

1) I d e m, Het Gekrookte Riet, 110e preek.

2) Zie: Dr W. P. C. K n u t t el, Catal. pamfl. K. B., dl III n°. 14851-14863. 3) Jan Wagenaar, Vaderl. Hist., dl XVII, blz. 147-152; 246-250. Vgl. Prof. Dr P. J. B l o k, Geschied. v. h. Ned. Volk, dl 3 blz. 306 vgg.

94

in hun gesprekken, men hoort uit hen niet dan wereldse praat, zij zijn pronkachtig in hunne huizen en in de kleding van de hunnen; lopen veel bij de groten, en beminnen een goed glas wijn en vette maaltijden; verachten de kleinen, haten de goeden, en kanten zich tegen dezelve; zij zijn onwetend van de geestelijken staat der zielen, en velen hadden nog wel nodig de eerste beginselen der godgeleerdheid te leren; zij zijn lui en slapen lang, en brengen hunnen tijd door met beuzelen; zetten hun hart niet op de kudde, maar laten sterven, wat sterven wil; als zij prediken, zo houden zij zich op met onderzoekingen, onder de naam van verklaring der Heilige Schrift, hetwelk dikwijls wel verduisteren mogt genoemd worden, en tonen, dat ze de naam van geleerd te zijn beogen, de toejuiching en toeloop des volks zoeken; zij bedroeven het hart der rechtvaardigen door valsheid, en stijven het hart der goddelozen; ja zijn sommigen geen dronkaards en in andere zonden levende, zodat hun gedrag niet ophalen kan bij burgerlijke mensen, en daarom zijn ze veracht bij groten en kleinen, binnen en buiten de Kerk; in één woord, de huichelarij is van Jeruzalems Profeten uitgegaan. In kerkeraden, klassen en synoden is niets dat naar heiligheid gelijkt".

"De lidmaten van de Kerk zijn niet te kennen uit hun gedrag, leven niet beter dan anderen, die buiten de kerk zijn; ja er zijn zonden, die van de vervreemden van de waarheid bedreven worden, in de kerk vindt men de stapel van de zodanigen, de kuiven op het hoofd, de naakte boezems, de veelvervige, bonte klederen, de wereld in de top is in de kerk te zien. De sabbathschending, nieuwe leringen, onwetendheid, de haat, nijd en bitterheid vervullen de kerk; en is er hier of daar een godzalige, of een samenkomst van enigen, om een godzalig gesprek met elkander te hebben, of eens met elkander te bidden, die zijn het voorwerp van de haat, van bespotting en onderdrukking, die noemt men Labadisten, kwakers, fijnen, enz.; doch dat is hun sieraad, en tot overtuiging van de groven, die de spot drijven; men werkt meer om de kerk te onderdrukken dan te helpen.

Vele overheidspersonen, de goeden niet te na gesproken, gebruiken hunne ringt niet voor, maar wel tegen de kerk. Huisoefeningen en het onderwijzen van zijn kinderen en dienstboden is een onbekende zaak, zodat op onze tijden zeer wel past, hetgene staat Jes. 59: 14, 15: Het regt is achterwaarts geweken, en de gerechtigheid staat dan verre; want de waarheid struikelt op de straat, en dat regt is kan daar niet ingaan, ja de waarheid ontbreekt er, en wie van het boze afwijkt, die stelt zich tot een roof".

"Als een godzalige een verbeelding maakt van een zo goede staat der kerk, zo verliest

hij er op, en verlangt de kerk zo te mogen zien, maar zijn hart bloedt als hij de kerk zo verdorven, als ze nu is, beschouwt; hij kan zich niet onthouden van droefheid, ja verachting, ja toorn, en zegt: *is dit de heilige kerk van de Heere Jezus Christus!*
95.

Waar zal men met de Bijbel heen? Dit brengt hem in gedachte, of het niet best is zich van de H. tafel te onthouden, en zich met zulk een volk niet te verenigen". Dit alles spreekt à Brakel in het hoofdstuk, dat als titel draagt: "Men moet zich bij de Kerk voegen en bij haar blijven". Want à Brakel noemt het "een schrikkelijke Zonde de kerk te verlaten, en een betere te willen oprichten, want de Kerk is maar één, zij is Christus' lichaam". "Als de Heere zijn kerk zuiverder zal gelieven te maken, zo zal Hij het zelf doen, door zijn Heiligen Geest in een ruimere mate over zijn Kerk uit te storten" 1). à Brakel werd in 1678 uit Leeuwarden naar, Middelburg beroepen. Had hij aangenomen, hij zoude met Smytegelt terzelfder plaatse het gericht hebben aangekondigd!

Smytegelt blééf de boeteklok luiden. Waarom sloten de machtige Regenten zijn mond niet toe? Daar zijn allerlei beweegredenen voor bij te brengen. De Overheid was er aan gewend, dat de Voetsiaanse predikers zich fel uitten. De zware spijzen en zware dranken, die men nuttigde, sloten ook zware woorden in. In de oren van toen zullen ontzaglijke kreten minder rauw geklonken hebben dan dit heden het geval zou zijn. Dr Knappert wijst er op, hoe ver de 19e van de 18e, maar hoe dicht de 18e bij de middeleeuwen ligt 2).

Voorts:- de Regenten waren zelfn calvinisten, zij het dan "preciese" of "rekkelijke", en wisten dus, dat de Kerk, in casu de predikanten, naar Calvijn's beginsel geroepen was de godsdienstige, zedelijke, maatschappelijke richtlijnen den gansen volke te verkondigen.

Dan: Smytegelt was 'uitermate populair. Zijn verbanning zou Zeker de Regenten ongeweten meer kwaad dan goed hebben gedaan. En vooral: ieder wist, dat Smytegelt als boetprediker niemand spaarde, de Regenten niet als er onrecht geschiedde, - maar het volk evenmin als het zijn verkeerdheden gold. Smytegelt stond op de kansel als de profeet, die tot alle volksgroepen getuigde van de gerechtigheid Gods. Als hij de Regenten bestraft had, liet hij er onmiddellijk op volgen: "Burgers, gij zijt er niet vrij van. Gij moet niet alles op de groten schuiven". "Laat elk van ons bij zichzelf beginnen en dat in gelijke mate. Hoe eer hoe liever. Roepen dit de oordelen, welke God over andere provincies van ons Vaderland voltrekt, u niet toe? 3)

Omdat Smytegelt het gericht Gods aankondigde aan alle groepen in volksleven en kerkleven verdroeg ook de geërgerde Overheid hem. Dan wil men de oordeelsprediking ook aanvaarden, de felle taal incluis. Dan hoort men liever de feiten bij hun naam genoemd dan vage jeremiaden, die tot cliché's worden. Een mens komt niet in de Kerk om enkel prettige dingen te horen. Smytegelt's boeteprediking

1) W. à Br a k e l, Logikè Latreia, d. i. Redel. Godsd., dl I hoofdst. 25, § 18; 8; 9.

2) Prof. Dr L. K n a p p e r t, Geschied. Der Herv. Kerk, dl II blz. 172.

5) B. S m y t e g e l t, Een woord op zijn tijd, dl II blz. 512.

rustte, gelijk iedere ware boeteprediking, in de waarachtige liefde jegens hen, die bestraft werden. Hij was één met zijn Gemeente, één met zijn volk en zijn Kerk en zijn Zeeland. Hij was een overgevoelige, hardnekkige Zeeuw te midden van zijn Zeeuwen. Hij riep tot boete op. Hij wees óók de waren weg der genezing, in wederkeer tot dien God, die de zijn door de woestijn leidt, het tuchtigt, het verdraagt,

het thuis brengt.

Op de gans zijn Gemeente omspannende liefde gaat ook het verhaal terug uit een tijd, dat er in Middelburg weer nieuwe belasting moest worden ingevoerd. De Magistraat vroeg teneinde de volksontstemming te sussen, de morele steun van Smytegelt. Dan houdt deze een boetepreek tot diezelfde Overheid! "Gij, Regenten, die pas verdrongen zijt" - 't moet dus in de bewogen dagen van 1702 zijn geweest - zo gij de stadsgeldmiddelen werkelijk oneerlijk hebt verwaarloosd, moet gij worden vervolgd en bestraft, - maar bleek het bij onderzoek, laster te zijn, dan behoren de nieuwe Regenten hun plaatsen zo spoedig mogelijk aan de vroegere in te ruimen". De schare in de Kerk, niet in de Vroedschapsbanken gezeten, hoorde aldus de boeteoproep tot de Hoge Heren uit Smytegelt's mond.

Maar dan - na de laatsten zang - is het het ogenblik, dat de dienaar des Woords de zegen zal uitspreken. Dan, tot aangrijpende ontsteltenis van diezelfde schare, zegt Smytegelt: "hoe zou ik een volk, dat tegen zijn wettige Overheid wederspanning is, de zegen kunnen geven?" en daalt van de kansel af zonder de zegen.

Onder de ontzaglijke bewogenheid der Gemeente bestijgt hij de kansel opnieuw en spreekt: "Ik zie het, ongezegend kunt gij niet van hier gaan. Welaan, ik zal mijn zegen u geven. Hij is voor de berouwhebbenden, die van hun wederspanningheid tot onderwerping en gehoorzaamheid wederkeren", - en spreekt de zegen uit.

Zo iets kunnen alleen machtige profeten doen - en het klinkt geheel scheef, wanneer de Amsterdamse Ds W. Broes in zijn "Kerk en Staat" in het verhaal over Smytegelt's zegen ziet, dat in onze Hervormde Kerk, in vroeger eeuw, menig' Voetsiaanse Leraar iets zeer pauselijks aankleefde" 1).

Broes, die het verhaal over de geweigerde zegen het eerst vermeldt (de Middelburgse tijdgenoten Pierre de la Ruë en P. De Vriese noemen het niet), neemt nl. aan, dat Smytegelt de zegen niet wilde toedienen om, ten genoegen van de Magistraat, de Gemeente aldus te pressen de in te voeren belasting zich te laten welgevallen. Met "pauze" bedoelt Broes: gelijk de Paus de Burgerlijke Overheid steunende. - Integendeel, het was de Boanerges in Smytegelt, die zó kon optreden. Hij kán zo optreden, omdat in hem evenzeer de Barnabas, de zoon der vertroosting stak.

1) In Archief voor Kerkel. Geschied., Leid. jg 1837 blz. 455-458 geeft Prof, N. C. Kist, B. Smytegelt, het relaas; vergelijk F. N a g t g l a s, Levensberichten van Zeeuwen, sub voce: Smytegelt. W. Broes, De Kerk en de Staat in wederzijdse betrekking volgens de geschiedenis, Amst. 1830-1832, dl IV blz. 639; vgl. K i s t, t.a.p.

§ 3. SMYTEGELT'S TROOSTPREDIKING

SMYTEGELT is piëtist. Dus roept hij op tot persoonlijke godsvrucht. Dat hadden samen met Voetius Van Lodenstein, Justus van de Bogaart, Witsius, Theodorus á Brakel gedaan. Hun was het niet genoeg dat de gereformeerde mens de ware leer erkent.

Zij behoort hartekennis, hartebevinding te zijn. Letterkennis, "historisch" geloof waren niet overbodig! Maar de Heilige Geest moest het Evangelie verzegelen aan het eigen hart zodat een mens naar waarheid kon getuigen: "ik weet in Wien ik geloofd heb". Smytegelt, de Zeeuw, kan gelden als de zuivere vertegenwoordiger van de Zeeuws-piëtistische vroomheid rondom het jaar 1700. Zijn opvolger, Ds De Beveren, kenschetst hem aldus: "Als Chrysostomus predikte Smytegelt van de Ziel, de Eeuwigheid, de Hemel, de Hel, de vergeving der Zonden, de bedriegingen des Satans en mensen van 't geloof af te trekken. Hij doelde op geloof en bekeringe, en om zielen de beelde van Godts Zoon gelijkformig te maeken. Hij behandelde 't innigste van 't Christendom; de bijzonderste gevallen van conscientie; en de wetenswaardigste punten van onze Religie; langs welken weg vermaerde Helden onzer Kerke grote vrugt gezien hebben van hunnen dienst en grote verandering veroorzaekt in 't gemoet en bedrijf hunner Toehoorderen" 1).

Troost wilde Smytegelt brengen. Niet alleen in de meest bekenden zin van lafenis aan hen, die door rouw, gezins- en maatschappelijke nood gekweld in Gods 'Huis verkwikking zochten, maar zeer bepaaldelijk troost aan hen, die wèl geloofden in oprechtheid, doch voortdurend bekommerd zich gevoelden door innerlijke onverzekertheid. Dezulken zeide Smytegelt niet, dat zij een benijdenswaardige toestand was die bekommernis - al is zij verre te verkiezen boven onverschilligheid en onbewogenheid - Smytegelt liet de verslagenen niet in de put, maar hij wees hun de ladder om uit de modder omhoog te klimmen - om omhoog gedragen te worden door de sterken Helper Jezus Christus.

Smytegelt kon troosten en opbeuren, omdat hij zèlf een vertrooste en opgebeurde discipel was èn omdat zijn hart zoveel geestelijke wijdte had, dat het al de noden van zijn kudde kon omvatten. Hij voelde mee. Hij was zelf een Zeeuws gevoelsmens. Naar z'n temperament was hij van opgewekte aard. Evenals zijn neef, de Middelburgse Ds Jac. Leydekker, zag hij in een verwrongen gelaat niet een kenmerk van godzaligheid. Maar tegelijkertijd gevoelde hij zich bij tijden in een innerlijke duisternis, gelijk Van Lodenstein, die beschreven wordt als "in zijn wandel altijd welgemoed en wegens zijn humeur vroolijk" en tegelijk heet het van dezen: "Verwonderlijk was het, dat onze

1) B. S m y t e g e l t, Des christens heil en cieraat, Voorreden, blz. 32.

Lodenstein evenwel dikwijls wilde klagen, dat de Heere hem (ten opzichte van de gevoelige genaden) in duisternis deed wandelen, en hij gewoon was weinig licht van vertroosting te gevoelen" 1). De Zeeuwse melancholie verloochende zich in Smytegelt niet!

Oppervlakkig beoordeeld lijkt de samengang van zulke opgewektheid en bekommernis een tegenstrijdigheid. De oppervlakkige waarnemer houdt de opgewekten mens gaarne voor de ook innerlijk optimistische - en omgekeerd de bedrukte van uiterlijk voor een in de diepte verslagene. Maar dit is lang niet altijd het geval; en wáár het het geval is, kan de geestelijke diepgang gering zijn. Bij een doorworstelde harmonie van innerlijke vereenzaming en verbrokenheid met vrolijke

aanvaarding van kruis en taak ontstaat de humor. Zulk een mens was Smytegelt. En dáárom kon hij troosten. Hij troostte, van de Kruisberg Golgótha afgedaald en zelf op Christus gericht zijnde. Hij was een gevoelsmens en werkte sterk op het gevoel. Hij wist van Gods Openbaring uit de Heilige Schrift, maar óók - gelijk Guido de Brès 't zegt - "uit de werkingen der Triniteit en voornamelijk uit degene, die wij in ons gevoelen" 2).

Maar Smytegelt beheerste zijn gevoelens en bestuurde die zijner luisteraars. Van sentimentaliteit wilde hij niet weten. "Als gij de vromen met tranen ziet," zegt Smytegelt, "zult gij dan zeggen: dat is een mens daar geen couragie in is?" 3).

De vele tranen bij Smytegelt zijn niet hem speciaal eigen. De tranen behoren bij de 17e en 18e eeuw. Men ziet ze èn in de godsdienstige èn in de algemeen litteratuur dier dagen.

In de eerste jaren van zijn Middelburgsen tijd preekte Smytegelt zeer krachtig de eis van God. "Hij stelde de zondaar voor: de hoogheid, heiligheid en rechtvaardigheid Gods, en wat hij te wachten had, bleef hij onbekeerd; ook des zondaars ellende en strafwaardigheid, hoe hij hel en verdoemenis waardig was", aldus Ds Vriese, en deze voegt er bij: "Zoo wettisch als zijn Eerw. eerst predikte tot verschrikking van de onbekeerde, zo uitnemend evangelisch predikte hij naderhand ... . en loste alle gemoedsgevallen op, alle zwarigheden nam hij weg, menigte kentekenen van genade gaf Smytegelt hun".

Dit wil bij De Vriese niet zeggen, dat Smytegelt in zijn Theologie op latere leeftijd een verandering onderging, in liberale zin, maar het wijst in de richting van een verdieping der Verkondiging en daardoor werd het element der vertroosting - De Vriese noemt het -: het "evangelische" - rijker en dieper van toon.

Zo spreekt ook Ds De Beveren: "Een Boanerges was Smytegelt in 't bestraffen en bedreigen, zo dat de toehoorders met een heilige beeving wierden aangedaan, als hij de overtredingen verkondigde, niemand ontziende, dood en leven

1) J. van Lodenstein, Geestel. Opwekker, p. 29, 41.

2) Nederlandse Geloofsbelijdenis, art. IX.

3) B. S m y t e g e l t, Het Gekrookte Riet, dl I, 48e preek, handelende over de tranen van een kind Godts.

voorstellende; maar ook een Barnabas, wetende de Heere Jezus en de dienst Godts beminlijk voor te stellen. Wat wist hij de neergebogene Zielen te onderscheppe, in vreeze te bemoedigen, in moedeloosheid op te beuren, in duisterheit te bestieren, in verlegenheit raed te geeven; en vooral een ieder goede gedachten in te boezemen van Godts trouwe! Veel had hij op met Psalm 36: 6 "Heere, uwe goedertierenheid is tot in de Hemelen", en Psalm 108: 5: "Uwe goedertierenheid is groot tot boven de hemelen". Smytegelt's bekeringsoproep was niet een drijven tot een kramp, liefst tot een stem uit de hemel, een visioen, gevolgd door een plotselinge belofte van vergiffenis. Hij was zelf een Timotheüs, als kind verzegeld met het Sacrament van de Heiligen Doop, godsvruchtig opgevoed 1).

Hij had zulk een felle bekeringsbewogenheid zelf niet doorleefd. Hij wist wel, dat er personen zo plotseling tot een nieuw begin kwamen. Hij kende het uit de Heilige Schrift aan Zacheüs, de moordenaar aan het kruis, de drie duizend op de eersten Pinksterdag, Saulus op den' weg naar Damascus, de gevangenenbewaarder te Philippi. Hij wist het ook uit eigen pastorale ervaring. Maar hij stelde de plotselinge bekering, de "arrestatie" niet als de eigenlijk alléén echte. Voor hem was de gelovige, die oprecht zijn Heiland dient en liefheeft, doch nimmer zulk een geweldige crisis

doormaakte, daar dus óók niet van verhalen kan, - niet een heimelijk-verdachte ten aanzien van zijn geestelijken staat, - en omgekeerd de mens met de plotselinge, geestelijke oorwending niet degene, die nu over alles en allen alleen kan oordelen.

Hij handelde over de bekering, gelijk de Heidelbergsche Catechismus dit doet in Zondag 33, - nièt onder het stuk der Ellende noch onder dat der Verlossing, doch bij de Dankbaarheid: als "een hartelijk leedwezen, dat wij God door onze zonden vertoornd hebben, en die hoe langer hoe meer haten en vlieden" - tegelijk: "een hartelijke vreugde in God door Christus, en lust en liefde om naar de wil 'van God in alle goede werken te leven".

Ieder gelovige weet er van, wat de "Dordtse Leerregelen" belijden: "De Geest Gods dringt door tot de binnenste delen van de mens, met de krachtige werking van dien wederbarende Geest. Hij opent het hart, dat gesloten is. Hij vermurwt, wat hard is. Hij besnijdt, dat onbesneden is. In de wil stort Hij nieuwe hoedanigheden, en maakt, dat die wil, die dood was, levend wordt; die boos was, goed wordt; die niet wilde, nu metterdaad wil; die wederspanning was, gehoorzaam wordt. Hij beweegt en sterkt dien wil alzoo, dat hij als een goede boom vruchten van goede werken kan voortbrengen. En dit is die wedergeboorte, die vernieuwing, nieuwe schepping, opwekking van de doden en levendmaking, waarvan zo heerlijk in de Schrift

1) Zie hiervoor, blz. 5; hierachter, blz. 156 vgg., 166.

100

gesproken wordt, dewelke God zonder ons in ons werkt ... een gans bovennatuurlijke, een zeer krachtige en tegelijk zeer zoete, wonderbare, verborgene, en onuitsprekelijke werking" 1).

Op deze grondslag kon Smytegelt het onverzekerde hart vertroosten. Hij duwde de mens met weinig geschoktheid niet in een hoek. Hij verhief de plotseling-bekeerde niet op een on-Bijbelse troon. Hij bracht de evenwichtige gelovige niet in de verleiding om bevindingen te gaan forceren ten einde te kunnen concurreren met degenen, die door helle-angsten en door zonde-afgronden waren heengetrokken naar Golgótha.

Hoezeer men in deze Smytegelt om geestelijke leiding vroeg, blijkt uit het feit, dat hij in het "Gekrookte Riet" in de preken 15, 19, 20 en 21 over dit onderwerp handelt. 't Lag Smytegelt dus hoog. Zijn geestelijke raad was gelijk aan dien van Wilhelmus à Brakel, die spreekt: "Of haar al geen extraordinaire gevallen ontmoeten die het gelove bestormen, soo woont Christus nochtans door het gelove in haar herte, en sij oefenen dat gelove om geduyrig in de gemeynschap met hem te leven: dan leunt de ziele lieflijk op Jesus - maar sommige leyd hij ook wel door de Hel na de Hemel" 2).

Het feit, dat slechts enkele gelovigen de "dag en de ure" van het begin der persoonlijke geloofsovertuiging kennen, gaf echter aan Smytegelt's prediking te meer ernst. Het gevaar lag voor de deur alle aanwezigen in het Kerkgebouw als doopleden, als belijdende leden, op grond van hun uiterlijke trouw voor waarachtige gelovigen te houden en daarmee aan de toon van boete, de oproep tot bekering niet zijn volle diepte te geven. De een aanwezige onder de bediening des Woords kon plotseling bekeerd zijn (het uitzonderingsgeval); de andere óók een mens van waarachtig geloof, al had hij zulk een heftige veranderings-periode niet doorleefd; - doch de derde niet meer dan iemand, die uit gewoonte ter Kerk kwam. Deze derde behoorde het Woord Gods te horen in zijn eis van wedergeboorte, Zonder welke niemand Zijn Koninkrijk zien zal en men mocht zich niet paaien met een valse grond. Vandaar de noodzaak de nadruk te leggen op teksten als: "doorzoekt uzelfen nauw" (Zeph. 2: 1); "onderzoekt

uzelfn, of gij in het geloof zijt, beproeft uzelfen" (II Korinthiërs XIII: 5).

Dr Weeda schrijft: "De Zeeuw bezit een gezonde evenwichtigheid en gelijkmoedigheid, die slechts in zeldzame gevallen wordt onderbroken. En waardoor hij, ik zal niet zeggen altijd terstond, maar toch wel op de duur, de werkelijke waarde van personen en dingen, beter dan de mensen van andere streken in ons vaderland, weet te onder kennen en te waarderen" 3). Zo spreekt in de 37e preek uit

1) Dordtse Leerregelen, III/IV, § 11, 12.

2) W. á Brakel, Redel. Godts-Dienst, dl I blz. 1131; I d e m, De ware christen, Amst. 1712; Nijkerk 1863, blz. 311.

3) Dr W. H. Weeda, Het type der Zeeuwen.

101

"Des Christus Heil en Cieraat" iemand tot Smytegelt: "Wat wilt gij mij alleen hebben! 't Zijn altijd de zelfde woorden, en dezelfde zaken, die ik hebbe: ik heb altijd het zelfde. Dat heeft mij van mijn leven wel zo bezwaard; ga ik alleen / het is al hetzelfde, met betuigen, voornemen, ophalen van de dagen vanoudts; en is dat aangenaam bij de Heere?"

Dan antwoordt Smytegelt: "1. Hoe meer dat iemand de zelfde is: hoe minder verandering hij onderworpen is; hoe volmaakter dat hij is. Onze lieve Drie-enige God is altijd de zelfde in zijn natuur en wezen, Maleachi 3: 6. Ik de Heere en worde niet verandert. De liefste Heere Jezus is gisteren en heden de zelfde. De Engelen zijn altijd de zelfde. Adam voor de Val was altijd de zelfde. Die in de Hemel zijn / zijn altijd de zelfde. Als wij 'er zullen zijn / zullen wy altyd ons zelfn gelykvormig wezen.

2. Is 't by ons niet aangenaam / de zelfde spyze en drank te gebruiken In konsten en wetenschappen gebruikt men daar in, niet altyd de zelfde gereedschappen? Laat u dat niet stoten. Komt al maar weerom. De Heere Jezus quam met de zelfde woorden tot zynen Vader, tot driemaal toe / Mattheus 26: 44. Zo dat het u niet moet doen wankelen / dat gy de zelfde woorden en zaaken voor God brengt. Hoe meer ik en gy volmaakt zullen zyn / hoe meer wy ons zelven gelijkformig zullen zyn".

De evenwichtige Zeeuw Smytegelt oordeelde - en de Heilige Schrift is aan zijn zijde - de geestelyke geschoktheid niet als de besten verschijningsvorm van het verborgen leven.

Door zijn eigen geestelijken groei van kind tot volwassen man in-- Christus werd Smytegelt bewaard voor enghartigheid, voor een afmeten van de echtheid aangaande geestelijke werkelijkheid in de medegelovige aan één klein schema. Er was ruimte in Smytegelt's hart, omdat er ruimte is in het Evangelie voor ieder, die vlucht tot de enge poort van Gods Welbehagen. Hij verkondigde ten troost de rijkdom der Heilige Schrift. Hij riep niet enkel over hel en verdoemenis, - al kent nu eenmaal de majesteit van Gods Woord, en de belijdenis der Kerk dus óók, de ontzaglijkheid van Zijn Gericht. Doch Smytegelt wees op de open deur des Hemels en nodigde gul uit daar door te gaan in het vertrouwen op de een Middelaar. Smytegelt zegt: klop vrijmoedig aan. Wie het ootmoedig doet, ontvangt gehoor!

Bij die uitnodiging in Smytegelt's troostprediking was verwerkt, ja vond een sterken nadruk, de veelvuldig-voorkomende innerlijke weifeling. Er zijn er velen, die oprecht in Christus geloven, en toch blijven zij stilstaan bij het hongeren en dorsten naar Hem. Zij durven de Boodschap niet rustig in het hart te ontvangen om van daaruit in vreugde en stilheid voort te leven, dat het voor hen op Golgótha volbracht is en dat verder getob daarover tot een verdriet is voor het Goddelijk Vaderhart. Velen zouden kunnen en mogen ademen in de dampkring van het eenvoudige kindschap Gods, die

zich steeds maar
102

afmatten met graven in eigen gevoelens en eigen geslinderdheid.

Het merkwaardige aan Smytegelt's troostprediking was, dat hij met eindeloos geduld die onverzekerde in al haar schakeringen beluisterde, - hij kende haar ook aan eigen bevinding - en toch niet predikte op het kompas van eigen gevoelens of tekort van gevoelens. Smytegelt's verkondiging was er niet een aangaande opwellingen des harten. Die zijn toch veelszins bedrieglijk. Die zijn ook veelszins ware tirannen voor een mens en sleuren hem mee in een subjectieve willekeur. Maar Smytegelt wekte op tot geloof, tot moed, tot strijd tegen inzinking. Ook wekte hij op te leven naar het morele peil, dat God naar Zijn Wet aan Zijn kinderen stelt, - en tot naasten- en vijandsliefde. Godsdienstige, bevindelijke redeneringen, wier echtheid niet mede bleek in handel en wandel, waren voor Smytegelt waardeloos, gelijk ze het in de Heilige Schrift zijn. "Wie zijn broeder niet liefheeft, dien hij gezien heeft, hoe kan hij God liefhebben, dien hij niet gezien heeft?" (I Johannes 4: 20)

Smytegelt kon de troost aan de onverzekerden niet brengen, zonder als een goed zielearts de diagnose hunner kwaal te stellen. Er zijn immers tal van wisselingen in het geloofsbestaan. De "Dordtse Leerregelen" spreken in het eerste Artikel (§ 12): "Van deze hunne eeuwige en onveranderlijke Verkiezing ter zaligheid worden de uitverkorenen te zijner tijd, hoewel bij onderscheidene trappen en met ongelijke mate verzekerd". Voetius had over de geestelijke verlatenheid Zijn "Disputaty" gegeven, Ds Theodorus à Brakel, Wilhelmus' Vader, zijn "Trappen des geestelijken levens" 1).

In Middelburg, Smytegelt's stad, had Willem Teellinck de "gestalten en ongestalten" van het geestelijke leven beschreven 2).

Hoe zou de trooster de oorzaak der kwaal, het stadium van ziekte of gezondheid, de medicijn uit de Heilige Schrift kunnen vaststellen, zo hij over die trappen en hare onderscheidenheid, waar de Dordtse Vaders over beleden, niet zelf deskundig zij?

Het is een kleine kunst de analyse der innerlijke godsdienstige gevoelens met één slag weg te willen duwen. Dan behoeft men er geen kennis van te bezitten. Dan behoeft men slechts één medicijn en één wijze van inneming van dat ééne medicijn, geloof. Inderdaad een over-gevoelige, een afgematte ten aanzien van eigen zielsbestaan kan verademen, als hij zich zonder verder getob neer legt op het éne volbrachte werk van Christus. Maar naast het vermoeide, peinzende, gravensmoede geestelijke type zijn er ook de honderd gevallen van innerlijke moeiten, waar de troost alléén gebracht kan worden na

1) Th. á B r a k e l, be Trappen des Geestel. Levens, Amst. 1670. A Brakel overleed te Makkum in 1669, zijn zoon gaf het boek uit met een levens- en sterfverhaal over zijn vader. - Th. á Brakel, geb. te Enkhuizen 1608; pred. te Beers en Jellum 163H; Borg op Texel 1652/1653; IVIakkum 1653 tot zijn overlijden in 1669.

2) W. Teellinck, De mense Godts, uitg. Fr. Ridderus. Hoorn 1656.

Zorgvuldig peilen van de oorsprong en de voortgang der bezwaren. De troostprediker vertroetelt die bezwaren niet! Evenmin als een psychiater, die een mens met phobieën laat uitspreken tot op het eerste aanvangspunt in zijn herinnering, zulks doet om zich en zijn patiënt hieraan genot te verschaffen, doch integendeel om hem er uit te halen. Zo moet men toch ook de prediker voor een eerlijk man aanvaarden, als hij de zielen in haar geslinderdheid wil peilen - en tot Christus leiden! Smytegelt zegt: "Dan is 't van God / als 't met het Woord zo overeenkomt. 't Moet nooit boven nog buiten 't

Woord zijn. De Geest, die in 't Woord spreekt, die getuigt ook in het herte: 't is een en dezelfde Geest. De Geest in 't herte getuigt, dat het Woord de Waarheid is: anders is 't Geestdryverye" 1).

Smytegelt bracht de nood der zielen op de kansel. Vandaar hoorden de mensen in Middelburg van ziekte des harten en van medicijn. Wie zich een gekrookt riet en een rokende vlaswiek wist, kon het woord van troost, van genezing, al mocht de ziekte lang duren, beluisteren. De bekommernis was voor Smytegelt niet een geestelijk eindstation, maar een tussenhalte. Daarop konden er nog verscheidene, nog vele volgen. Maar het einde was de ruimte, de "verwijdering", de ademtocht bij Hem, die noodigt: "Komt tot Mij, allen, die vermoeid en belast zijt en Ik zal u ruste geven".

Smytegelt was dus, wat in de tale Kanaän's heet: een "onderscheidend" prediker. Hij luisterde naar de bevindingen der schapen, hun veelszins verdrietige bevindingen. Was er een waarachtig hongeren en dorsten naar Christus? Was er een willen blijven in de geestelijke schaduwen? Waren er in de diepte zonden, die men vast wilde houden en welke een belemmering vormden om tot geestelijke zekerheid te komen? Was de betuiging van verzekerdheid waarlijk gegrond op de toezegging Gods in Christus. Was het, zo vroeg Smytegelt telkens: "schijn of zijn"?

Na de analyse der "gestalten" en "ongestalten" van het geestelijk leven leidde Smytegelt de mens naar zijn Verlosser. Aldus: "Gaat ge met al uw verlegenheid 2) naar Jezus, en zegt ge, al had ge nog zo veel deugden: ach Vader! ik en wijze U niet op mijn tranen, op mijn bidden, op mijn weke gestalten, op deugden, maar alleen op Jezus, dien enigen Naam, door welken ik moet behouden worden". "Ik doe nog een vrage: al wat wereld heet, is dat klein bij u? Houdt ge het maar voor wereld, ijdelheid, kwelling des geestes? of is de wereld bij u geacht is daarvan uw voornaam werk om dat te bekomen, vrienden, gunste, achting, geld, goed, staat, ambten, vermaak, eere, goud, kunsten, verstand, ja zelfs, als ge in ongelegenheid zijt, zegt ge dan, ja patiëntie, ik hebbe al gedaan wat ik gekunnen hebbe? Dat heet wereld".

1) B. S m y t e g e l t, Des Christens Heil en Cieraatr 35e predicatie.

2) = geestelijke matheid.

"In de allerdonkerste is niets geacht als God en de Heere Jezus Christus: tot Wien zouden wij henen gaan? Gij alleen hebt de woorden des eeuwigen levens". "Als de menselijke reden ontbreken om te hopen, dan ontbreken de Goddelijke noch de Schriftuurlijke nog niet. 't Is een wonderlijk stuk, dat ge leest van Christus' discipelen (Mattheüs 8: 23-26): zij waren met Hem in 't schip; de winden verhieven zich; de wateren kwamen zo hoog, dat ze dachten te vergaan. Maar de Heere, wetende, dat de Schriftuurlijke nog niet ontbraken, die zei: hoe stelt ge u zo aan? ontbreken de menselijke, wel de Goddelijke redenen ontbreken nog niet. En Hij gebod de wateren, dat ze stille zouden wezen. Petrus op het water zijnde, zei wel: Heere, ik zinke! wel, zei de Heere, zijn er geen menselijke redenen om te hopen, daar zijn Goddelijke. Ik gebied het u. Komt tot Mij" (Mattheüs 14: 28-31).

"Nu roep ik mij en u van 's Heeren wege ter toets voor de Heere. Verbeeldt u, dat de Heere door het midden van u henen gaat en vraagt: hebt ge lust om het te weten of niet? .. Bezit ge de kentekenen des geloofs, zegt: ja! maar bezit ge ze niet, zegt: neen! doet het gulhartig. Verbloemt het niet. Zegt het: zo is het met mij" 1).

Juist beproefde gelovigen hebben dikwijls met geestelijke duisternis te kampen: „Ze zijn dikwijls al meer donker als de jongen in de genade. Jongen hebben het dikwijls zo klaar en zo zichtbaar gekregen, dat ze er niet aan twijfelen kunnen. - Een oud kind

Gods zult ge met de genadestaat vast vinden aan deze of gene humeurzonde; daar scheelde het Paulus ook al aan (Rom. 7; II Korinthiërs 12). Iemand kan zeer verre geavanceerd zijn in ootmoedigheid en zachtmoedigheid, gaarne vergevende en liefdragende zijn, en ja, die ook kunnen onverzekerd zijn; zij zien de heiligmaking in hunne ruimte aan, en ze zien, al hebben ze er wat van, ze zijn nog zo verre af van 't geen ze wezen moesten. God de Heere wil de oude Christenen leren, dat de verzekering is Zijn werk".

"Nu ziele, zegt de Heere, als gij op Mij niet hopen wilt, hebt ge dan wel iets beters? Ach neen, Heere, zegt ze. - Wilt ge dan wel op iets anders uw vertrouwen zetten, ziele? Ach neen, Heere, zegt ze, ik hebbe niemand noch iets dan U om er op te hopen; geen staat, afkomst, goed, deugden. 't Is zo zoet dat Luther zei: al kon ik heel de wet der tien geboden houden, ik zou zeggen, dat ik nog maar een onnutte dienstknecht was; ik zou er mijn vertrouwen niet op stellen" 2).

De bedeesden vertroostte Smytegelt. De napraters bracht hij tot zelfkennis, juist als zij zware woorden van zieleangst napraatten. "Ja, zegt gij, men moet, als men in de staat der genade komt, er in komen op de rechte wijze en langs de regten weg, langs de weg

2) B. S m y tegelt, Het Gekrookte Riet, preek 6, 7, 12, 19.

3) I d e m, t,z,p., 16e en 6e preek.

105

van overtuigingen, tranen, angst, strijd; wat hebt gij daar tegen? - Niet met allen. Evenwel zijt ge vals! 't Zijn maar woorden. Gij hebt enige termen van de vromen geleerd. Gij maakt u daarbij aangenaam. Gij krijgt bij hen een naam. - Bovendien zult ge zeggen: is 't dan nog al niet wel? ik hebbe wel zo bewogen en bevreesd geweest - Maar, zou iemand niet wel eens beven, die onder een hartelijke bediening leeft? zou hij niet wel eens een ril en schril over zijn harte krijgen zou het wel anders kunnen zijn? Felix was er ook zo onder beroerd, en Agrippa bijna bewogen als hij er onder leefde. En daarmede gaat gij eens naar huis en gij zegt: ik leve niet wel; ik hope eens beter te worden. - Maar daar komt niet van!" 1)

Neen, de geestelijke zekerheid rustte in Smytegelt's troostprediking niet op de wankelen grond van gevoelens en stemmingen! "'t Is zo goed en zo zoet, zegt gij, als ge wat bewogen zijt. Dan zijt ge blijde, als uw liefde zich vertoont; als ge veel geestelijke vruchten hebt; - de een dag wat meer dan de anderen; - 't Is wel goed. Maar ze zijn uw Middelaar nièt! Uw liefde, blijdschap, tranen, ten Avondmaal gaan, wat is dit alles zonder de Middelaar? Zijt gij echter onder 't gemis van al die dingen zo aangegrepen, alsof het alles weg was, dan hebt ge naar uw gedachten de Middelaar ook niet. Dan zijt ge zo zwaarmoedig. Hij staat niet aan mijn ziele aan te kloppen, zegt ge, ik ben wanhopig! - Het geloof dat goed is, legt Christus in alles tot een grond. Als ge zo doet, dat is zuiver. Anders heeft elk een paus in zijn hart; - dat was de eerste religie". "Tranen, beloften, gebeden, 't is alles niets, als ge uw hart aan de Heere weigert.... Hij let op waarheid in het binnenste. Zult ge uwe ziele niet geven? Hij ontdekt geveinsdheid. En Hij verfoeit ze. Dan zijt gij Mij in 't geheel niet waardig, zegt de Heere" 2).

Er is bij Smytegelt dus geen sprake van, dat de Openbaring Gods in de Heilige Schrift vervangen wordt of mag worden door de subjectieve godsdienstige gevoelens. Zijn mystiek is in beginsel afgebakend tegen een pantheïstisch mysticisme.

Smytegelt suste de mens niet tot een valse onmachtshouding, al wist hij, dat de wedergeboorte - naar de "Dordtse Leerregelen" "in ons niet teweeggebracht wordt door aanrading of zulke manier van werking, dat, wanneer nu God Zijn werk

volbracht heeft, het alsdan nog in de macht des mensen zoude staan wedergeboren te worden, bekeerd te worden of nièt bekeerd te worden" 3). En zo sprak Smytegelt: "Het is een geboorte, en alzo weinig als wij tot de formering van ons ligchaam, tot de natuurlijke geboorte iets gedaan hebben, alzo weinig doen wij tot het geestelijke leven. Wij doen er niets toe, tot die daad van herscheppinge, het is een almachtige daad

1) I d e m, t.z.p., preek 15.

1) I d e m, Keurstoffen, in preken over Ps. 143:2 en, Hand. 15: 26 (10e en 16e).

3) Dordtse Leerregelen, III/IV, § 12.

106

Gods, een schepping, een uit de doden levendig te maken en wilde takken tegen de nature in de vetten olijfboom over te zetten. Wij hebben ze (de wedergeboorte) niet van nature, en wij doen er niets toe .... God vordert het evenwel!" 1)

"Deze Goddelijke genade der wedergeboorte werkt in de mensen niet als in stokken en blokken en vernietigt de wil en zijn eigenschappen niet en dwingt dien niet met geweld zijns ondanks" 2).

Dus geen valse lijdelijkheid! De verantwoordelijkheid om zich te bekeeren stelde Smytegelt ongerept - en toch in zichzelf gevoelt de gelovige zich machteloos. Dan troost Smytegelt: "Weet gij wat wij nog in u zien? Uwe onbekwaamheid om enig geestelijk goed te verrigten. Dat is ook een grond, daar gij op hopen moogt, uwe onmagt. Zegt gij niet: ik en kan er niet door, ik ben zo onbekwaam tot enig geestelijk goed. II Korinthiërs III: 5: 'Niet dat wij uit onszelven bekwaam zijn om iets goeds te denken als uit onszelven'. - Moet gij niet zeggen, gelijk er staat Johannes XV: 5: "Ach, liefste Heere Jezus, zonder U en kan ik niets doen" 3).

Het zoeken naar kentekenen van genade heeft menig gelovige vermoeid en aan het weifelen gebracht. Er is echter ook een andere (veel verwaarloosde zijde) aan. Dat zoeken kan juist de waren grond in Christus tot bewustzijn brengen. Zo zegt de Heidelbergsche Catechismus: "dat elk bij zichzelf van zijn geloof uit de vruchten verzekerd zij" (antwoord 86), en in overeenstemming hiermede spreken de "Dordtse Leerregelen", dat de uitverkorenen "de onfeilbare vruchten der verkiezing, in het Woord Gods aangewezen (als daar zijn: het geloof in Christus, kinderlijke vreeze Gods, droefheid die naar God is over de zonde, honger en dorst naar de gerechtigheid, enz.) in zichzelf met een geestelijke blijdschap en heilige vermaak waarnemen (II Korinthiërs 13:5)".

Smytegelt zegt: "Is de verzoening met God, de genade Gods in Christus, de liefde tot God en tot heiligheid en 't zuchten over uwe verdorvenheden, en een begeerte om uwe eigene begeerlijkheid te doden, en zo uit vrije genade door Jezus zalig gemaakt te worden, en zo bij God te komen, uw hoogste goed? zijn dat de artikelen in uw gebed? kent ge en zoekt ge die dingen zijt gij daar niet van af te houden? zegt ge: dat ééne ding heb ik begeerd en dat zal ik zoeken tot de einde toe (Ps. 27: 4)? Daar wil ik alles om dragen om dat te bekomen, al wat er in de wereld te dragen is? - Bezwijkt niet! Het is een zeker teken, dat gij in de name van Christus hopende zijt, en uwe hope zal u niet bedriegen in uw leven noch in uwen dood" 4).

Deze syllogismus practicus, deze sluitrede kán worden tot een wroeten in eigen zielebewegen, - tot een heimelijke zelfverheffing.

1) I d e m, Het Gekrookte Riet, preek 23.

2) Dordtse Leerregelen, III/IV § 16.

3) B. Smytegelt, t.z.p., preek 7.

4) I d e m, t.z.p., preek 7.

107

Maar zij is óók een medicijn tegen de neiging om Gods leidingen en Zijn werk aan de ziele, Zijn werk, over het hoofd te zien en wanhopig te zuchten daar, waar het anker toch inderdaad in het binnenste Heiligdom Gods vast mag liggen.

Daarom ontbreekt de zuivere toon der geestelijke blijdschap bij Smytegelt niet, hoe neerslachtig hij in zichtelven dikwijls mocht zijn, ja juist, omdat zijn blijdschap doorworsteld was. Zijn 29e predicatie in "Des Christus Heil en Cieraat" heeft als inleiding een uiteenzetting over Lukas XV: 24: "Zij begonnen vrolijk te zijn". "De zondaar is verkeert in zijn bevattingen. Hij meent / dat als de genade komt / men dan nooit blijde is. De genade vil de zondige blijdschap weg en de goede in 't hart hebben. De genade mag 't wel lijden / dat men zelfs blijde is / als 't naar 't lichaam wel gaat. God is even als een Vader; die en ziet niet gaarn / als het de huisgenoten wel gaat / dat ze dan schreyen".

Die geestelijke blijdschap gaat over negen punten: over de eeuwige Verkiezing; over het eeuwige, vaste, welgeordonneerde Genadeverbond, over het bezit van de Bijbel; over eigen en anderer harteverandering; over het geloofsbezit; over de vergeving der zonden; over de verzegeling ("niet alleen hebben zij die verzegeling door redenkaveling maar ook door de verzekering: door Gods Geest: door gevoel2); over de toekomstige zaligheid ("Als het patje van ons leven, zeggen zij / ten einde is, dan zullen wij de kroon der Heerlijkheit ontvangen, . . verzadiging der vreugde2).

"Ten negenden. Zij hebben blijdschap als het de Godzaligen wel gaat.... Zij gaan / en doorwandelen met haare gedagten de waarelt / en zij zien / of 'er Kerken zijn / die 't wel gaat. Zij gaan rontom Sion en tellen de torens van Sion. Zij doorwandelen met haare gedagten dat Koninkrijk, of Stad, of Dorp, daar zij wonen. Zij bezien het Sion, daar zij leven, hoe 't de Kerke Gods daar heeft: hoe 't met de Godzalige kudde van de Heere is in hun Dorpje of Stadtje. Zij bekijken hoe t 'er Sion gaat: of 't 'er bloeit. Zij bezien de Godzalige families en geslagten: bijzonderlijk zulke / die boven alle andere hun hert bezitten. Zij zien / wat 'er al gebeurt".

In de 35e predicatie van "Des Christens Heil en Cieraat" tekent Smytegelt de vreugde van de mens in de verborgenheid: "Zij raaken daar door in verwondering: waarom doet Gij dat aan mij, Heere? Mag ik mijn lust voldaan vinden in uwe Liefde? De verzadiging van blijdschap en vreugde; is dat mijn deel? Dat gaat alle verstant te boven! Het is te hoog! Dat is niet naar de wijze der mensen 1"

"Dan worden zij ontsteken in liefde: uwe liefde is boven Vader, Moeder, Kinders, Man, Vrouwe; en boven alle waarde panden: ik heb u innerlijk lief: ik zou om u van alles afgaan. - Dan barsten zij uit in Dankzeggingen. Liefste Heere! dat kan ik u niet vergelden dat is te veel. Dan: ik ben zo blijde al is 'er geen runt in de stal; ik ben in

u blijde: al ontvalt het mij alles; zo is mijn blijdschap in God,... Dan raken zij in een verbindende gestalte: ik en mijn huis, zeggen zij / zullen de Heere dienen 't zal met opzet zijn. Ik ben u knecht, ja zekerlijk ik ben u knecht".

"Daar door komen zij in zulk een sprekende gestalte tot God. Het komt 'er alles uit / wat hen tegen en voor is: tot hun nadeel zo wel / als tot hun voordeel: zij storten hunne gehele ziele uit voor God / dat anders 'er nooit uit zoude zijn gekomen. Gij nootzaakt mij, zei Paulus, dat ik roemen moet / 2 Cor. 12: 11".

"Zij worden courageus. Daar kone / die wil / mij bespringen / zeggenze / God is mijn licht. Laat het gaan zo 't wil / God en zal mij niet begeven; ik en zal niet vreezen; ik zal niet grotelijks wankelen, want God is met mij ".

Hier is het accent verschoven van de vraag, of de mens bevinding heeft of niet naar de zaligheid van het in God rusten. Smytegelt komt hier tot het diepere mystieke leven der aanbidding en verwondering. De inhoud van deze Godskennis der vromen beschrijft hij in „Des Christens Heil en Cieraat" (12e-14e preek). Het is trinitarische mystiek: „hoe Gods kinderen gemeenschap oeffenen met God de Vader, de eersten Persoon in het Goddelijke Wezen; de Conversatie en 't wederzytsch verkeer van de Godzaligen met de tweeden Persoon van het Goddelijke Wezen, de Zone Gods, en die van de Heere Jezus, de Middelaar met de Godzaligen; de gemeenschap en 't verkeer van God de Heiligen Geest, de derden Persoon in het Wezen Gods met de Godzaligen, en die van de Godzaligen met God de Heiligen Geest".

Hoe men dit "geretireerde" leven methodisch beoefenen en kweken moet legt Smytegelt uitvoerig uit in de 31e tot 37e predicatie van denzeifden bundel. Dat verborgen leven met Christus in God is een zee van zaligheid: "Een geheel 'veld van bezigheden. Heerlijke dingen doen zy daar / als zij wel gestelt zijn. Zij gaan 'er nooit naar toe / of zij nemen iets voor. Dat of dat zal ik gaan doen / zeggen zy; en van dat een worden zij wel tot honderd stukken geleidt. 't Een brengt hen tot het andere. Van dat een geraaken zij tot een tweede, tot een derde, tot een zesde stuk. 't Vaatje loopt vol. Godt is niet verre af: hij is 'er bij: zij zouden wel wensen meer kragt te hebben / om het alles te dragen. God quam tot hen / als zij tot hem genaakten" (33e preek uit "Des Christens Heil en Cieraat2).

Smytegelt, de evenwichtige Zeeuw, men kan echter ook zeggen: de geoefende Schriftgeleerde in het Koninkrijk der Hemelen, forceert de beoefening van het afgezonderde leven echter niet! "Hoe lange moet het afgezonderde leeven zijn?

Doet het maar kort! zegt de Heere: 't moet niet te lang zijn. Mozes wierdt vermoeit: zijn handen wierden zwaar, Exodus XVII: 12. De keel wort heesch van 't roepen; zij worden vermoeit en afgemat. Als 't te lange duurt / dan zoudt gij

109

maar beginnen af te dwalen en in ydelheit en zonde te geraken. Als gij dat voelt / schei 'er dan uit. God bepaalt het niet hoe lange het geschieden moet. Kunt gij lange bezig zijn / dat het u niet en verveelt / in God zoekende en devote betrachtungen houdt u dan lang bezig: gij moet altijd opletten / dat het maar zo lange duurt / als 't uw beroep en uwe geheele familie, uwe Geestelijke en Lichamelijke Conditien toelaaten. Ziet / of het 'er af mag / en hoe 't met uwe Geestelyke Conditie gestelt is: doet het zo lang / als gij ziet / dat die Geestelyke inspanningen niet en verslappen nog vertraagen" (zelfde Preek).

Hiermee staat ook in verband, dat Smytegelt voortdurend aanraadt de van God gegeven genademiddelen niet te verwaarlozen. Ook hier in overeenstemming met de Dordtse Belijdenis: "Die het levend geloof in Christus of het zeker vertrouwen des harten, de vrede der consciëntie, de betrachtung van de kinderlijke gehoorzaamheid, de roem in God door Christus, in zich nog niet krachtiglijk gevoelen en nochtans de middelen gebruiken, door welke God beloofd heeft deze dingen in ons te werken, die moeten niet mismoedig worden, wanneer zij van de Verwerping horen gewagen, noch zichzelf onder de verworpenen rekenen, maar in het waarnemen der middelen vlijtig

voortgaan, naar de tijd van overvloediger genade vuriglijk verlangen, en dien met eerbiedigheid en ootmoedigheid verwachten" 1). Smytegelt zegt: "Als God zegt: Ik zal u geven, dan sluit dit niet uit het horen of lezen van Gods Woord. Want er zijn mensen, die zeggen: het kerkgaan helpt niet; het moet van Boven komen. - Het kerkgaan helpt wèl, want God heeft de bediening van Zijn Woord als een middel verordend om aan een doden zondaar het water des levens te geven" 2).

Daarom ook is een belangrijk element in Smytegelt's troostprediking de raad om de twee heilige Sacramenten hoog te houden en te practiseeren. Immers leert de Kerk, dat God, die Zijn werk der genade in de mens begint door de prediking van het Evangelie, het "volbrengt door het horen, lezen en overleggen daarvan mitsgaders door vermaningen, bedreigingen, beloften", aldus de Dordtse Belijdenis, en zij voegt er aan toe: "en het gebt:uik der H. Sacramenten" 3). Gelijk men heden ten dage zeer zelden de aangevochten gelovige hoort pleiten op het feit, dat God bij de Doop Zijn genade aan het kind verzegelt, zo vraagt Smytegelt: "Zijt gij in de Heiligen Doop wel ooit ingeleid Daar wordt dikwijls minst mede gewerkt" 4).

Ook Van Lodenstein's intiemste vriend, Ds Van de Bogaert op zijn sterfbed zijn kinderen in de gebede opdragende, pleitte op het Verbond der genade in de Heiligen Doop openbaar geworden

1) Dordtse Leerregelen, I § 16.

2) B. S m y t e g e l t, De bedroefde christen vertroost, blz. 25.

3) Dordtse Leerregelen, V § 14.

4) B. S m y t e g e l t, Het Gekrookte Riet, 134e preek.

110

"Gij hebt ze mij gegeven, ik heb ze u weder gegeven in de Doop" 1).

Maar in Zeeland beïnvloed door independentisme en labadisme, en voor Smytegelt's hoorders, zoveel door geestelijke onverzekerdeheid geslingerd, was zulk een heenwijzen naar de in de Heilige Schrift gestelde vastheid van Gods Verbond in de Heiligen Doop te meer een noodzakelijk en onmisbaar element bij de prediking.

Evenzo handelt Smytegelt ten aanzien van het Heilig Avondmaal. Gelijk de Belijdenisschriften en gelijk Willem Teellinck en Voetius zegt Smytegelt óók tot de heilbegerigen onverzekerde: bij het Sacrament is er voor uw honger en kommer spijze. En gij blijft, tot smaad van de nodigenden Gastheer een hongerlijder, wanneer gij er u aan onttrekt. De tot dor traditionalisme geworden uitvlucht met het woord "onwaardig" vindt men reeds bij Smytegelt: "Ach, zegt een ander, en die leert een goed woord na te praten, ik ben niet waardig aan 't Avondmaal te gaan, - zo dat uit een recht beginsel komt, houdt dan moed, het mocht een begin van 't werk zijn . . . Die zich van het Heilig Avondmaal onttrekt, daar heeft de Heere geen welgevallen aan. - Ach, zegt een ander, ik ben toch niet in de staat om ten Avondmaal te kunnen gaan. - Is dat zo? Hoe zult gij dan in staat zijn om voor God te komen? Hoe zijt gij dan in staat om te sterven 2)

"Hoe donker dat gij zijt, het Avondmaal des Heeren moet gij niet nalaten. Laat het wezen met u zo het wil, gij en komt er niet om God te tergen, noch om te bedriegen of te liegen, gij komt er niet zonder bruiloftskleed. God heeft er zo voor gezorgd, dat die tijd doch mogt waargenomen worden in het Oude en Nieuwe Testament en gezegd: Verkondigt de dood des Heeren totdat Hij komt; doet dat tot Mijner gedachtenis. Wilt ge het dan niet zeggen, zou de Heere zeggen, wat Ik al voor u gedaan hebbe?"

"Verzuimt niet de verbondmakingen met God in het openbaar op verbodsdagen, avondmaalsdagen. Verzuimt ze niet" 3). Het is dus niet verwonderlijk, dat in Smytegelt's "Een Woord op zijn tijd" 37 van de 47 preken van het tweede deel Avondsmaalspreken zijn.

Toch is er geen sprake van, dat Smytegelt ieder volwassen kerkganger naar het Heilig Avondmaal wilde drijven, al wekte hij ook jonge mensen dringend op geloofsbelijdenis af te leggen en zo ten Sacrament te komen 4). Immers het Sacrament is voor hem alleen "een zegel van het genadeverbond en niet tegelijk een middel tot bekering naast de bediening des Woords, gelijk sommigen heden ten dage meen. Het is niet een blote schilderij of teken van Christi verbroken lichaam en vergoten bloed, gelijk verscheide Godtgeleerden van onzen tijd het begrijpen, maar een zegel, niet slechts van het historis geloof, met

1) J. van Lodenstein, J. v. de Bogaerts Laatste Uyren, blz. 37.

1) I d e m, Des christens enige troost, preek over Heid. Catech. Zondag 28.

3) I d e m, Het Gekrookte Riet, preek 8 en 18.

4) I d e m, Des christens enige troost, preek over Heid. Catech. Zondag 28.

111

anderen, ook zulken, die anders zijn voor het werk der bevinding, maar voor al van het zaligmakent geloof, en wil daer om, dat tot deszelfs gebruik alleen regt hebben waargtige Bontgenoten of wedergeboren en bekeerde gelovigen, die het werk des Geestes in zich bevinden, gelijk in sommige der Leerredenen uitdrukkelijk getoont word" 1).

In dit alles is Smytegelt in overeenstemming met Wilhelmus Brakel en Abraham Hellenbroek: "Sommijds, aldus de eerstgenoemde; stelt men in twijfel, of men wel sal aangaan. Dit en dat is er in de wegh; ik ben soo duyster; soo ongelovigh; soo verwert; soude het niet best zijn dat ik voor dit maal niet aan en ginge? En soo tussen beyden staande, even als of het in haar eygen keur was om het te doen ofte te laten, soo gaat de tijdt ende de lust wech. Maar als men vast stelt: ik moet gaan, ik sal gaan, dan wort men ernstiger gedreven tot de Voorbereydinge".

"'t Is de plicht van ieder christen alle middelen te gebruyken, en de wegh die de Heere ons daar toe heeft voorgesteld". Men mag ook niet wegblijven, omdat soo vele onbekeerde en ergerlijke aangaan. Wij achten, dat de meeste uyt teerhertigheid, en uyt een dwalende consciencie sig afhouden van het Heylige Avondmaal. 't Is het uytgedrukte bevel Godts de Sacramenten te gebruyken, sonder enige exceptie van verdorventheyt der Kerke .... Hier past het niet te trillen ende te beven, en al schoorvoetende daar henen als getrokken te worden; hier past liefde en verlangen".

En Hellenbroek: "Mogen dan zwak gelovigen, die in vertrouwen des Geloofs zich niet durven verzekeren van de vergeevinge hunner zonden, niet ten Avondmaal gaan? - Ja zekerlijk: want die hebben het sakrament der versterking het meeste van noden. Al die het geloof hebben en ten Avondmaal gaan, moeten juist niet verzekerd zijn. De beste kan wel onverzekerd zijn. Hoe leven die door geloofsoefeningen? Met verlangen en uitzien, met begeerten en de Heere hoogachtende in te wachten" 2).

Smytegelt gaf in zijn troostprediking de analyse van het bevindelijk leven, met de hoogten, meer nog met de afgronden en schemertoestanden daarvan. De theologische theorie over Smytegelt's bevindingsprediking gaf Prof. C. van Velzen, sinds 1728 hoogleraar aan de Groningsche Hogeschool, een Voetiaan als Smytegelt, in het voetspoor van J. à Marck, een sterke stut voor Ds Wilhelmus Schortinghuis bij de

moeilijkheden in zake de approbatie van diens Innige Christendom" in 1740. Van Velzen beschrijft Smytegelt's en zijn eigen beschouwing over de bevinding in zijn Voorrede tot Smytegelt's "Een Woord op zijn tijd", gedateerd: "Groningen de 20. September 1746".

1) I d e m, Een woord op zijn tijd, 's-Grav. 1747, dl II in de Voorrede van Prof. C. van Velzen.
2) W. á B r a k e 1, Logikè Latreia, d. i. Bedel. Godsd., dl I hoofdst. XLI, § II; hoofdst. XXV, § XIII vgg. - A. H e l l e n b r o e k, Kort Begrip der Chr. Rel., Rott. 177526, blz. 146. - A. Hellenbroek, geb. te Amsterdam in, 658; pred. te Zwammer- dam 1683; Zwijndrecht 1691; Zaltbommel 1694; Rotterdam 1695-1728. Overleden in 1731.

112

Bevindingen, dat zijn - aldus Prof. Van Velzen - "de krachtadige werkingen van de Heiligen Geest in de toepassing der verworven zaligheid en van derzelve ondervinding in het hart". De bevindelijken begeren "gevoelige, maar tegelijk redelijke genade, vooral de verstandigen en geoeffenden onder hen, en Schriftmatige bevindingen, die met Godts woord en de gronden der Gereformeerde lere overeenkomen". "Zij leggen geenszins hunne bevindinge tot een regelmate van uitlegginge der heilige Schriftuur, maar de Schriftuur tot een grond van hunne bevindinge; ja zij worden wel eens gequelt met die moeilijke twijfeling, of niet alle hunne bevindingen loutere verbeeldingen of enkele bevattingen van hun verstand zijn. Die mensen maken veel meer gebruik van de openbare en verborge middelen der genade, ofte van het horen lezen en overdenken van, ja spreken over Godts woord in gezelschappen, als zij, die zo geweldig op hen als veragters der middelen afgeven, hoewel ze niet onder alle middelen gezien worden, en in het bijzonder niet onder het gehoor van die geen, welke hunne vijanden en bestrijders zijn, ofte hunne vijanden volgen; maar zij kunnen en willen wel een uur of twee ver gaan om een ontdekkende en voor hun staet geschikte leerreden te horen, ja velen van dezelf zijn dikwijls te zeer gezet op het horen van deze en geen leerredenen, ende verwagten een zegen daarvan, en plegen afgoderij met de Leraers, die zij graag horen mogen. Zo verre is het 'er van daen, dat de Fijnen of Ernstigen tegen schriftuurlijke en middelijke ondervindingen zijn". "Ik vreeze, dat wel velen voor een schriftmatige ondervinding in de Leer zijn, maer niet in het leven der mensen, ofte alle ondervindingen in de mensen zelfs, voor Enthusiastise bewegingen houden".

Dan beluistert men de naklanken over de strijd ten aanzien van Schortinghuis' vijf „zalige Nieten" (zonder dat Prof. Van Velzen evenwel Schortinghuis bij name noemt). Aldus: "Het zeggen van zommige Godtvrugtigen, voor enigen tijd in Oostvriesland opgekomenende t' sedert enige jaren alhier geliefkoost, dat zij niets weten, niets willen, niets kunnen, niet deugen, en niets hebben, ende deze vijf Nieten noemen zij zalige Nieten, daer aen een gebrek geen zaligheid kan toegeschreven worden, en de de godtzaligen wel degelijk iets en veel, ja alles hebben na de spreekstyl van Godts woord. Ik voor mij ben gans niet voor deze spreekwijs; maer weet egter, en zie duidelijk, dat zij deze onvoegzame uitdrukkingen in een goeden zin verstaen, namelijk niet van een Godtvrugtige als zodanig na de geest, maer van hem als nog vleeselijk, ofte na het vlees ende het verdorve deel, het welke in hem overig blijft; en zalig of gelukkig noemende die Nieten of liever het kennen en gevoelen, dat een godtzalige uit zich zelfs niets heeft, niet wil etc. maar door de kragt des Geestes van Christus, die zijn geest moet levendigmaken, omdat het gevoel van niet te kennen uit zig zelfs hen ernstig aanzet tot een nedrig ende gestadig

113

gebruikmaken van de kracht des Geestes, om uit hun geestelijk levensbeginsel ernstig te willen, te kunnen etc. Daar zij by gebrek van zulk een gevoel hunner nietigheid niet toe kooroen. Spreken de godtzaligen van uittegaen uit het rijk van zelfsheit, zij willen met deze spreekwys te kennen geven, dat men het beogen van zijn eer in het geestelyke leven moete verlochonen, daer de verdorvenheid zo zeer op gezet is, ende alles doen of tragten te doen ter eere van Godt en Christus, en geensins, dat men zijn eigeselfszaligheid niet moete beogen in de godtzaligheid, gelyk de Pseudo mystieken willen. Hebben de Godtvrugtigen (als Van Lodenstein) veel in de mond, dat Godt het Al is, ende het schepsel Niet, geenszins is hunne meninge, dat het schepsel niet bestaat op zich zelfs, maar in Godt, en enkel lijdelyk is, of zich maar moet laten bewerken, gelyk de Spinosisten en Hattemisten willen; maer dat sy zich met het schepsel niet kunnen vergenoegen, of met de gemeenschap en nabijheid van de Schepper zo veel ophebben, dat 'er nevens dezelf hen niets geluste in hemel en op aerde met Asaph Ps. 73: 25 en 26".

"Spreken sommige van een ontworden, en verzinken of wegzinken in Godts liefde, het is niet te verstaan van hun wezen, dat zoude vergodet, ende het menselyke vernietigt worden, wanneerze tot Godts gemeenschap overgaan, ende in gedaante door wederbarende en heiligende genade verandert worden, hoedanig een buitensporige meninge de groveren Fanatieken geëigent word; neen maer ontworden is bij hen het eige en verkeerde van hun staat, gedrag en beoginge quyt te worden, ofte een afstervinge van' de ouden mens, ende het verzinken in de gloed van 's Heren liefde zegt een diepe verwonderinge en aenbiddinge van deszelfs grootheit, ende een weekhertige erkentenis van desselfs genot".

"Wakkere mannen [als] de oude heer T. à Brakel, en de heer J. van Lodestein, om datze veel houden van het verborgen en geestelyk leven der ziele met Godt, daer de Mystieken of Verborgenen hunnen naem van hebben, ende ook enige spreekmanieren gebruiken, die de Mystieken of Pseudomystieken eigen zijn, - behoren in genen dele tot de Pseudo-Mystieken, welke afwyken van de leergronden der hervormde kerk, alzoo Dezelf van het inwendig en verborgen leven der ziele met Godt en Christus schryven na de inhoud der gereformeerde lere, ende hunne Mystieke spreekmanieren in een gereformeerden zin moeten opgevat worden".

Prof. Van Velzen kon over de bevinding en over de beminnaars der bevinding oordelen, omdat hij kon getuigen: "ik hebbe van der jeugt af aen gemeenzame verkeringe gehad met dezelve, welke de werelt Fynen noemt en Ernstigen, en wete daerom zeer wel, welke hunne leringen zyn, daer anderen welke hen bestryden, hunne vertellingen meest hebben van horen zeggen, of mogelyk eens gesproken hebben met een of ander driftige en onervarene uit dezelye, waar uit men oordeelt, datze alle zodanige zyn . Waar zal men in deze dagen

114

godtvrugtigen zoeken, die werk maken van hunne lere te beleeven, zo het niet is onder die Mensen, welke Fynen en Ernstigen genoemt worden? Want andere Belyders zyn op zyn hoogst zedig, en weten niets van het inwendige leven des geloofs, der hope en der liefde met Godt in Christus, of zyn werlds en ydel, of praten en redeneeren wat van allerleie waerheden, en op zyn best ook zomtyts over de godtzaligheid, zonder die te practiseren, of malkander tot dat practiseren opzettelyk aentezetten. Dat er Geveinsden onder zyn, is wel zeker, maer hierom moet men alle die mensen, welke de

naem van Fynen krygen van de grove werelt, niet voor geveinsden houden, en de geveinsden voegen zich geensints by hen omdat sy ze voor geveinsden maer voor oprechten houden. Wy voor ons houden geensints alle die de naam dragen van Fynen, voor waerlyk fyne en naukeurige of waragtige Christenen, ende denken in generlei wyze, dat andere liefhebbers van een Euangelise godtzaligheid, schoonze onder die naera niet bekend zyn, onbegenadigden zyn, het komt 'er alleen op aen, dat iemand de zaek zelfs bezitte, welke de zogenaemde Fynen en Ernstigen voorstaen. Wy doen geheele niet in de ydele kettermakery".

Ook Prof. Van Velzen greep, als Voetius en Van Lodenstein, terug op Bernardus. Aldus: "Dit is waer, dat men van het inwendig en geestelyk leven der ziele volgens de gronden der Hervormde lere eerst in de 16. eeuw opzettelyk begon te spreken, en in de 15. eeuw meer bezig was in de hervorminge der lere, ofte het theoretis, dat is bespiegelen gedeelte der heilige godtgeleertheit; maer na de Reformatie is 'er alle eeuwen door van het inwendige leven der ziele gesproken, byzonder van die Theologanten, welke daer van Mystiken of ver- borgen genoot warden, ende met enige uitwendige pligtsverrigtingen niet konden vergenoegen, maer ook een inwendig leven der ziele begeerden in de godtsdienst, waer van zy byzondere namen en vyanden kreegen, gelyk de Liefhebbers van dat inwendig leven in onze dagen ... De Mystieken waren belust op hoger en wigtiger zaken dan op schrale disputen en barbarise termen; invoegen onder de Mystieken van de 12. eeuw een naem verdienen vader Bernardus, abt van Clarevalle in Vrankryk, en Hugo van St. Victor of Victorinus, zo genoot van een klooster by Parys, byzonder Richardus van St. Victor ... Met het doorbreken der Reformatie is de Theoretise eerst, en daer na de Praktikale Theologie, in het byzonder ook dat gedeelte, het welke handelt van het verborge leven der ziele met Godt, van dwalingen gezuivert".

Schortinghuis' hoofdwerk, "Het Innige Christendom" is van 1740). Hij heeft Smytegelt's gedrukte preken dus niet gekend. Smytegelt zou

1) W. Schortinghuis, Het Innige Christendom, Gron. 1740; 17402; 1742'; 17524; Nijkerk 1858; Nieuw-Beierland 1929. - Schortinghuis, geb. te Winschoten in 1700; pred. te Weener in Oost-Friesland 1723; Midwolda (Oldambt) 1734 tot zijn overlijden in 1750. Zie schrijver dezes Schortinghuis en zijn analogieën, Amst. 1942.

115

naar de jaren hunner verschijning Schortinghuis' "Geestelike-" en zijn "Bevindelijke Gesangen" en zijn catechisatiegeschrift de "Nodige Waarheden" 1) in handen kánnen hebben gehad, maar het blijkt niet. Prof. Van Velzen is de schakel tussen de beide geestverwanten. Er is verschil in de geestelijken groei van Smytegelt en Schortinghuis. De eerste was evenwichtiger, opgewekter, Schortinghuis de ontzaglijk-bewogen gelovige, in 1724 plotseling bekeerd, daarna in zeer veel geestelijke bekommernis blijvende. Smytegelt's prediking is rijker aan aspecten, al ontbreken gelijke klanken bij Schortinghuis niet. Schortinghuis haalt vele klassieke piëtistische schrijvers aan, schoon Luther, Calvijn, Melanchthon nooit. Smytegelt had zeer veel gelezen, inzonderheid algemene- en Kerkhistorie, maar hij citeert nooit. 't Blijft bij hem bij vermeldingen. Zo vermeldt hij Ambrosius, Monica, Augustinus, Petrus Waldus, Luther (dikwijls in "Het Gekrookte Riet²), Calvijn (zelden), Melanchthon, zijn leermeester Witsius. Maar Schortinghuis schrééf zijn boek en Smytegelt sprak!

Op Schortinghuis maakte een ontzaglijken indruk de tekst uit Ezechiël XIII: 23: „gijlieden hebt het hart des rechtvaardigen door valsheid bedroefd gemaakt, daar Ik hem geen smart heb aangedaan", welken zijn collega H. Klugkist te Weenen hem

voorhield 2) - en ook Smytegelt past dien text toe op "predikanten, die geen genade hebben, die het werk van Gods Geest rekenen voor geestdrijverij en gemaaktheid!" "Die slechte gasten, ze namen die bedieninge aan, ze lieten zichzelf bevestigen, en ze zeiden, dat ze het met Gods zake zouden houden; en zo 'wakker kwamen zij niet prediken, of ze pleisterden het volk met lozen kalk, en ze kwamen met dingen die geen wezen en hadden" 3).

Toen Schortinghuis het verhaal zijner bekering op de kansel te Weener deed, geschiedde zulks "met so veel snikken, schreyen en smelten van tranen, dat de Toehoorderen met my schreyden, en de geheele gemeeynte in beroeringe raakte" 4) - en van Smytegelt schrijft Ds. De Beveren: "daer hy predikte, wat zag men hem en de Gemeente dikwyls in tranen!" 5).

Overeenstemming tussen Smytegelt, Schortinghuis en Prof. Van Velzen is er ook hierin, dat zij gelijkelijk wisten van de smaad gerekend te worden tot de "Fijnen". De bevindelijken waren het grote schrikbeeld voor de moraliseerende 18e- en 19e-eeuwse predikanten en gemeenteleden. Vóór zijn bekering had Schortinghuis hen óók verfoeid. "Alle die Fynen (gelijk ik ze met de spottende werelt noemde)

1) Idem Geestelike Gesangen, Embden 1726; Gron. 17403; Idem Bevindelijke Gesangen, Gron. 1737; 17372; 17543; I d e m, Nodige Waarheden in 't hart van een christen, Gron. 1738; 1752; 1765'.

2) Boekzaal der Geleerde Waerelt, Amst. jg 1750, blz, 738 vgg.

3) B. Smytegelt, Het Gekrookte Riet, 2e en 9e preek

4) W. Schortinghuis, Het Innige Christendom. Blz 88

5) B. Smytegelt, Des christens heil en cieraad. Voorreden, blz. 35

116

vervolgde ik, bedroefde ze en liep ze overal tegen", "ja was het in mijn raagt geweest, soude die uit land en kerk hebben uitgebannen" 1).

Hij wist, hoe zij uitgemaakt werden voor "praecisisten, geveynsden, huichelaren, oproermakers, fymelaars". "Sy syn melancholyk, oproerig, schynheylig, styfhoofden, gering van ansien, veroordelen een jder, versuimen hun beroep, maken een Kerk in de Kerk, vragen overal of 'er ook vromen wonen, zyn bedel munniken, hebben veel gemaaktheyd, spreken altyd van wedergeboorte, ontnemen de mensen 't gebed des Heeren", "Sy drijven en houden sterk staande, dat alle uiterlike Godsdienst, hoe yverig en geset, sonder ware bevindinge, Geest en leven in Christus, ydel en nietig is".

Schortinghuis herinnerde zich uit eigen vroegere opvatting, dat de tegenstanders der bevindelijken zeiden: "als men sijn beroep neerstig waarneemt, elk lijk en regt doet, geen verschil met sijn naasten heeft, onberispelik in sijn handel en wandel is, en daar by dan in alle goede pligten sijn best doet, soo veel als men kan en in sijn vermogen is, so weet ik niet, wat men doen sal, om salig te worden en sijn Ziele te behouden, - Ik ben so Godloos niet als wel andere sijn, die ook hopen salig te worden: maar dat ik integendeel menigmaal van verstandige leraren ben geprezen over mijn Godsdienstigheyd en goede wandel; ja, als een goet Christen ben angemerkt. Ik bemin opregte, `Cordate, Gods salige leraren en waare Christenen; schoon ik wel wil belijden, dat ik met die nauwe praecisisten niet op hebbe, die so Engelryn willen schijnen: want men is in de werelt en moet ook met de werelt verkeerren, en niet heyliger willen wesen als ander. Als men gedoopt is, belijdenisse der waarheyd gedaan heeft en ten H. Avondmaal is aangenomen, moeste men immers denken, dat men een gelovige en een goed Christen is" 1).

Er waren XVIIIe-eeuwse, die onder de "Fijnen" verschil wilden maken tussen hen "rnet en ze:oder godvrugt". maar de grote schare oordeelde over hen als de Dames

Wolff en Deken. "Broeder Benjamin" en Cornelia Slimslamp uit de "Sara Burgerhart" zijn in de Nederlandse literatuur de Tartuffes geworden, temend, vals nederig, de daad zeer in strijd met de vroomklinkende termen 2). Abraham Blankaart schrijft aan Suzanna Hofland: "Ik zou mij doodschamen, dat zou ik op mijn eer, indien ik zo met Gods woord omsprong, en het zo Satans gek toepaste, zoals jij fijnen doet" (19e brief) en "aan de eerwaardigen heer Everard Redelijk", dat hij niet houdt van hen,,die zo klagen en steunen, en van tranendal en van een ellendig leven praten. De klagers kijken altijd bang, altijd vreezen zij, dat zij te kort zullen komen; zij houden van niemand, en niemand van hen"

1) W. Schor t i n g h u i s, Het Innige Christendom, blz. 86, 223, 243, 250, 254 vgg.

2) Schrijver dezes, Wilhelmus Schortinghuis en zijn analogieën, blz. 168 vgg, 240 vgg, 306. 117

(in den 173en Brief van de "Historie van Mejuffrouw Sara Burgerhart2), - al weet Sara, dat "er (of jij 't niet geloofde) zulke vrome zielen onder zijn, die, waren de hoofden der brave mensen zo goed georganiseerd als hunne harten, wel zuiver en godsdienstig zijn" (10e brief). Maar Aagtje Deken haalt in een harer brieven de neg door de bevindelijken vereerden Ds Th. van der Groe van Kralingen en zijn volgelingen fel door: "Groet de Herder van Kralingen; zeg, dat ik, wanneer ik weder te Kralingen koom, hem wel volkomen Aphasis, Loslaeting, wil aankondigen, vermids zijn dienst van weinig nut is. Groet de vriendinnen, die onder het kruis boteraminen vr ... en wens haar alle de zegeningen van een werkzaam leven" 1).

Als de enkele bevindelijke in de 18e eeuw reeds zo verdacht was, hoezeer dán een samenkomst van dezulken, een "oefening", een conventikel of "gezelschap"! En toch hadden de conventikels een goed kerkelijk paspoort.

De "profeten" - een predikant, maar ook een gewoon gemeentelid kon dit zijn - hadden volgens de Artikelen van het Convent van Wesel in 1568 o. a. tot taak na de predicaties of op anderen tijd een Bijbeluitleg te geven. Ieder der aanwezigen mocht daarbij het woord voeren; "en alzoo ten besluit, de vergadering met de gebeden van de voornaamsten profeet worden beëindigd" 2).

Ter Dordtse Synode van 1618/1619 was een vraag van de Gelderse Synode ingekomen, "of de beoefening der profetie niet goed zoude zijn, mits onder bezonnen leiding, opdat zij niet tot schisma, maar tot stichting strekke, en dit alleen door geleerde, vrome en gematigde predikanten" 3).

De deputaten verlangden echter naar het einde der grote Kerkvergadering en de Gelderse vraag bleef liggen. De Zuid-Hollandse Synode van 1629 te Leiden bepaalde, dat de conventikelen, en deze niet onder kerktijd, behoorden te staan onder toezicht van de Kerkeraad. De klachten erover duurden echter voort. Men ging naar plaatsen buiten de eigen gemeente. Predikanten uit andere plaatsen kwamen "oefenen".

De Zuid-Hollandse Synode van 1669 te Schoonhoven sprak uit, dat de predikant het voorzitterschap in een conventikel behoorde te bekleden. Personen, die zonder zulke kerkeraadleiding samenkwamen, moesten door de Kerkeraad worden vermaand en zo noodig bestraft. "In gevalle zy hardnekkig blyven, zal deze na ordre der Kercken, in alle voorsigtigheydt met haar handelen" 4).

Van Gisbertus Voetius verscheen er in 1677 te Utrecht, 's jaars na zijn overlijden, "Ware gevoelens, ontrent de particuliere bijeenkomsten der christenen". In 1722 besloot de Synode van Stad en Lande, gelijk

1) Dr J. D y s e r i n c k, Brieven van B. Wolff en A. Deken, 's-Grav. 1904, blz. 241.

2) Dr F. L. Rut g e r s, Acta van de Ned. Synoden der zest. eeuw, 's-Grav. 1889, blz. 9 vgg. De

latijnsche tekst is de originele. - Ned. vertaling, zie Kerkel. Handboekje, Rotterdam 1937, hoofdst. II, art. XIV vgg over de profeten".

3) Prof. Dr H. H. K u y p e r, De Post-Acta, bl'ze, 421, 463.

4) Acta der particul. Synoden van Z.-H., dl I blz. 304; dl IV blz. 485-487.

118

de Zuid-Hollandse van 1669, dat de predikanten vrijen toegang moesten hebben tot de conventikels. Zij moesten er dwaalleer, "alwaar het ook door gelag van de Hoge Magten des lands storen en doen ophouden" 1).

Men stelle zich conventikelen voor met zóó gestemde predikanten als president! Of rondom 1834 zulke predikanten als leiders van Afgescheiden "gezelschappen"!

Bij deze veelszins wrange houding der predikanten en Synoden ten aanzien van de conventikels dient met het volgende te worden rekening gehouden. De Kerk was officieel orthodox. Maar wanneer de dienaar des Woords een dorre, of inhoudsloze prediking bracht, gingen er mensen bijeenkomsten ter Bijbelbespreking onderling houden. Hetzelfde geschiedde, als men van de kerkelijke Belijdenis afwijkende leerstellingen van de kansel beluisterde. Omgekeerd waren er door de Kerk geweerde verkondigers - men denke aan Ds Labadie, Koelman, Van Hattem -, die hun opvattingen in conventikels uiteen gingen zetten, wanneer het hun niet langer toegelaten was dit van de kansel te doen. Voorts zijn er te allen tijde overgeestelijke personen en door geen enkelen prediker te bevredigen dwarskij kers, die eigen kringen vormen om hun bijzondere opvattingen te luchten.

Zo had men op de Schoonhovensche Synode van 1669 (art. 5) zich geërgerd: "dat men onder voorgeven van bysondere extra-ordinaire verligtingen van de H. Geest, sig seleen boven andere verheft, als waare men alleen de wedergeborene onder de Christenen, sig tot dien eynde noemende de vrome, Jesus kinderen, Jesus lievelingen, kinderen des ligts etc. met veragtinge van andere stigtelyke, en eerlyke Ledemaaten, die de publyke Kerke naarstig frequenteren, waar uyt staan te volgen verdeeltheden, scheuringen, veragtingen van Predicanten, en van publyken Godsdienst". Dit alles deed de Kerk van eeuw op eeuw huiveren over de conventikels als vorm van activering der gemeenteleden.

Ten slotte valt het op, dat ook het goede conventikel veelszins van de opzet, zoals de Weselsche Artikelen dezen stelden, verschoof. Dáár was het een Bijbeluitleg van, "t een of 't ander Boek des Bijbels met bekwame orde" (Artikelen II § 17). Maar het karakter der bespreking wijzigde zich. Wel bleef de Schriftlezing, het Psalmgezang, het gebed. Maar de bespreking werd vooral gericht op de geestelijke ervaringen der aanwezigen, hun "weg", op de leidingen des Heeren met de enkele ziel, op bijzonder ingevallen teksten. Deze, tot heden voortlevende "gezelschappen" vertegenwoordigen een uiting van het leven der Kerk van eigen, positieve waarde. Op grond van de Heilige Schrift, en naar aanleiding van het persoonlijke verborgen leven voor de Heere beoefent men er gezamenlijk de mystiek. Contemplatie van het Goddelijk Wezen naar Zijn Openbaring in Christus, aanbidding van Zijn Raad, dankbaarheid over hetgeen God Zijn kind te smaken

1) Zie Dr J. C h r. Kromsig t, W. Schortinghuis, Gron. 1904, blz. 112-140: „Strijd over de conventikels".

119

geeft van Zijn goedheid, gemeenschappelijk zuchten bij geestelijke verlating is het onderwerp van gesprek. Daar is men dag en nacht mee bezig. Daar gewaagt men van op het "gezelschap". Daar wordt volstreekte ernst gemaakt met de vraag, hoe men en

hoe men op dit bepaalde tijdstip voor God gesteld is. Daar wil men Hem niet dienen, zoals Van Lodenstein het de naam-christenen voor de voet wierp, "als een aanhangsel". Hij is het Eén en het Al en de mens is de wonderbaar-begenadigde, die de stem van de Herder begeert te beluisteren. Het gaat daarbij niet om eigen gevoelens als een grond ter zaligheid. Wie zalig, zalig niets wil zijn in eigen oog, als Van Lodenstein, heeft in zictelven geen grond voor God, in zijn bevindingen óók niet. Om de christen, ook om de bevindelijken, gaat het niet. Het ééne Middelpunt is de Profeet-Hogepriester-Koning Jesus Christus. Zijn verzoenend offer alleen is de hoop voor eeuwig.

Maar zo'n verheven gesprek in het "gezelschap" heeft de afgrond der namaak onmiddellijk naast zich. Dan verwaarloost men een grondige Schriftstudie en drijft gemakzuchtig op invallen. En omdat dit dan veelal (niet steeds) teksten zijn, houdt men die invallen dáárom reeds voor gave des Heiligen Geestes. Men gaat hen voor bijzondere mensen houden, die "op gezelschappen lopen". Het dragen van de schuld der veelszins aardse Kerk wordt weggeschoven. Het Sacrament verdwijnt tegenover subjectieve bekommerde stemmingen. De blijde dienst des Heeren mag nauwelijks meer vernoemd worden. Tegen de Schrift in schijnt een klagend discipel, alleen een kreunende, de enige vertegenwoordiger van het zalige volk te zijn. Maar deze wanvorm, deze verbastering doet niets af aan de waarde van het ware, God alléén zoekende conventikel.

Aan zulke heerlijke "gezelschappen" dacht Van Lodenstein in 1673/1674 als gijzelaar te Rhees met heimwee:

*"Zoet Gezelschap dat met my
's Hemels Heerscher vry en bly,
Pleegt te loven met gezangen,
In 't gezegend Vaderland,
Nog en zwijg' ik niet, gevangen ;
's Hemels Geest en kend geen band.
Waar blijft daar het Vaderland!
Ja, waar blijft dien zoeten band,
Daar mijn magen, daar mijn vrinden,
Daar het vroom Gezelschap my
Meed te vangen, meed te binden
Wist, in zoete slaverny?" 1)*

1) J. van Lodenstein, Uytspanningen, 28 Dec. 1673 en 4 Jan. 1674.
120

Als Van Lodenstein gaven Willem Teellinck en Voetius in de 17e-, Wilh. à Brakel, Joh. Verschuur, Schortinghuis in de 18e-, Ds D. A. Detmar in de 19e eeuw hun sympathie aan de "gezelschappen". Van Lodenstein's "Zoet Gezelschap" was á Brakel's lievelingslied 1).

Zoals de Dames Wolff en Deken de "Fijnen" niet konden verdragen, zo verfoeiden zij gelijkelijk hun "gezelschappen". Daar "huilt" men. Daar keek men "zoo bang en zuur" (5e brief der "Sara Burgerhart2). Daar gebruikte men "een aller-oneerbiedigste wijs van spreken over God en goddelijke zaken, 'jouw woord, jouw volk, jouw zoon, vadertje' Werkheiligheid vergeleek men er met "galeiboeven, die tegen wind en tij oproeiden". Men noemde de gemoedelijke Christenen "barelijke duivels" .... Men

sprak er van "Pelagiaan accorderen, al was 't dan ook maar tegen vijf ten honderd" (133e brief).

Het merkwaardige in de houding van Smytegelt ten aanzien van de "gezelschappen" is nu, dat hij te eener zijde de caricatuur ervan even scherp gispt als de Dames Wolff en Deken (Betje Wolff was als Smytegelt een overgevoelige Zeeuw), maar tegelijkertijd met zijn Utrechtse, piëtistische scholing het goede ervan prijst, en opwekt tot het houden van "oefeningen". Smytegelt reikt ook in dezen, opbouwend, naar een hoog ideaal en is niet - als de meeste predikanten en Synoden - er enkel grimmig tegen, al is zijn blik scherp! Die moest ook scherp zijn, want al had hij als knaap in Goes de conventikelen in hun schoonste vorm gekend 2), in Zeeland waren óók de uitwassen groot. Nog in 1818 werd in de Classis Walcheren geklaagd over "hartstochtelijke aandoeningen en ongepaste bewegingen" op de conventikels 3). In Smytegelt's dagen hadden die der labadisten, der "Hebreën", der Hattemisten juist in Zeeland hun toeloop. Overgeestelijkheid vond er een vruchtbaren bodem. In 1714 bracht dit alles de Staten van Zeeland er toe in hun gewest bij resolutie alle conventikelen te verbieden.

Smytegelt handelt er in de 9e en 10e preek van "Des christens heil en cieraat" over: "Er zijn particuliere samenkomsten (,gezelschappen1) die onderscheiden zijn van de openbare bediening des Woords. Dat zijn groepjes vromen; één onder hen is door Gods Geest bekwaamd om, te bidden en een stichtelijk woord te spreken. Zulke samenkomsten Zijn gegrond in de Heilige Schrift . . . 't is een oefening (,een exercitie1), waar niemand iets tegen kan hebben, zelfs de meest goddeloze niet; zelfs de duivel niet.

Waar oefenen zij zich in? In bidden; in danken; in de heiligen oorlog; in het behandelen van gemoedsgevallen; in regels van voorzichtigheid, moedgevingen en troost aan elkander te geven. Daar kan

1) A. Hellenbroek, Algem. Rouwklacht, uitg. 1858, blz. 15. 1) Hiervoor, blz. 7.

2) Dr J. H. Gunning J.Hzn, H. J. Badding, blz. 26.

geen duivel, nog minder de mens tegen hebben, dat soldaten elkander met het oog op de reis oefenen. Dat kinderen in huis elkander oefenen, wie kan het verhinderen Maar zo listig is de duivel en zo boos, dat hij alle kwaad, wat hij kan, tegen zulke oefeningen aanlegt".

Smytegelt is dus een voorstander van de "gezelschappen". Maar - en dit is weer het merkwaardige van dezen vertrouwendman der bevindelijken -, tegelijkertijd heeft hij een uiterst scherp blik op de gevaren, door welke de conventikelen van eeuw op eeuw worden bedreigd. "Van het begin van mijn dienst af heb ik altijd veel tegen de gezelschappen gehad. Ik heb ze altijd gehouden voor het verderf en de verwildering der vromen. Nochtans ben ik nooit een vijand geweest van stichtelijke conventikelen. Ik ben nooit een hater geweest van oefeningen of van de omgang met de vromen. Maar ik heb er verschrikkelijk veel verkeerd in gezien en dat het beter was er geen omgang mee te hebben". Men moet, gaat Smytegelt voort, samenkomende, niet het prediken naderen; niet van een of ander mens zijn gehele staat open leggen, niet toetsen of wegen, of hij wel het goede gewicht haalt en bij weging hem niet beoordelen. "Wij schrikken als wij er aan denken; zij durven het vonnis van leven en dood uitspreken, waar de uitnemendste predikant beeft om het hart van de rechtvaardige niet te bedroeven en het hart van de goddeloze niet te stijven. Wacht u voor uw zielen! Wat doen zij? de klem, die anders de bediening van het Woord zoude

hebben, nemen zij stillekens weg".

"Als zij zo spreken, tonen zij een grote trotsheid in zichzelf; zij meen, dat zij boven anderen uitsteken en dat terwijl zij somtijds minder in genade en bekwaamheid zijn dan de kleinen. Zij doden het werk Go'd's in hen, die beter zijn dan zij. Zij breken het gekrookte riet en doven de rokende vlaswiek uit. Zij hebben er geen gave toe. Wij waarschuwen u voor dezulken. Daar zitten de kleinen dan om opgebouwd te worden en ze snakken er naar - en zij vertrappen hen en nemen het niet ter harte .... 'Wel zeggen ze, ik heb meer bekwaamheid dan een predikant, die op een dorp of in een stad staat. Laat mij dus het preken worden toegestaan'. Gij hebt de gave niet. Ge zoudt wel kunnen zeggen 'Ik heb meer bekwaamheid om te regeren dan een burgemeester'. Zoudt ge daarom op het kussen moeten gaan zitten? Zoude hij er af moeten en gij er tip?"

1) "Vragen en antwoorden". Hoofdst. II § 18 van de Artikelen van Wesel zegt juist géén vragen en antwoorden, "als vreemd zijnde aan Paulq' instellingen, en zeer dikwijls gevende aanleiding tot twist en tweedracht",

122

Smytegelt toornst verder: "daar zijn dikwijls mensen, die hen prijzen. Dan worden ze hovaardig. Er zijn er, die hen laken. Dan worden ze kwaad. Weet ge wat dienstig is in de gezelschappen Dat men ze houdt in de vorm van vragen en antwoorden 1); dat men er voorleest en repeteert. Dat is dienstig". Wie "oefeningen" of "gezelschappen" wil, moet de openbare bediening des Woords en de dienaren des Woords niet verachten. Men houde de "oefeningen" niet tijdens de openbare godsdienst-oefeningen. Nog minder bezoeke men ketterse. Dan blijve men liever thuis.

Op gelijke wijze uit á Brakel zich scherp tegen mensen met een "godsdienst" in onverschillige liefde tot mensen van allerlei sekten tot aan de buidel toe". "Zij maken grote vertoningen van geestelijkheid, en daardoor ingang bij de eenvoudigen verkregen hebbende, zo leiden ze dezen af van de kerk en van de ware godsdienst". "Sommigen verwerpen het Woord geheel, laten dat daar, en zullen u op uw onderzoek niet antwoordend anderen zullen het aanzien voor een A. B. boek, daar de kleinen en eerstbeginnenden nuttigheid uit trekken kunnen, maar dat men boven het Woord moet opklimmen in hogere besohouwingen" 1).

Dan komt Smytegelt op een punt, dat herhaaldelijk in "gezelschaps"- bezoekers aanstoot wekt, n.l. Dat zij veel van huis zijn en inmiddels van de opvoeding hunner eigen kinderen niets terechtkomt. "Voorts heeft men mensen, die naar oefeningen lopen, die dikwijls liefdeloos worden om hun eigen kinderen te oefenen. Daar kunnen ze geen toezicht op houden. Ze laten al hun zoetigheid buitenshuis. Ze hebben op een andere plaats gebeden en dan laten ze hun arme kindertjes in 't wilde rondlopen. - Ook zijn er, die door het nalopen van oefeningen hun aardse beroep benadelen. Zij doen niet dan praten. Men jaagt elkander op kosten. Er moet dikwijls wat lekkers zijn vóór-, onder- of na de oefening. Dan slaat men verkeerde wegen in. Men neemt dubbele winst of men geeft een ander niet, wat hem toekomt, of men leent en men geeft niet weder. Ze bedroeven anderen. Ze deden beter hun oefeningen na te laten. Ze hebben hun vertrouwelingen. Diè nodigen ze. Dat zijn dan prijzers. Die maken de schepsels groot".

"Ook moet gij ze niet bijwonen, als er daardoor in uw gezin twist ontstaat. Dan is het gewone werk niet gedaan. De vrouw of de man is niet thuis. Het baart niet dan krakeel. - Ge moet er ook niet ter sluiks heen gaan, zodat ge, als ge er geweest zijt, er half om liegen moet. Ga er niet heen, als ge het niet met vrijmoedigheid kunt doen. - Wacht u voor oefeningen, waar ongepaste gesprekken, nijd, liefdeloosheid,

geesteloosheid, valsheid zich vertonen. Als een ander niet met u mee er naar toe gaat, veracht hem daarom niet".

Smytegelt, de bepleiter der "gezelschappen", heeft dus tegelijkertijd een uiterst nuchter oog op de kleine vossen, die de wijngaard bederven. Hij weet wel, dat de door Van Lodenstein als "kleine professoren" betitelde conventikel-gangers niet allen profeten zijn. Hij plaatst de nederigheid in de 'conventikel-bezoekers voortip. Men bekommere

1) W. á Br ake 1, Logikè Latreia, d. i. Redel. Godsd., dl I hoofdst. XXVI § XV; hoordst, XLII, Stelling II § VII; Stelling III § IX.

123

zich, een "oefening" bezoekende, er niet over, "of iemand ons daarover prijst of laakt". Men behelpe zich ook niet met uitvluchten om er van weg te blijven. Maar in het "gezelschap" geve iemand "nooit iets voor of spreke hij iets dan hetgeen de Heere in hem gewrocht heeft". "Neem eens: iemand kan een godsdienstig-gevoelige opvoeding gehad hebben; spreekwijzen geleerd hebben, hoe het werk der genade begint; hoe het doorbreekt. Hij kan een goed geheugen hebben; welbespraaktheid; grote kennis; een zoet talent om te bidden. Hij kan al zijn gemoedsbewegingen in zijn hand hebben om ze naar verlangen te buigen, - om te schreien, om op klagende wijze te spreken. Als men dan in de oefeningen zou doen, alsof men geestelijk zo bewogen was, dan zou dit zijn bedriegen. 't Zou zijn mond-christendom; schijn; mooipraten. 't Zou Jacob's stem wezen en Ezau's handen. Ze zouden daar vrome taal spreken en zo zichzelf en anderen bedriegen ... Zwijg liever, totdat gij waarlijk een bevinding hebt".

"Als men waarlijk met heilig oogmerk, biddend samenkomt, .dán zijn het de ware oefeningen. Wij moeten u een verhaal vertellen van Jacobus Koelman, die reeds vele jaren geleden in de Heere ontslapen is 1).

Hij werd in een plaats in Staats-Vlaanderen gevangen gezet. Meent ge, dat daar niet vromen in zijn oefeningen en onder zijn gebed kwamen? Hij nodigde zelfs de officier om het bidden te horen". "Toen eertijds (in de zestiende eeuw) ons volk met vele duizenden daar in de verdrukking bad en de Schrift las, - dát was het zaad der Kerk. In het dal van Achor was het een deur der hoop". "Zeg dus niet: 'ja maar om te spreken ben ik zo zenuwachtig. Ik besterf het als ik begin'. - Het zal allengs beter gaan. Toen ik zelf voor de eerste keer moest preken, bestierf ik het óók" 2).

De vriend der bevindelijken, de met de "gezelschappen" sympathiseerende Smytegelt was aldus hun ware leidsman. Hij stijfde hen niet in al datgene, waarin zij terecht ergernis wekten - al schreven zij zelfn die geërgerdheid dan toe aan de verblindende slechts uitwendig-godsdienstige mensen om zich heen. Hij deelde in hun bekommernis. Hij wist heel goed, waarom zij dikwijls wel gedwongen waren in kleine groepen elkander in het geloof op te bouwen, naast of tegen de officiëelen dienaar des Woords in. Smytegelt bracht hun geestelijke vragen op de kansel en beantwoordde ze. Zij, die liever in hun onverzekerde wilden volharden, zich liever aan de worsteling om tot het heilig Sacrament des Avondwaals te gaan, onttrokken onder het mom van onmacht en onwaardigheid, lazen en lezen hem liever niet, evenmin als zij Joh. Teellinck's "Vruchtbaermakenden wynstok" of Van Lodenstein's "Weeg-schale" ter hand nemen 3), omdat daarin

1) 1695.

2) Zie hiervoor, blz. 18.

3) J. Teellinck, de vruchtbaermakenden wynstok Christus.- J. van Lodenstein, Weeg-schale der onvolmaektheden der geheylgden op der aerde.

de heiligmaking naar de Heilige Schrift haar rechtmatige plaats ontvangt. Smytegelt wist wel, hoe vaak de bevindelijken Psalm XXXVIII zingen. Maar hij wist óók - als Schortinghuis -, dat de Heere tot de ziele spreekt: "Ik ben uw heil" en riep op: "Smaakt en ziet, dat Hij goed is" (35: 3; 34: 9).

Aldus was en is Smytegelt voor wankelmoedigen vol vertroosting. "Gods kinderen gaan kreupel, zo zij voor zich alleen al Gods vreselijke eigenschappen uitkiezen, als: Zijn rechtvaardigheid, heiligheid, waarheid. Zij zeggen: God is een rechtvaardig Rechter, die de zonden straffen moet. Hij is een heilig God, die geen gemeenschap met de zonden kan hebben. Hij is zo rein van ogen, dat Hij het kwade niet kan aanschouwen. Hij is een waarachtig God, die de zondaar met de dood bedreigd heeft. - En de ziele blijft staan bij het gezicht van al haar zonden; die staan steeds voor haar; dus vrezen zij, als zij aan God denken. Dacht ik aan God, dan maakte ik misbaar; peinsde ik, zo werd mijn ziele overstelpt, - zodat zij al Gods vreselijke eigenschappen voor zich kiezen".

„Daarentegen al Gods barmhartigheid, ontferming, liefde, algenoegzaamheid, welke voor hen zijn, die kiezen zij niet. Ja, als zij tot God zouden naderen, denken zij altijd aan Hem buiten de Heere Jezus om. Zij blijven steeds zien op hun zonden. Zij werken steeds in zichzelf. Zij stellen Jezus terzijde. Die is voor hen niets, zeggen ze. Het genadeverbond, daar sluiten zij zich buiten. Daar behoren zij niet bij, zeggen ze".

"Zij kiezen voor zich alle vreselijke vloeken der Wet, die zegt: vervloekt is een ieder, die niet blijft in alles wat geschreven staat in het boek der Wet, dat hij dit doe (Deuteron. 27: 26; Galatiërs III: 10). Daar zouden zij, gelijk heel het volk Israël's amen op zeggen. - Maar al de beloften, van het Evangelie, die God tot troost van Zijn kinderen heeft terneergesteld, die houden zij voor dingen, die hun niet aangaan. Die kiezen ze niet voor zich. Zij nemen Gods getuigenissen niet aan. Zij verzegelen niet, dat God waarachtig is (Johannes 3: 33). Dat is voor hen als een verzegeld boek. Ze durven daar tot hun troost niet in zien".

"In een fontein is een volheid van water. Zo is er ook in de Heere Jezus een volheid van genade om al de begeerten van Zijn kinderen te vervullen, hoe vele die ook mochten wezen en hoe groot. Hij kan nog meer en overvloedig geven boven al wat wij kunnen bidden of denken. Al heeft de ziele nog zoveel gebreken, laat haar maar tot de volle en onpeilbare oceaan der algenoegzaamheid gaan. Zij zal daar alle gebrek vervuld vinden, want Hij is machtig alle genade overvloedig te doen zijn in u" 1).

1) B. Smy t e gel t, De bedroefde christen vertroost, Rott. z. j., blz. 5, 6, 10. Preek over Openb. 21:6b "op een Avondmaalsdag, de 7. Maart 1706".

In Smytegelt's dagen behoefden de ootmoedige bevindelijken te Borssele, Goes, Middelburg, zich niet buiten de Kerk in "gezelschappen" te isoleren. Waar hij preekte - daar hád men in de Kerk het conventikel. Natuurlijk met één restrictie: dat alleen de man op de kansel het woord had. Doch, ook op de conventikels, gelijk ze tot heden voortleven, spreekt óók slechts een enkele en de meesten zijn luisteraars, - en soms ook wel heeft de geestelijk het minst-ontwikkelde er de meeste praats. Smytegelt sprak wel alléén, doch hij bracht de tot hem gebrachte zielenoden ter sprake - en zo spraken de luisteraars indirect toch. In het Voorbericht immers tot "Het Gekrookte Riet" staat vermeld: "dat in dien tijd enige vrome mensen bij Smytegelt kwamen met hunne zwarigheden en gevallen van 't gemoed, om raad, troost en besturing van hem, als een vader in Christus te ontvangen. Welke hij altoos met liefde ontvangen en met

veel lijdzaamheid en tederheid gehoord en behandeld heeft. Maar omdat zulks zo dikwijls en veel gebeurde, zo nam hij een besluit om van deze zaken in het openbaar te handelen, en daaruit zijn deze prediciën over de reeds gemelde tekstwoorden (Mattheüs XII: 20, 21) geboren. En als deze en gene dan daarna bij hem kwamen, zeide hij: houdt u maar onder de bediening, daar zal ik van deze dingen spreken".

In plaats dus van op de conventikelen of "gezelschappen" met bitterheid en minachting en gekrenkte trots neer te zien, trok Smytegelt ze in de puren dampkring der Kerk. Hij erkende de begeerten der bevindelijken. Hij had hen waarlijk lief. Het zijn waarlijk niet enkel huichelaars 1). En hij sprak naar hun hart, d. i. naar de diepte van hun hart, uit het Woord van God. Hij hield hen bij het Sacrament. Het is toch te zonderling, dat de Kerk alle mogelijke mensen zoude zoeken te bereiken, kerkelijke en buiten-kerkelijke, schapen en lammeren - doch de hand der waarachtige liefde naar de bekommerden niet zoude uitsteken.

Doet de Kerk aldus - dan kruipt een kleine groep verdrietige discipelen weg en leest in de ouden Smytegelt, gelijk Ds Hendrik de Cock te Ulrum in de dagen zijner geestelijke verandering ook naar Smytegelt greep 1). Of de Kerk volgt Smytegelt's voorbeeld en brengt van de kansel de volle, rijke, diepe vertroosting, de Blijde Boodschap ook aan het mystieke, meditatieve type in de Kerk, ook aan de bevindelijken mens. Dan zal zij niet langer hooghartig lachen om dien Middelburger profeet, doch dankbaar zijn voor Smytegelt als troostprediker.

1) Dr G. K e i z e r, De Afscheiding van 1834, Kampen 1834, blz. 171.

HOOFDSTUK 3

SMYTEGELT'S "GEKROOKTE RIET".

§ 1. SMYTEGELT'S PREDIKWIJZE

SMYTEGELT heeft zelf geen enkel geschrift voor de pers gereedgemaakt. Alles wat op zijn naam is uitgegeven berust op aantekeningen tijdens zijn verkondiging gemaakt. Wie dus over Smytegelt en over zijn meest-befaamde boek "Het Gekrookte Riet" handelt, moet zich voortdurend niet een schrijvenden, maar een sprekenden verkondiger voor de geest brengen (en een redacteur, die het handschrift persklaar maakte). In dit opzicht is het zelfs een voordeel, dat Smytegelt's preken alleen uit aantekeningen bekend bleven. Immers wie ze nu leest, beluistert de man van dicht nabij, zóó als hij op de kansel sprak, met al de oneffenheden, die een, óók gelijk bij Smytegelt uiterst zorgvuldig voorbereide, improvisatie altijd zal hebben. Aan de viva voce opgenomen stukken benadert men de rondom het jaar 1700 op Middelburg's kansels staande man, een prediker van zóó ontzaglijken invloed, dat zijn naam daar en in heel Nederland bij conventikel-minnaars nog als gezaghebbend voortleeft.

Zijn stem was zeerforsch, "als een klok, die het Kerkgebouw tot in de hoeken vervulde". In zijn jongere jaren sprak hij met "een lijmerige preektoon". Maar later liet hij dat varen - hij had zulke hulpmiddelen om zijn bevindelijkheid te bewijzen volstrektelijk niet nodig - en sprak hij eenvoudig en natuurlijk. Door de spanning zijner stem kreeg hij een jarenlang hem zeer kwellende hernia 1).

In zijn preek over Jeremia 25: 3: "Dit is het drie en twintigste jaar .... Dat het Woord des Heeren tot mij is geschied" van 23 Januari 1718 2) klaagt hij: "Ik hebbe mijn zwakheden naar het lichaam aan deze plaatse gekregen". Op oudere leeftijd verloor zijn stem haar geweldige kracht echter. Smytegelt's gestes (gebaren) waren zeer

uitbundig. Hij was gewoon op de kansel te slaan en met de voeten te stampen. Het zal bij Smytegelt wel zijn geweest een afreageren van zijn aanvankelijke kanselvrees. In Middelburg bootste men - goedaardig of kwaadaardig - zijn wonderlijke gestes na. Predikers, die in de reuk van Smytegelianisme begeerden te staan, deden de uiterlijke dwaasheden na, zonder de innerlijke werkelijkheid te bezitten. In het achtste boek der "Kralingiana" van 1757, fel gericht tegen bevindelijke predi-

1) Hiervoor, blz. 71.

2) B. Smytegelt, Keurstoffen (7e preek)

127

kanten en van dezen in 't bijzonder tegen de Kralingse Ds Th. van der Groe, vindt men een "Plan of ontwerp van de Kralingse Societeit". Artikel 29 schrijft voor: "Meer op de hartstogten als op het verstant te werken, waartoe nodig is. 1. Met de handen te maayen en met de voeten te stampen" 1).

Smytegelt was een volksredenaar. De Regenten zag men niet veel onder zijn gehoor. Zijn boeteprediking was niet naar hun smaak. Zijn preken duurden dikwijls zeer lang en dat lokte juist de meer aanzienlijken in de stad niet aan. Maar de schare werd geboeid door de radicaliteit, de onvervaardheid zijner overtuiging, door de diepte zijner verkondiging. Hij sprak de mensen aan z66 als zij voor God waren, naar hun onderscheiden geestelijken staat en geestelijken toestand. Hij was voor rijk en arm dezelfde profeet, maar hij preekte niet in een fietsen stijl als waren de gelovigen te allen tijde van één- zelfde geestelijke formaat. Smytegelt's direct uit het hart wellende prediking boeide de bevindelijken gelijk die zijner tijdgenoten J. van der Kemp van Dirksland en Th. van der Groe van Kralingen 2).

Smytegelt's taal is de kanseltaal van rondom 1700. Als Zeeuw sprak hij smeug en buigzaam; voor een niet-Zeeuw te week. Dr P. J. Meertens, deskundige in zake Nederlandse dialecten, deelde aan schrijver dezes mede: "Een studie over het Zeeuwse taaleigen der XVIIe eeuw bestaat niet. In het algemeen maakt Smytegelt's taal geen Zeeuwsen indruk, wat trouwens voor de meeste Zeeuwse auteurs van dien tijd geldt. Zoowel de schrijver als de drukker-uitgever streefden er klaarlijklijk' naar in hun uitgaven zoveel mogelijk een taal te gebruiken, die niet opviel door dialect-eigenaardigheden. Daarbij komt nog, dat Smytegelt, als alle theologische auteurs, zich nauw aansluit bij de taal van de Statenbijbel, zodat men niet kan zeggen, of bepaalde "idiotismen" op rekening van zijn dialect dan wel van de Statenbijbel moeten worden geschreven.

De enige Zeeuwse uitdrukking, die mij bij het doorlezen en -bladeren van enkele van Smytegelt's werken opviel, is: 'in plekke van', voor: 'inplaats van'. Dit is nog altijd Zuidbevelands, echter ook Vlaamsch (het Zeeuws komt in alle perioden van onze taal-geschiedenis nauw met het Vlaamsch overeen), maar ook het Gelders dialect kent het. Verder noteerde ik: vermeugen, gij meugt, ze meugen (maar ook: gij moogt, en ze mogen); herte, bersten, sxnerten; leeg, leegst, geern, de rechtveerdige, boetveerdigheid, keerse; verdurventheid (maar ook: verdorventheid); dobbel; diere (duur); wierden (werden); behieuw (behield); behouwen (behouden); gerogt (geraakt); fimelerye; geestdryverie; uit langen i. p. v. uit halen'. Dit alles is Zeeuws, maar niet uitsluitend Zeeuws".

1) Kralingiana of zedige Aanm. over de Kralinger Twistschriften door een Genootsch. van Letterbeminnaars, Rott. 1757, 1758. Het "Plan" afgedrukt door J. Breevoort in: Stemmen voor W. en Vr., jg 1918, blz. 294 vgg.

2) J. van der Kemp, De christen . . . vertoond in 53 predic, over de Heid. Cat., Rott. 1717;

1773". -- Ds J. van der Kemp, geb. te Rotterdam in 1664; pred. te Dirksland van 1692 tot zijn overlijden in 1718. - T h. van d e r G r o e, Toetssteen der waare en valse genade, Rott. 1752/1753; 1786; 1841; Gor. 1854/1855; Nijkerk 1866. - Ds Th. van der. Groe, geb. te Zwammerdam in 1705; pred. te Rijnsaterwoude 1730; te Kralingen van 1740 tot zijn overlijden in 1784. - Vgl. Dr G. D. J. Schotel, Geschied. van de Heid. Cat., blz. 308, 317.
128

Smytegelt sprak in de taal van 1700, - openhartiger dan de beschaafde mens ten jare 1946 spreekt. Dat deed niet Smytegelt alleen. Zo deed iedereen toen. Onderwerpen waar men nu in de conversatie over zwijgt, werden toen, gelijk onder de landbouwers van heden nog, zonder bezwaar besproken. Het zwijgen der beschaafden - als zoodánig aanvaard zijnde - is op zichzelf nog geen bewijs van dieper ' moraliteit. Als men de holle klanken van vele 18e-eeuwse predikers heeft aangehoord, spreekt Smytegelt's taal in haar echtheid onmiddellijk aan, al rangschikten zij, die latijnsche, Griekse, hebreeuwse citaten in die dagen op de kansel brachten, Smytegelt's stijl tot dien van "stijfhoofden, slechte idioten, plumpe Galileërs, arme, eenvoudige halzen, die de drempel van taal, opvoeding, redekunde en hedendaagse welsprekendheid nooit betreden hadden" 1).

Zijn taal is niet gemaakt. Zijn taal is niet gewild-archaïstisch. 't Is niet de taal van Luther en Calvijn, óók niet die van de Teellincks en van Van Lodenstein. 't Is de taal van Smytegelt zelf.

De verkleinwoorden, die nu in Smytegelt's taal afstoten, - die ná enkelen voor een kenmerk van dierbaarheid aanzien, waren toen alledaags. De briefschrijvers en -schrijfsters in de romans der Dames Wolff en Deken gebruiken ze ook. Maar de "broeders Benjamin" en de "Cornelia's Slimpslamp" voerden de verkleinwoorden in de tale Kanaán's tot een weerzinwekkende weeheid en platheid en meenden, dat het archaïstische als zoodanig de echtheid der Verkondiging waarborgde.

Doch de verkleinwoorden zijn een uiting van de gevoeligheid der Nederlandse, inzonderheid der Zeeuwse psyche. Het sentiment wordt in de caricatuur tot het sentimentele, daarna tot het sensuele. Niemand echter sprak in Smytegelt's dagen over die afschuwelijke ziekte der pokken anders dan over de "pokjes".

Allard Pierson schrijft: "De goedaardigheid van het Nederlandse volk is zelfs openbaar in zijn dagelijkse taal, waarin verkleinwoorden een hoofdrol vervullen. Gevoed door een stukje vlees, gelaafd door een kopje thee, rookt men, onder het genot van een glaasje wijn, zijn sigaartje, voor een dubbeltje gekocht . . . En klinkt het niet trouwhartig, dat: `willen we vast eventjes bidden?', waarmee de eerbare huisvader ten onzent het ongeduld zijner hongerige huisgenoten tracht te paaien? Zelfs is 'je' tè vormelijk,,ie' verkieslijk; kopje nog te

1) Dr G. D. J. S c h o t e l, Geschiedenis van de Heid. Cat., Amst. 1863, blz. 310 vgg. Aldaar voorbeelden van de toenmaligen predikstijl.

129

grammatikaal; koppie wel zo gezellig2).

Het hedendaagse Nederlands maakte in de oorlogstijd van 1940-1945 de A-bon onmiddellijk tot een "A-tje".

Iets wat velen als iets zeer diepzinnigs beschouwden en nog beschouwen, n.l. aan alle mogelijke woorden der Heilige Schrift een allegorische betekenis te hechten, vond in Smytegelt geen bewondering.

Zijn vererende luisteraar P. De Vriese zegt: Smytegelt had niet veel op met zinnebeeldige en bespiegelende verklaringen. Hij had zulk vertoon van diepzinnigheid

niet van node. Hij noemde niet, als Willem Teellinck, God de eersten "kleermaker", noch het menselijk lichaam een "madesack" 2).

Als staal van Smytegelt's sobere interpretatie volgde een deel uit twee zijner Hoogliedspreken (aan het allegoriseren over het Hooglied wordt men het meest gewaar, of een prediker in dezen over de schreef gaat 3).

De teksten waren de beide delen van Hooglied 2: 4: "Hij voert mij in het wijnhuis" en "De liefde is Zijn banier over mij". De Bruidegom is Christus. De Bruid is de Kerk. "Hij zegt: zie, gij zijt schoon, Mijn vriendin; zie gij zijt schoon, - door mijn heerlijkheid, die Ik op u heb gelegd. Dan weergalmen zij: zie, Gij zijt schoon, mijn Liefste, ja lieflijk; ook groent onze bedstede. De balken onzer huizen zijn cederen; onze galerijen zijn cypressen. Daarop gaat zij in het eerste vers van het tweede hoofdstuk weder voort met de lof op haar Bruidegom: Gij zijt een lieflijke roze van Saron, een lelie der dalen. Wat bezit Gij altemaal, mijn Liefste, zegt zij, ik kan mij niet genoeg verzadigen van U te beschouwen.,

Daarop komt Hij weder en zegt van zijn Kerk: Bruid, ook gij zijt een lelie: 'gelijk een lelie onder de doornen, also is mijn vriendin onder de dochteren'. Dat kan zij weder niet dragen. Zij galmt Hem weder toe: 'Als een appelboom onder de bomen des wouds, also is mijn Liefste onder de zonen. Ik heb grote lust in Zijn schaduw en zit daar onder en Zijn vrucht is mijn gehemelte zoet. Daar is niemand zoals Gij; Gij zijt als een appelboom en daar zet Gij mij onder. Er valt zeker een appel in mijn schoot, dien ik door Uwe genade krijg te plukken. Ik mag ervan proeven en hij is zo uitnemend zoet. De schaduw van U is zo verkwikkend voor mij, meer dan Jona's wonderboom voor Jona was. Ja, lieve Heere, ik krijg een geheel wijnhuis. Daar voert Gij binnen. Het wordt als een gehele fontein. Uwe liefde is de banier boven mij. Ik vind, dat zij als een scherm en schild voor mij is, als een vaandel, waar ik mede bedekt word. Hij voert

1) Allard Pierson, Oudere Tijdgenoten, Amst. 19223, blz. 16.

2) W. Teellinck, de Spieghel der Zedicheit, daer in alle soorten van mensen haer selven besierende, bemercken mogen, oft sy oock niet geweken zijn van de eenvoudicheyt, die zy in hare kledinge behoorden te betrachten, Middelb. 1620; Amst. 1626; Dordr. 1651, blz. 7, 55. Vgl. Dr W. J. M. Engelberts, W. Teellinck, blz. 136, 137.

3) B. S m y t e g e l t, Een woord op zijn tijd, dl II, de, 20e en 21e preek. De eerste "op het Avondmaal"; de tweede "Op een Nabetragting van het Avondmaal".

130

mij, zegt zij, in het wijnhuis en de liefde is Zijn banier over mij".

Het huis is Gods Kerk. God in Christus is er de Bouwer van. "Van eeuwigheid tot eeuwigheid zal het duren, eer het voltooid zal zijn". "In dit Huis is er vaste spijze voor de volwassenen; melk voor de kinderen. Daar is drank; wijn; flessen vol". De wijn is de gezonde leer; "de goederen van het Genadeverbond, die er in Christus zijn". Ook is de wijn "de zielvervullende werking van de Heiligen Geest; de hartversmoltenheid; de verwondering; de geestelijke ruimte; bedachtzaamheid; oprechtheid. Al het werk des Geestes is wijn. De berg van de Kerk zoude van zoeten wijn druppen (Joël III: 18)".

"Een wijnhuis is een openbaar huis. Ieder komt er binnen. De Kerk, het wijnhuis, is voor armen en rijken; voor grote en kleine zondaren. Ieder mag er komen, een knecht en een heer; een meisje en een vrouw; vromen en onvromen komen er; predikanten en lidmaten. Wie dorst heeft, zo staat er in Openbaring 22: 17, kome en wie wil, neme het water des levens om niet .... Alleen dáár is de wijn te krijgen: de roeping; de vergiffenis; het geloof. Tot Wien Zullen wij henegaan, zeide Petrus tot de Heere Jezus, Gij alleen hebt de woorden van het eeuwige leven (Johannes 6: 68). Daar is

overvloed. Dáár is geen gebrek. Daar is de beker overvloeiende. 't Loopt over. 't Overstelt. In Christus woont al de volheid van genade en waarheid .... De dienaren geven ieder naar zijn behagen. Dáár zijn de uitdelers van de verborgenheden Gods. Dáár zijn de kannen, glazen, flessen, - de middelen der genade; de instellingen van Christus; de troostbekers; de bekens van lof en dankzegging. Dáár verdrijft mens alle kommer, schroom en vreze. Zijt ge bedroefd? Ga naar de Kerk! Daar zal uw droefheid, benauwdheid, neerslachtigheid verdreven worden. En uw verzuchtingen zullen wegvlieden".

De typologie is door Smytegelt ver, te ver, doorgetrokken. De 18e eeuw is er vol van. En hij is een 18e-eeuwer. Maar wekelijk, geestelijk-ongezond is Smytegelt's allegoriseren niet! En zijn mystiek is christelijke mystiek.

Grote Bijbelkennis kenmerkt in Smytegelt's dagen èn Voetianen en Coccejanen èn lampianen. Tegen het zwaaien met geleerd vertoon op de kansel, zoals dit geschiedde door de z.g. Leidsche of Groene (naar hun voorman Ds H. Groenewegen van Enkhuizen) Coccejanen, ook wel heldere, echte of cordate Coccejanen genoemd, die zich in hun preken strikt en koel hielden aan de ontplooiing van Coccejus' beschouwing over de verbonden in de Heilige Schrift, vertoonde zich een reactie. Er kwam meer warmte in de prediking, meer wending tot het hart der luisteraars. De Voetianen hadden de toepassing altijd geaccentueerd in hun verkondiging. Nu gingen zij ook het scholastische op de achtergrond schuiven. De z.g. nieuwe of ernstige Coccejanen zagen de ijdelheid van geleerde uitdrukkingen op de kansel in en 131

wezen op de betekenis van het christelijke leven, dikwijls onder gebruikmaking van allegorische tekstuitlegging. Ook de Lampianen gaven naast de uitleg veel toepassing 1).

Smytegelt - als leerling van Hermannus Witsius - is ook in zijn preekmethode de man der synthese: hij geeft tekstuitleg èn van het begin tot het einde der preek de toepassing op het geestelijke, in het bijzonder het bevindelijke leven. Zijn Bijbelkennis verleidt hem er niet toe om uit de Concordantie alle gelijklopende plaatsen tot vermoeiens toe te vermelden.

Het is Smytegelt's predikwijze eerst een inleiding te geven over een met zijn onderwerp verwanten tekst en vervolgens de eigenlijken tekst zijner leerrede te behandelen, in punten ingedeeld. De toepassing ligt in het gehele stuk. De inleiding is op zichzelf een korte preek 2).

In "Het Gekrookte Riet" zijn in vier der 144 leerredenen deze korte preken vooraf ontleend aan teksten uit het Hooglied, nl. in de 48e, de 79e, de 81e en 100e.

Op deze methode maakt Smytegelt echter een uitzondering, wanneer hij feitelijk niet preekt, maar een bepaald onderwerp in een lange serie toespraken behandelt, b.v. De beoefening der heiligmaking en der gemeenschap der heiligen (in "Des christens heil en cieraat of het bevindelijke leven in zijn gehelen omvang (de 145 preken van "Het Gekrookte Riet.

Dan blijft wel het korte preekje vooraf, maar de teksten, die boven de preken staan (b.v. Kolossensen I:22 vijf en dertig maal in "Des christens heil en cieraat" en Mattheüs XII: 20, 21 in "Het Gekrookte Riet2), geraken' snel uit de gezichtskring.

In de grond is dus de titel: "Het Gekrookte Riet of Honderd vijf en veertig predicatien over Mathhes XII: 20, 21" onjuist.

Na de zesde preek reeds verdwijnt de tekst, al blijven de gelovigen toegesproken

worden als "gekrookte rietjes", - maar dát is geen tekstuitleg! Van nummer 108 af is de korte preek vooraf voortdurend over Jesaja LXI: 9: "Allen, die hen zullen zien, zullen hen kennen, dat zij een zaad zijn, dat de Heere gezegend heeft". Daar begint dus een deel, dat had kunnen heten: "Het gezegende Volk".

Beter ware de samenvattende titel van het boek geweest: "Bevindelijke Godgeleerdheid".

Doch de uitgever van een boek legt zijn oor te luisteren aan het hart der verwachte lezers. Hun smaak immers bepaalt de kooplust! En voor de 18e eeuw was het preken in een serie over één tekst een homiletisch kunststuk. Iedere periode trouwens in de geschiedenis der predikkunde vertoont haar eigen kunststukken, haar eigen geliefkoosde teksten of uitdrukkingen of geciteerde schrijvers.

1) Zie Dr J. Hartog, Geschied, van de Predikkunde, blz. 103 vgg; 141. Over Prof. F. A. Lampe, hiervoor, blz. 62.

2) Zie Hoofdstuk VI n°. 3, 6, 13, 16, 35, 37, 40.

132

In de 134en brief der "Sara Burgerhart" schrijft Anna Willis over haar Aanstaaende, de proponent B. Smit: "Mijn waarde vriend Smit heeft mij wel gezegd, dat hij over dezelfde woorden twintigerlei alle uit elkander lopende Leerredenen zoude kunnen maken, op zovele onderscheiden tijden, in zoveel verschillende omstandigheden, al naar hij zelf gesteld, en de zaak, hem dan voorkomende, aannemelijkst was" 1).

Zij dan de vorm en de titel een door de smaak des tijds bepaalde en met de tijd ook weer vergaande speelsheid, toch is deze vorm met dezen inhoud altijd verre te verkiezen boven de fout van anderen, die 145 maal een verschillende tekst oplezen in de dienst, doch in de grond nooit anders doen dan één zeer beperkt onderwerp herhalen.

Hier komt bij, dat de serie "Het Gekrookte Riet" gehouden werd van de 2en Maart 1720 tot de 3en September 1734. Zij liep dus over veertien en een half jaar. Gemiddeld vallen er dan ongeveer tien preken uit de "Gekrookte Riet"-serie op een jaar. Inmiddels hield Smytegelt van week op week, op Zondag en werkdag, zijn andere preken, Catechismus-preken, Biddagspreken, preken over vrije stoffen, Feestdagpreken, Avondmaalspreken. Het is dus ten een orale onbillijk Smytegelt te houden voor iemand, die maar één uitdrukking eindeloos zou herhaald hebben: "het Gekrookte Riet" .... Alleen staat men versteld over het geestelijke uithoudings- en opnemingsvermogen in de aanvang der 18e eeuw, dat in staat was tot het verwerken van zulk een tot in de vezelen beschreven zielsanalyse. De 304 kentekenen van het "gezegend volk" in "Het Gekrookte Riet" zijn inderdaad te veel van het goede.

Reeds bij mytegelt's leven werd een enkele door een toehoorder opgeschreven preek van hem, doch zonder zijn goedkeuring, uitgegeven, nl. De "Uitmuntende Prædicatorische Leerreden" over Ezechiël 34: 31: "Gij nu, o mijn schapen, schapen Mijner weide! gij zijt mensen, maar Ik ben uw God, spreekt de Heere Heere" 2).

Het was hem bekend, dat zijn preken werden opgetekend. De Beveren zegt dat deed men óók zo met die van Origenes, Chrysostomus en Augustinus. Uit de 19e eeuw kan men als voorbeeld vermelden J. F. Schimsheimer, die Da Costa's "Bijbellezingen" na afloop opschreef.

Bij Smytegelt is de meest bekende opschrijfster Mejuffrouw Maria Boter (in 1703 wordt in Middelburg een ouderling, de uitgever Jacobus Boter vermeld 3)). Maria Boter schreef gedurende dertig jaren met grote nauwkeurigheid Smytegelt's preken op. Het is

- 1) Smytegelt gaf ook seriën over Hooglied 2: 3; Jozua 3: 3, 4; Mattheüs 5: 47; 13: 44.
- 2) Uitmuntende Practicale Leerreden door een voornaam Godgeleerde over Ezech. 34:31, Middelb. bij M. Schryver. z. j.
- 3) F. N a g t g l a s, Algem. Kerkeraad van Middelb., blz. 86.

133
 onjuist, als Prof. Kist haar hand "vroom doch ongeoeffend" noemt 1).

Integendeel, naar De Beveren's getuigenis kan men op haar woorden "volkomen staet maeken; daer ik mag byvoegen, dat dit de Overledenen [Smytegelt] niet onbekent of onaengenaem was, en dat zyn Eerw. haer Ed. Dikwils in desen is behulpig geweest".

Ten aanzien van zijn eigen preek-aantekeningen en verdere manuscripten bepaalde Smytegelt bij testament, dat deze onder zijn drie erfgenamen verdeeld moesten worden; "dat zij die echter alleen voor zich zelf mochten bezigen, nooit uitleen of doen afschrijven, en wanneer zij die voorwaarde niet wilden aanvaarden, moesten alle papieren worden vernietigd". Vermoedelijk is dit laatste geschied. Smytegelt schreef trouwens bijna onleesbaar. Uit de zeventien kwartijnen met opgeschreven preken door Maria Boter te boek gesteld, maakte de bekwame, maar verder in het leven weinig geslaagde (Nagtglas noemt hem "knap, maar loszinnig²), D. Eversdijk uit Sluis, Smytegelt's leerredenen gereed voor de pers.

En zo kwamen de preken, die Smytegelt, ondanks sterken aandrang van familie-leden en van geestverwanten, zelf nooit had willen uitgeven, toch te boek. Misschien zou hij ze zelf in dat geval meer gepolijst hebben, ze meer in boekvorm hebben gebracht. Zeer zeker zou dit het geval geweest zijn met de weinig afgewerkte Catechismuspreken. In het Rapport der "Revisores Librorum" voor "Des christens enige troost" van 2 Mei 1742, de Middelburgse predikanten Ds Joh. Plesier en Ds Joh. van Wingerden, heet het terecht: "Dog denken dat de Spreker, soo hy de Uitgever van zyil. Predicatie had willen zyn, juist overal deselve uitdrukkingen, en bewysen, of niet gebruikt, of niet behouden zoude hebben, welke nu gemeen gemaakt worden". Slechts zelden inderdaad is een gestenografeerd stuk, dat niet van een volledig opgeschreven tekst wordt voorgedragen, dadelijk rijp voor de pers. Proeven indertijd genomen op de wens van de uitgever H. J. Paris om preken van Prof. Dr A. H. De Hartog als stenogram te doen uitkomen, mislukten.

Dr K. H. Miskotte, wiens boek over de Openbaring van Johannes, "Hoofdsom der Historie", naar stenographische opname werd uitgegeven, schrijft in het Woord vooraf: "wat het meest hinderen zal bij de lectuur is .... De spreektaal, die nu eenmaal, gelézen, de periodenbouw van goed proza niet haalt" 2).

Maar in ieder geval: nu hoort men Smytegelt nog, zóals hij werkelijk predikte van Middelburg's kansels.

1) Archief voor Kerkel. Geschied., jg 1837, blz. 458.

2) K. H. M i s k o t t e, Hoofdsom der Historie. Voordrachten over de visioenen van den apostel Johannes, Nijkerk 1945.

"Het Gekrookte Riet" verscheen in 1744 te 's-Gravenhage en Middelburg onder de approbatie van de Theologische Faculteit van de Universiteit van Leiden, gedateerd op de 24en Maart. Pikant is hierbij, dat een der hoogleraren aldaar was Smytegelt's vroegere collega te Middelburg, Prof. J. Esgers, een geestverwant; en een tweede Prof. J. van de Honert, een uiterst felle bestrijder van Schortinghuis, van bevindelijk Christendom, van "Fijnen" (die hij "Elendelingen" noemt), van de ziels-analyse, van

conventikels, getuige zijn "De mens in Christus" en "De Kerk in Nederland" 1). De serie verhandelingen over het bevindelijke leven, samengevat in "Het Gekrookte Riet", is Smytegelt's rijpe werk. Zó sprak hij de laatste veertien jaren van zijn dienst. De twee delen omspannen samen 1188 compres-gedrukte bladzijden. Daar zijn nog enkelingen, die ze van bladzijde tot bladzijde spellen en genieten. Voor hen zijn de steeds nieuwe drukken van Smytegelt's preken. Voorts zijn ze een gesloten boek voor de doorsnee-kerkmens.

Zie hier de volledige titel van het boek:

HET GEKROOKTE RIET

OF

HOND ERT-VYF-EN-VEERTIG PREDICATIEN

OVER MATTHEUS XII: 20, 21.

Waar in een zwak en kleingelovig Christen opgewekt en be-
stiert word om op de Heere Jesus te hopen, mitsgaders
verscheiden gevallen en zwarigheden van het gemoed worden
opgelost en beantwoort, tot der zulker vertroosting en
aanmoediging, om met blydschap, al strydende,
den weg des geloofs na de hemel te bewan-
delen, en aan de eeuwige gelukzalig-
heit te zyner tyd deel te krygen.

DOOR de ZALIGEN HEERE

BERNARDUS SMYTEGELT,

In zyn leven getrouw Bedienaar des Euangeliums te Middelburg.

Na 1744 verscheen "Het Gekrookte Riet" nog, weer te 's-Gravenhage en Middelburg, in 1768; in Nijkerk in 1868 bij I. J. Malga, die in het begin van de tweede helft der vorige eeuw vele "Oude Schrijvers" in Gothische letters 'opnieuw deed verschijnen; en nog in 1929 te Gorinchem.

1) J. van de Honert, De mens'in Christus, zoals hij al en niet bestaat naar de eis van de redelike en evangelische godsdienst, Leid. 1749; 1750.2; 1761.3. -
Idem, De Kerk in Nederland, Leid. 1746; 1747.3.

135

De Gothische letter lokt niet uit tot lezen. Dit alles klemt Smytegelt in tot een getuige alléén voor zijn dagen en voor de kleine schare bevindelijken van heden - doch overigens niet voor later tijd. Dit te meer, wanneer de beoefening van het persoonlijke, mystieke leven, wat Sicco Tjaden noemt: "het verborgen leven voor de Heere", bij de drukte van het hedendaagse leven in de knel geraakt.

Vandaar nu de hier volgende herleiding - maar met volstrekte eerbiediging van Smytegelt's gedachten - van "Het Gekrookte Riet" tot veel kleiner omvang en de vertolking in de taal van heden, op hoop, dat Smytegelt bekende worde báiten de kleinen cirkel zijner vrienden. Ook op hoop, dat hiermede in dezen tijd het ingekeerde leven tot meerder beoefening kwame. Waar Smytegelt zèlf de taal van zijn tijd sprak, kan er geen bezwaar tegen zijn, dat een later tijdgenoot over dat leven der bevinding ex)k in zijn eigen taal hoort handelen. De archaïstische taal is als zoodanig niet een

kenmerk van het bezit van geestelijk leven. Het ideaal ener vertolking wordt dan gegrepen, wanneer de lezer de schrijver, de spreker, inderdaad zelf hoort en de bemiddelaar ten een male wegvalt. Nog wijdsder ideaal is dit, dat de mens van heden, - bij dankbaarheid voor de sprake Gods in vroeger eeuw geschonken - niet meer terug behoeft te grijpen naar "Oude Schrijvers", doch zelf uit de fontein der Heilige Schrift, onder de stuwning van de Heiligen Geest, aan "allen die God vrezen, vertelt wat Hij aan de ziele gedaan heeft" (Psalm 66: 16). Dan voltrekt zich opnieuw de verrukkelijke onmiddellijkheid, welke de mensen van Sichar deed spreken: "wij geloven niet meer om wat gij zegt, want wij zelf hebben Hem gehoord en weten, dat Deze waarlijk de Heiland der wereld is" (Johannes IV: 42).

§ 2. DE VOORREDE TOT "HET GEKROOKTE RIET"

DE DRUKKERS VAN „HET GEKROOKTE RIET" AAN de LEZER (1744)

DIT werk van de zaligen heere Bernardus Smytegelt, dat wy in het ligt en u onder het oog brengen, goedgunstige Lezer, behelst, gelyk de Titel aanwyst, in 't geheel hondert vyf en veertig Predicatieën over de woorden, die men vindt in Mattheüs XII: 20 en 21. Dezelf zyn door dien Beroemden Man voor de aanzienlyke Gemeente te Middelburg gepredikt, en aldaar van Hem in de Nieuwe Kerk begonnen op de tweeden Maart 1720, en in dezelf Kerk geëmdigt op de derden September 1734.

De aanleidinge, die hy gehad en genomen heeft, om deze woorden en stukken te verhandelen en in het vervolg zo breed uittewerken, is deze geweest Dat in dien tyd enige vrome mensen by Hem quamen, met hare zwarigheden en gevallen van 't gemoed, om raad, troost en bestieringe van Hein, als een Vader in Christus te ontfangen. Welke hy altoos met veel liefde ontfangen, en met veel lydzaamheit en tederheit gehoord en behandelt heeft. Maar om dat zulks zo dikwijls en veel gebeurde, zo nam hy een besluit om van deze zaken in het openbaar te handelen, en daar uit zyn deze Predicatieën over de reeds gemelde Tekstwoorden geboren. En als deze en gene dan daar na by hem quam, zeide Hy, houdt u maar onder de Bedieninge, daar zal ik van deze dingen spreken: en zo zyn deze stukken van tyd tot tyd hoe langer hoe meer uitgebreidt.

De orde, welke Hy, om tot zyn oogmerk te komen, in deze Predicatieën gehouden heeft, schynt ons toe deze te zyn: dat Hy in de acht eerste de woorden van de Tekst verklaart, en by die gelegentheit enige gevallen van het gemoed behandelt, zich zo de weg banende om tot het oplossen van deze en gene zwarigheden overtegaan. Waar op hy dan verscheiden zwarigheden voorstelt en beantwoord in de negende en volgende Predicatieën tot de negentiende, in welke hy tien kentekenen van de staat der genade opgeeft, om dezelf in 't vervolg van stuk tot stuk nader te behandelen.

Het eerste raakt de Wedergeboorte met den tyd daar van, waar over hy spreekt van de twintigste tot de drie-entwintigste ingesloten.

In het tweede toont hy aan, hoe dierbaar het den begenadigden is op genade te leven, in de vierentwintigste.

In het derde, hoe zy aan zichzelf ontdekt zyn, in de vyfentwintigste.

Het vierde raakt de overtuigingen, waar over hy onderscheidentlyk handelt, van de zesentwintigste tot de zevenenveertigste ingesloten. In het vyfde spreekt hy van de Goddelyke droefheit, van de achtenveertigste tot de zesenvyftigste. Het zesde behelst de belydenisse der zonden,

137

van de zevenenvyftigste tot de zevenenzestigste. Het zevende vervat de heilige schaamte, van de achtenzestigste tot de zeventigste. In het achtste handelt hy over de haat tegen de zonde, van de eenzeventigste tot de vierentachtigste. In het negende van de armoede des geestes van de vyfentachtigste tot de vierennegentigste. Het tiende en laatste kenteken is de nederigheit, waar van Hy in het brede spreekt van de vyfennegentigste tot de hondert achtende Predicatie ingesloten.

Tot hier toe gekomen zynde staat hy als stil, en verhandelt in de negen volgende Predicatieën de tien genoemde kentekenen by wyze van een korte herhalinge, zo in 't gemeen als in 't byzonder, te weten van de hondertnegentiende tot de hondertzevenentwintigste ingesloten. In de achttien overige Predicatieën geeft hij

verscheiden redenen van deze zyne wyze van doen, in het prediken van kentekenen, met beantwoordinge van deze en gene tegenwerpingen, en aanwyzinge van het regt en verkeerd gebruik der kentekenen. En zo hangt dit schone Werk aan een, dat met recht voor een vry compleet en treffelyk zamenstel van de bevindelyke en zaligmakende Godgeleertheit mag gehouden worden. En op dat als met een opslag zou kunnen gezien worden, wat stukken in dit ganse werk behandelt worden, hebben wy de korten inhoud der zaken, in ieder Predicatie verhandelt, zo veele er in elk Deel voorkomen, voor aan geplaatst.

Maar mogelyk zal iemand denken, zo veele Predicatie over een Tekst, waarom niet liever telkens een nieuwe stoffe verkoren? Waar op wy kunnen zeggen, dat ons uit de mond van de overledenen Prediker bericht is, dat Hy, wanneer Hem die vrage gedaan wierd, gewoon was te antwoorden, dat Hy deze manier van Prediken verkoren hadt enkel om zyne Gemeinte te beter te stichten, en by bevinding wist, dat de Heere het niet ongezegent deed zyn; dat Hy anderzins veel gemakkelyker telkens een nieuwe stoffe zou kunnen nemen en verklaren, gelyk hy zulks op de Hoge Schoolen, in de tyt zyner Studien nevens andere van zyne Meesters geleerd had; maar dat het verhandelen van de Goddelyke en zielzaligende waarheden op deze wyze aan de poorte des Hemels al mediterende en biddende moest geleert worden, en dat zulks zo geznakkelyk niet was als men mogelyk zig verbeelde. En wy twyffelen ook geenzins, of elk Godvruchtige, deze Leerredenen met aandacht en opmerkinge gelezen hebbende, zal hier aan niet weigeren zyn zegel te hangen.

Wat de Uitgeefster van deze Predicatie aangaat, deze is Maria Boter, in de Middelburgse Gemeinte overbekend. Hoe deze Liefhebster van de Overledenen deze zyne Predicatie, niet alleen zakelyk, maar ook, zo veel mogelyk was, woordelyk, onder het gehoor opgeschreven heeft, is niet nodig, dat wy breedvoerig aantonen, nademaal de Eerwaarde. Heer A. W. De Beveren in zyne Voorreden voor "Des Christens Heil en Cieraat" dat reeds gedaan heeft, werwaarts wy dienvolgende de Lezer wyzen. En dat deze Predicatie zeer accuraat geschreven moeten zyn, blykt ons ook ten overvloede daar uit, 138 dat des Autheurs eigen Neef Marinus Smytegelt, toen Predicant te Borssele, onder de Classis van Zuidbeveland gelegen, deze Copye zo instantelyk begeert en verzogt heeft, gelyk ook mondeling gezegt, zo deze Predicatie na zyn Ooms dood gedrukt wierden, zy na deze Copye zouden moeten gedrukt worden. Ook heeft hy zelf al enige Predicatie na deze Copye afgeschreven, maar een al te vroege dood heeft hem verhindert daar in voort te gaan. Al het welke wy zouden kunnen bevestigen met een brief van zyn eigen hand uit Borssele geschreven aan Maria Boter op de vyftienden September 1727.

Ook kunnen wy, of schoon het te Middelburg overvloedig bekend is, niet voorby ten opzichte van dit Werk nog in het byzonder dit aan te merken, dat deze Predicatie niet zonder weten van de Autheur uit zyn mond opgeschreven zyn, en ook menigmaal onder zyne ogen geweest, gelyk Hy ook dikwils aangezocht is om die met zyne goedkeuringe te laten drukken: doch hy heeft daar toe nooit, gelyk tot geen van zyne Predicatie: kunnen overgehaalt worden. Maar of Hy niet wel gemerkt en gedacht heeft, dat dezelf na zyn dood zouden ter drukpersse overgegeven worden, willen wy niet bepalen. Ondertussen is dit zeker, dat Hy, als Hy hier toe aanzoek had, wel zeide: in myn leven niet, na myn dood regeer ik niet meer. Ja, Hy heeft meer dan eens zyne blydschap betuigt, dat ze uit zyn mond opgeschreven waren, en gewenst, dat ze noch voor veelen van vrucht mogten zyn.

Wy kunnen ook niet voorby aan te merken, dat de Uitgeefster van dit Werk dikwils betuigt heeft, en noch betuigt, met een diepe erkentenis van Gods onverdiende goedheit, dat hier in zyne goede voorzienigheid niet duister gebleken is, dat het uitschryven van deze Predicatie door haar volvoert is, zo dat 'er geen een aan ontbroken heeft; want zy heeft met verwonderinge opgemerkt, dat zy in een tussen tydt van veertien jaren, gedurende welke de Autheur over deze stoffe gepredikt heeft, daar in niet nu en dan is belet geworden; daar doch de mens, die een zeer broos vat is, al dikwils met veele ziekten en zwakheden te worstelen heeft, gelyk haar, zwak zynde van naturel, ook dikwils te beurt gevallen is; maar dat Godt het in zyne voorzienigheid zo schikte, dat zyn Eerwaarde zelfs door ziekten of anderzins van het vervolgen dezer zyner stoffe wierd afgetrokken, of Haar zo krachtadig in hare zwakheit ondersteunde, dat de Doctor, die over haar ging, verklaarde dat zy beter uit de Kerk quam als zy 'er was na toe gegaan.

Mogelyk dat de Heere in zyne voorzienigheid gewilt en dus getoont heeft, dat deze stoffe door haar geheel afgeschreven en ten einde gebragt zou worden, om ze noch van vrucht en zegen voor veele van zyn volk te doen zyn.

Dit is altoos des Uitgeefsters wens en oogmerk in het uitgeven van deze Predicatie, terwyl zy ook niet twyffelt, of deze hare arbeid zal by des Heeren volk niet onaangenaam zyn. Wy paaren onzen wens met die van de Uitgeefster, en bidden God, dat Hy U, goedgimstige Lezer, en dit Werk allezins zegene!"

BIBLIOGRAPHIE

A. Geschreven Eerstehandsbronnen

Acta Classis Zuid Beveland.
 Acta Coetus 1711 en 1733 (Synodaal Archief).
 Acta Ministerii (Utrecht). Beroepingsstukken (Voorburg).
 Van 't prediken der Capitt. van 't O.T. (Utrecht),
 Doopboeken Dom-, Buur-, Jacobi-Kerk (Utrecht).
 De ontstelde Gans, ofte Goede Mercurius over de jare 1692 .... Door een borger der
 voorschreve Stad (Goes).
 Memoriaal van Burgemeesteren der Stad Delft.
 Memoriën- en Resolutiënboek der Stad Zutphen
 Notaris Minuten (Not. R. van Vechoven)
 Notulenboek Kerkeraad van Borssele.
 Idem van Goes.
 Idem van Rotterdam.
 Ordonnantie-boek van de Thesaurier (Utrecht).
 Resolutien van de Gr. Kerckenraedt van Utrecht.
 Resolutien van de Weth (Rotterdam).

B. Gedrukte Eerstehandsbronnen

Acta Ned. Synoden der zest. eeuw (uitg. F. L. Rutger s), 's-Grav. 1889.
 Acta prov. en partic. Syn. 1572-1620 (uitg. J. Reitsma en S. -D. van Veen), Gron.
 1896.
 Acta ofte Handel. des Nation. Synode, Dordr. 1621.
 Acta portie. Syn. Z. Holl. (uitg. W. P. C. Knutte1), 's-Grav. 1910.
 Album Studios. Acad. Rheno-Traj., Utr. 1886.
 G. Amesius, De conscientia et eiusiure, vel casibus, Amst. 1630.
 Anti-Theses, of Correctie der Sestien Artykelen, Middelb.
 Archief Ned. Kerkgesch., 's-Grav. jg 1887, E. Moll, Onderteken.-formulier Z.
 Beveland.
 Archief Kerkel. Gesch., Leiden jg 1842, over: Petrus Santvoort.
 W. A. Bachiene, Vaderl. Geogr. of nieuwe tegenw. staat en hedend. histor.
 der Nederl. Amst 1791

L. Bayly, zie: G. Voetius.

N. B a r e n t s e n, De ziele des Evang.; Vliss. 1671; Amst. 17442.

I c l e m, Swacke ademtocht van een aemecht, ziel in hare geestl. flaaute, Dordr. 1680.

B. B e k k e r, De betov. Weereld, zijnde een grondig onderzoek van 't gemeen
 gevoelen aang. De geesten, derselver aart en vermogen en bedrijf, als ook 't gene de
 mensen door derselver kracht en gemeenschap doen, Amst. 1691-1693.

A. W. De Beveren, zie: B. Smytegelt.

Boekzaal der Gel. Waerelt, Amst. jg 1750.

M. A. B o o m s, Apologie of Verantwoord. zijnde een waaragtigh Verhael van de
 Procedures der Consistor. van Middelb., met alle de Stukken, zo Beschuldigingen als
 Antwoorden daer toehorende, Middelb. 1714.

T h. à B r a k e 1, De Trappen des geestel. levens, Amst. 1670.

W. á B r a k e 1, Logikè Latreia, d. i. Redel. Godsd., Rott. 1700; Dordr. 179520; Nijk.
 1858; Leid. 1880.

I d e in, De ware christen, Amst. 1712; Nijk. 1863.

W. Broes' De Kerk en de Staat, Amst. 1830-1832.

C. Burma n, Traject. Erudit., Traj. 1738.

P. Burman, Oratio funebris in . . . H. van Halen, Utr. 1699. Ned. uitg.: Lijkrede over enz. i Utr. 1701.

Catalogus . . . voorwerpen betr. Gesch. en oudheidk. ten Stadhuize van Goes.

Idem - Bibl, van Goes.

Idem - Pamfletten Kon. Bibl. (uitg. W. P. J. C. Knuttel).

Idem - Pamfletten Prov. Bibl, van Zeeland, Middelb, 1892.

Idem - Bibl. Zeeuws Genootsch. Der Wetensch,

Codex Diplom. Neerl. (Hist, Genootsch.), Utr. 1852, C. A. Rethaan M a c a r é, Enige oorspronk. stukken betr. De woelingen in Zeeland 1655-1657 en 1692.

Copye van de Confer., gehoud. ten Huysse van d' Hr Burgem. Steven Voet, dato de 1 Martij 1697, Middelb. voor J, Boter.

W. D e u r h o f f, Overnatuurk. en Schriftuur(. Saamstellinge van de H. Godgel., afgeleid uit het kennelijke Gods, uit de weezenl. genaadegifte en uit de H.S., Amst. 1715.

Adr. van Eeghem, Verhand, van de Wet der Nature, Middelb. 1700; 17302.

J. Esgers, zie: C. Yuinman,

J. F r u y t i e r, Sions. Worstelingen of histor. samenspraken over de verscheide en zeer bittere wederwaardigheden van Christus kerke met openbare en verborgen vijanden, Rott. 1714; 17152; Gron, 17403; 17654. Zierikzee 1817; 1853/1854. Utr. 1868. - Rott, z. j. Idem De oude, gesonde, beproefde en goddel. lere van de ware, geref. chr. kerke aengaende Godt de Heil. Geest, Rott. 1728; 17822.

I d e m, Kort vertoog van de waarh. Der Rott. 1728.

I d e m, Aanmerk naar aanl. Van Redenen enz., Rott, 1729.

I d e m, Vervolg van de Aanmerk., Rott. 1730.

Th. van der Groe, Toetssteen der waare en valse genade, Rott. 1752/1753; 1786; 1841. Gor. 1854/1855. Nijk. 1866.

B. Hakvoord, De Schole van Chr., behels. zes en zestig lessen, waar in de ganse belijd. Der Geref. Godsdienst beknoptel. voorgesteld en volgens de draad van de Heid. Catech. Duidel. verkl., en uit de H.S. bevestig wordt, Amst. 16922; 1738:.

P. van H a t t e m, de val van 's Werelts Afgod, ofte het gelove der heyligen, zegepralende over de lere van eygengeregtigheyt, 's-Grav. 1718 vgg.

A. Hellenbroek, Kort Begrip der Chr, Religie, Rott. 1706; 177528.

d e m, Algem. Rouwklagt in de straten van Rott., Rott. 1711,

Historie van de Satisfactie in het jaar 1588, Goes 1777.

242

J. H o n d i u s, Swart Register van duysent Sonden; Amst. 1679; 1724',. J. van de Honert, De Kerk Nederl., Leiden 1746; 17478.

I d e m, De mens in Christus hoe hij al en niet bestaat naar de eis v. de redel. en evang. godsdienst, idem 1749; 17502; 17613,

P. Immens, De godvr. Avondmaalganger, Middelb. 1712, Rott, 1851.1, Sneek 1912.

J. van der Kemp, De christen vertoond in 53 predic, over de Heid. Catech., Rott. 1717; 1773.1.

Kerkelijk Handboekje, Rott. 1937,

W. P. C. Knu t t e l, zie; Acta in Catalogus.

Kralingiana of Zedige Aanm, over Kraling. Twistschriften, Rott. 1757/170

J. De Labadie, L'idée d'un pasteur et d'une bonne pasteur; 1667.

I d e m, Manuel de piété, Middelb. 1000, Ned, uitg.: Handboekje der God:flip heyt, 1668.

F. A. L a m p e, Commentarius analyt. exeget. Evangel, secund. Johann., Mag 1724/1725.

Idem Redenen, waarom op een naamroevend schrift van een onverstand niet geantwoord werd. Utr. 1728.

F. van Leenhof, de Hemel Aarden, of een korte en klare beschrijvinge van de Waare en Standvv. Blydschap, zo naar de Reden, enz. Zwolle 1703. Kampen 1703i, Arndt 17043.

I d e m, de Hemel op Aarden, enig heldert van de Nevelen van Misverstand en vooroordelen, Zwolle 1704.

J. Leydekker, Kerkel. Historie Dordr, 1691. Tweede druk onder dit titel: Adam, Moses en Christus, Middelb. 1701.

I d e in, De zaake van de Sone Gods verded. tegens de schriften van A. van Eeghem, Middelb, 1701.

I d e m, Eere van de Nation. Syn, in de jaare 1618 en 1619, Voorgestaan In bevest, tegen de beschuldigingen van Of Brandt, In syn Histor, der Reform. Amst. 1705-1707; 1737.2.

I d e m, De Herv. Kerk in 't gemeen verded. tegen het Pausdom, Middelb, 1711.

I d e tn, De blijde Spinozist en de bedroefde Christenleraar, Rott. 1719

M. Leydekker, Commentar, Augustinus de unitate Eccles, Utr.

J. van Lodenstein, J. van de Bogaerts Laatste Uyren, Utr, 1663. Gron. 1720.

I d e m, Weeg-schale der onvolmaaktheden der Heyligen ofte bedenck, wegens het Gewicht of de Achtginge, die men te maken heeft van de gebreken en struikel, der geheyl. op der aerde, Utr. 1664, Rott, 17122. Amst. 17283. Utr. 17283; 1765'. Neusden 1856, Leiden 1882.

I d e m, Beschouwinge van Zion, ofte aandagten en opmerck. over de tegenw. toestant van 't Geref. christen volck. Gestelt in enige t'samenspraken, Utr. 1674-1678. 's-Grav. 1739e. Amst. 1839 [uitg. H. P. Scholte].

I d e m, Uytspanningen, behels. enige stichtel. lieder. en andere gedichten, Utr, 1676. Arnst, 175213. Amst. 1780".

Idem Geestel. Opwekker voor het onverloochende, dode en geesteloze Christendom, Amst. 17012; 17163; 1732; 1740. Dordr, 1854. Nijk. 1857.

I d e m, Het verval Christendom, Utr. 1711. Amst. 17422. Haarlem 1756. Utr. 1875.

Plan of Ontwerp, zie: Stemmen voor Waarheid en Vrede.

Herm, Pontanus, Laudatio funebris in .. . P. et Mastrigt, Utr. 1706. j. Reitsma, zie: Acta.

Resolutie by de ed. mog. heren Staten 's Landts van Utrecht genomen ende gearresteert, waer na de kerckendienaren van der selver provincie haer sullen hebben te reguleren, Utr. 1660.

C. A. Rethaan Macaré, zie: codex Diplom. Neerland.

J. à M a r c k, Oratio funebris in . . Hermann. Wits., Amst. 1710 (achter Scripturariae Exercitat.).

P. á M a s t r i c h t, Novitatum Cartesianarum Gangraena, Duisb, 1677. Amst, 1678, E. M o 11, zie: Archief Ned. Kerkgeschied.

P. De la Ruë, Gelett. Zeeland, Middelb. 1734; 17412,

F. L. R u t g e r s, zie: Acta.

W. Schortinghuis, Geestel. Gesangen, Embden 1726. Gron. 1740'.

I d e m, Bevindel. Gesangen, Gron. 1737 ; 1737.2; 1754'.

I d e m, Nodige Waarheden, Gron. 1738; 17524.

I d e in, Het Innige Christendom, Gron, 1740; 1740'; 17423; 17524. Nijk. 1858. Nieuw Beyerland 1929.

A. M. van S c h u r m a n, Euklèria seu malioris partis electio, Amst. 1673/1085. Ned, Eulcl, of Uiterverkiezing van het beste deel, MW. 1084,

M. Smallegange, Cronyk van Zeel., Middelb, 1696. 4

B. Smytegelt, Uitmunt. practic. Leerr, door een voornaam Godgel. over Ezech. XXXIV: 31, 1Vliddelb. z. j.

I d e m, Zes uitmunt. practic. Leerr., 's-Grav. 1740.

I d e in, Des chr, heil en cieraat, voorgest. in vijf-en-veertig predic. over Phil. IV: 7 en Col, 1: 22, Met een voorr. Door A. W. De Beveren, 's-Grav. 1740; 17442. Amst. 1855.

I d e in, Des chr. enige troost in leven en sterven, of verdut., over de Heid. Catech. in 52 predic.; benevens 5 belijdenis-predic., 's-Grav. 1740; 17422; 17563; 1766'. Nijk. z. j. Leiden 1887. Kampen 1918.

I d e m, Het Gekrookte Riet, of hondertvijf-en-veertig predic. over Matth. XII:20, 21, 's-Grav, 1744. Amst, 17682. Nijk, 1868'. Gor. 1929'.

Idem, Een woord op zijn tijd, ofte twee-en-veertig predic. naar tijdsomstandigh. geschikt . . . waar bij komt het zalig uiteinde der vromen en het rampzal. uiteinde der godtl. Met een voorr. van Cornelius van Velzen, 's-Grav. 1744; 17612. Nijk. 18573. - Uitgeg. onder toezicht van Ds P. van Dijke, geref. leraar te Middelburg, Middelb. 1864. - Rott. z. j.

I d e m, Een woord op zijn tijd, ofte zeven-en-veertig predic. naar tijdsomstandigh. geschikt.... by gelegenth. van het H.A als mede in andere gevallen gedaan. Met een voorr, over de bevindinge van de werkingen des H. Geestes van Cornelius van Velzen, 's2Gray. 1745.

I d e in, Twaalf uitmunt. predic. Leerred., 's-Grav, 1756.

I d e m, Kort begrip der chr. relig., gestelt in vragen en antw., 's-Grav. 1756.

I d e m, Keurstoffen, of verzamel, van vijftig uitmunt. predic. waar onder enige over zeer gewigtige practicale stoffen. Met een voorr. van Joh. van Diesbach, 's-Grav. 1765. Ter Aa 1914.

I d e m, de Heere Christus, de ware wijnstok, tot verkwikking,.. Der naar Gods gemeensch, dorstige zielen, Leerr, naar Joh. XV: 1, Amst, 18342; 18343.

I d e m, De zichzelf bedriegende naam- chr, en zijn gewis verderf, bij aldien hij niet bekeerd wordt. Leerr. naar Joh. XV: 2a, Amst. 18342.

I d e m, De ware chr. tot goede werken toebereid door de Vader des Heeren J. Chr, Leerr. naar Joh. 15: 2b, Amst, 1834; 18343.

I d e m, De baarblijkelijkh. en de noodzakelijkh. van het deelgenootsch. aan de hemelsche schatten. Leerr. naar Matth. VI: 21, Amst. 1835.2.

I d e m, Maandagsche Catechisatiën, zijnde een huis- en handboek tot onderwijzing in de Geref. leer. Voorgesteld in vragen en antwoorden. Voorheen nooit gedrukt. Amst. 1837.

I d e m, De bedroefde chr. vertroost, in een pred. over Op. XXI: 6b en twee belijdenis-pred. over Spr. II: 1-5 en III: 13-18, benevens zes kentekenen, die de allerzwakste in de genade met de allersterkste in de genade gemeen hebben, vermeend. met het Chr. maagdenversiersel, Rott. z. j. Harderw. z. j.

I d e m, Vier . . . leerred. over Ezech. XXXIV 31; Spr. XXIII: 26; Jes. LV: 2 en Jes. LX I: 8, Amst. z. j.

d e m, Vier . . . leerred. over Hoogl, I: 2, 3; Jes. XLI: 14 en Ps. CXVI: 12, Amst. Z. j.

I d e m, Vier uitmunt. pract. Leerr., benevens een viertal Geestel. Gezang., Rott. z. j. Harderw. 1909. Gor. 1930.

I d e m, Zestal Leerr., naar een onlangs gevonden handschrift, Gor. 1930. Idem Acht uitmunt. practic. Leerr., Harderw. 1909. Utr. z. j. Amst. 8e dr. z. j.

I d e m, De weg der heiligmak., voor gest. in negen predic. over Matth. V: 47 • • • • benevens het histor. verhaal . . . Door P. De Vrieze, Zierikzee 1857. Nijk. 1858.

I d e in, Twee en dertig uitmunt. predic., lopende van de jaare 1698-1713, volgens een onlangs gevonden handschrift, Nijk. 1862.

I d e m, Het Brood der kinderen [waarin o.a. Leerredenen van B. Smytegelt], Leiden.

I d e m, Twee Paasch- en Twee Pinksterstoffen, 's-Grav. z. j. Nijk. z. j.

I d e m, Predic. over Jer. XVIII: 12, uitgespr. 5 Junij 1695, Goes z. j.

W. S p a n d a w, De bedekte Spinozist, Goes 1700. Utr. 17332.

Stemmen voor Waarh, en Vrede, Utr. jg 1918: Plan of Ontwerp van een Kralingsche Sociëteit.

J. Teellinek, de vruchtbaerm. wijnstok Chr. Kampen 1666.

W. Teellinck, de Spieghel der Zedicheyt, daer in alle soorten van mensen haer selven besierende, bemercken mogen, oft sy oock niet geweken zijn van de eenvoudicheyt, die zij in hare kledinge behoorden te betrachten, Middeib. 1620. Amst. 1626. Dordr. 1651.

I d e m, Treurschrift over het ongeluck ende de versmaetheydt, daer in Gods volck in vele quartieren des iveerelts ghecome is t'onzen tijde, Middelb. 1622.

I d e m, De sleutel der devotie, ons openende de Deure des hemels, Amst. 1624. Utr. 1655.

I d e m, Gesonde bitterheyt over de Weelderighen Christen, die geerne kermisse houdt, t'samen gevoecht wt het achtste Capittel van de eersten zendbrief Pauli tot die van Corinthe, Amst. 1624.

I d e m, Soliloquium, ofte betrachtungen eens sondaers . . . in de angst sijner wedergeboorte, Middelb. 1635. Dordt. 1647. Amst. 1681; 1841.

I d e m, De mens Godts, uitg. Fr, Ridderus, Hoorn 1656.

Tegenwoord. Staat [Zeeland], Amst. 1751; 1753.

Theses door de E. Gedeput. Des E. E. Classis van Walcheren, Ds N. Schorer, Jac, Fruytier en Joan. De Visser . . . om voorgesteld te worden aan J. Verschoor en Grietje van Dyck, Middeib. z. j.

Transport ende Investiture van de heer van Borsselen, 1615.

C. Tuinman, De heilloze gruwelleer der vrijgeesten, 1714.

I d e m, Schibboleth of leugen en bedrog van de vermomden vrijgeest Marinus Booms, 1715.

I d e m, De liegende en bedriegende vrijgeest ontmaskerd, Middelb. 1715.

I d e m, Het helse gruwelgeheim der heilloze vrijgeesten, 1717.

I d e m, Korte afschetsing der Ifsselijlo heden, Rott. 1719.

I d e m, Oorspr. en uitl. Der Nederl, Spreekwoorden, Middelb. 1726.

I d e m, Keurstoffen uit de H. Schriften der Profeten, verklaart en toegepaste uitg. Door J. Esgers, Amst. 1740. S. D. van V e e n, zie: Acta. Verlij-brief, gegev. Door Gecommitteerde

Raden van de Staten van Zeeland [Borssele], 1615.

Idem, ten name van Adolph Westerwijk de jonge, 1720.

Idem, ten name van Adolph Westerwijk, 1725.

J. V l a k, Eeuwig Evangelie of leer der zaligheid vervat in een na-leezing over de beloften aan der vaderen wet door Mozes tot een sleutel der kennis en slot der geschillen en waarheid in Christia, Amst. 1684. Utr. 1708,

I d e m, Trias dissertat, de Dei operibus

D. Voetius, Physiologia, edidit G. De Vries, Utr. 1694.

G. V o e t i u s, De practijcke ofte oeffeninge der Godsaligheyt, lerende een christen mense, hoe hij in sijn wandel van sijn gantsche leven Godt behagen mag [origineel van Lodov. Bayly], Utr. 1645; 1649. Amst. 1658; 1664; 1676. Utr. 1686. Amst. 1726.

I d e m, Disput. van geestel. Verlatingen; Vervolgt door Joh. Hoornbeek, Utr. 1646; 16502. Dordr. 16593; 16674. Middelb. 1898.

I d e m, Ta Askètika, sive Exercitia pietatis, in usum juventutis academ., Gor. 1664.

I d e m, Ware gevoelens omtrent de particuliere bijeenkomsten der Christenen, Utr. 1677.

G. De Vries, zie: D. Voetius.

I d e m, Oratio funebris in . . . . Joh. Leusden, Utr. 1699.

P. De V r i e s e, Histor. Verhael van 't Leven en Sterven van . . . . B. Smytegelt, Middelb. 1739. Harderwijk Z. j. Goes 18573. Harderwijk 19164. - Ook in: Wolke der Getuigen, Doesb. 1899. Zie ook: Holl. Geloofshelden en Welke der Getuigen.

Waare Lere der rechtveerdigmaakinge benadeelt door J. Vlack . . . verded. Door de Classis en Kerkenraad van Utrecht, Utr. 1690.

Jan Wagenaar, Vadert. Histor., Amst. 17572.

H. W i t z, Twist des Heeren met sijn wijngaert, Leeuwar. 1669. Utr. 1692; 17104; 1748'. Charlois 1892.

E. Wolff en A. Deken, Historie van Mej. Sara Burgerhout, 's-Grav. 1782.

C. Gedrukte Tweedehandsbronnen.

A. J. van der Aa, Biogr. Woordenb., Haarl. 1874.

T. A n d r a e, Nathan S Merblom, Zutph. 1935.

Archief Kerkel. Geschied., Leid. jg 1837, N. C. K i s t, B. Smytegelt.

Idem, jg 1842, N. C. K i s t, P. Santvoort.

Idem, jg 1848, J. van Leeuwe'n, De Antinomianen.

Ned. Archief Kerkgeschied., 's-Grav. jg 1885, A. W. Wybrands, M. A. Booms.

Idem, W. C. van Manen, De procedure tegen P. van Hattem.

Archief Zeeuws genoot. Der Wet., Middelb. 1878, G. A. Fokker, Iets over de bevolking van Middelb. voor 1795.

- J. J. van Baarsel, W. Perkins, 's-Grav. 1912.
 C. S. Buys Ballot, zie: Maandbl. De Ned. Leeuw.
 Bibl. van Theol. Letterk., Amst. 1803, dl I, Bericht Staat van de Godsd. in Zeeland, bijz. op Walcheren.
 Biogr. Woord. Prot. Godgel., 's-Grav.
 P. J. B l o k, Geschied. Ned. Volk, Leiden 19142.
 C. B. B o o t h, Bramwell Booth, London 1933.
 Johanna Breevoort, Stemmen voor Waarh. en Vrede.
 A. W. Bronsveld, zie: Stemmen voor W. en Vr.
 H. Brugmans en G. W. Kernkamp, Algen!, Geschied., Leiden z. j.
 Ned. Arch. K. G., 's Grav. jg 1943:
 J. C o s t Budde, Joh. Leusden, aldaar blz. 163-186.
 J. C o s t Budde, zie Ned. Arch. K. G., jg 1943.
 J. A. Cramer, De Theol. Faculteit te Utr. in de 8e en het begin der 19e eeuw, Utr. 1936.
 J. W. D i p p e l, zie: Kerkewerk.
 J. ab Utrecht Dresselhuis,
 Wandelingen door Z. en N. Beveland, Goes 1832; 1924'.
 I d e m, De Waalse Gem. in Zeeland, Bergen op Zoom 1848.
 A. C. D u k e r, Gisb. Voetius, Leiden 1897-1914.
 j. Dyserinck, Brieven van B. Wolff en A. Deken, 's-Grav. 1904.
 A. E e k h o f, In necessar. unitas etc., Leiden 1931.
 W. J. M. Engelberts, Willem Teellinck, Amst. 1898.
 G. A. Fokker, zie: Archief Zeeuws Genootschap.
 De Gids, Amst. jg 1885, W. C. v a n M a n e n, P. van Hattem.
 B. Glas i u s, Godgel. Neder!., 's-Hert. 1851-1856.
 Godgel. Bijdragen, Amst. 1834, dl VIII, Kort betigt omtrent de Walchersche Artikelen.
 W. G o e t e r s, Die Vorbereitung des Pietismus in der Reform. Kirche der Niederlande bis zur labad. Krisis 1670, Leipzig 1911.
 J. H. Gunning J.Hzn, H. J. Budding, Goes 1885. Rhenen 1909'.
 245
- Hervormd Nederland, Amst. jg 1941 (25 Sept.), J. P. van Steenberg, Godsdiensten en Kerken op Zuid Beveland.
 Hollandse Geloofshelden, Nieuw-Beyerland 1935 (drukt De Vriese af).
 G. Keizer, De Afscheiding van 1834, Kampen 1934.
 Kerkewerk, Nijk. 1937, J. W. D i p p e l, In Zeeland en Middelburg.
 G. W. Kernkamp, De Utrechtse Academie 1636-1936, Utr. 1936. N. C. K i s t, zie: Archief voor Kerkel. Geschied., jg 1837; 1842.
 L. Knappert, Het zedelijk leven onzer vaders in de 18e eeuw, Haarl. 1910.
 I d e m, Geschied. Der Herv. Kerk, Amst. 1912.
 W. P. C. K n u t t e l, Balthasar Bekker, de bestrijder van het bijgeloof, 's-Grav. 1906.
 J. C. K r o m s i g t, Wilhelmus Schortinghuis, Gron. 1904.
 H. H. Kuyper, De Post-Acta of Nahandelingen van de Nationale Synode van Dordrecht, Amst. [1899].
 E. H. van Leeuwen, zie: Stemmen voor W. en Vr.
 J. van Leeuwen, zie: Archief Kerkel. Geschied.
 J. Lindeboom, Stiefkinderen van het Christendom, 's-Grav. 1929.
 F. J. L o s, Wilhelmus à Brakel, Leiden 1892.

Maandblad . . . De Ned. Leeuw, jg 1906, kolom 76: C. S. Buys Ballot, Onderz. tot de geslachtslijsten van enige voormaals te Zierikzee gevestigde familiën.

W. C. van Manen, zie: De Gids en Ned. Archief Kerkgeschied.

P. J. Meertens, Letterkundig Leven in Zeeland, Amst. 1943.

I d e m, zie: De Ned. Volkskarakters.

K. H. M i s k o t t e, Hoofdsom der Historie. Voordrachten over de visioenen van de apostel Johannes, Nijk. 1945.

E. W. M o e s, Iconografie Batava, Amst. 1905.

F. Nagtglas, De Algem. Kerkeraad N.H. Gem. Middelb., Middelb. 1860.

I d e m, Levensberichten van Zeeuwen, Middelb. 1890; 1893.

G. Oorthuys, Kruispunten op de weg der Kerk, Wagen. 1935.

W. A. S. Piccardt, Bijzonderh. uit de geschied. Der stad Goes, Goes 1864.

I d e m, zie: Zeeland.

246

A. Pierson, Oudere Tijdgenoten. Amst. 19223.

P. C. Bloys van Treslong Prins, Geneal. en herald. Gedenken in en uit de kerken der Prov. Zeelandi, Utr. 1919.

A. A. van Schelven, Het Calvinisme in zijn bloeitijd, Amst. 1943.

G. D. J. Schotel, Geschied. van de Catechismus, Amst. 1863.

C. S e p p, Het Godgel.. Onderwijs til Nederland, Leiden 1873.

J. S e v e r i j n, Spinoza en de Geref Theologie zijner dagen, Utr. 1919.

J. P. van Steenberg, zie Hervormd Nederland.

Stemmen voor Waarheid en Vrede, Int jg 1886, E. H. van Leeuwen Overheidsbemoeiingen met de Ger. Kerken.

Idem, jg 1918, Johanna Breevoort, Een satyr. oordeel over predikanten in de 18e eeuw.

Idem, A. W. Bronsveld, souvenirs [blz. 307-318].

Idem, jg 1924, W. H. Weeda. Psychologische kenmerken eener Zeeuwse Gemeente.

O. Thelemann, F. A. Lam" Bielefeld 1868.

J. H. W. U n g e r, De Regering Van Rotterdam, Rott. 1892.

W. S. U n g e r, De monumenten van Middelburg, Maastr. 1941.

H. V i s s c h e r, Guil. Amesius, Haarlem 1894.

De Nederl. Volkskarakters, Kampen 1931.

P. J. Meertens, De Zeeuwen,

M. J. A. De V r i j e r, Henricus Regius 's-Grav. 1917.

I d e m, Schortinghuis en zijn analogiën. Amst. 1942.

W. H. Weeda, zie: Stemmen voor W. en Vr. en Weekbl. voor Chr, en Cultuur.

Weekblad voor Chr. en Cultuur, Amster. jg 1933, n°. 9,

W. H. Weeda, Het type der Zeeuwen.

A. W. Wessels, Een merkwaardig vijftal (Smytegelt, Budding, Daan Bakker, P. van Dijke, L. Boone), Goes 1929.

Wolke der Getuige, Doesburg 1899 (Heeft De Vriese afgedrukt).

A. W. Wybrands, zie: Archief Ned. Kerkgeschied.

A. I J p e y en I. J. D e r m o u t. Geschied. Der N.H. Kerk., Breda 1819, Zeeland, Middelb. jg 1854, W. A.

Piccardt, Twee Goezenaren,